

BALDESSARIS
CASTILIONII DE
AVLICO, IOANNE RICIO
ANNOBERENSI INTER-
PRETE, LIBER PRIMVS.

Gratia & Priuilegio Cæsareo.

ARGENTORATI,
Excudebat **Bernhardus Iobinus.** **ANNO**
M D LXXVII

Ob. G. II. 3388

AD POTENTIS,
SIMVM, ET INVICTISSI-
mum Imperatorē Rodolphum II.
semper Augustū, Germaniæ, Un-
gariæ, & Boëmiæ Regem, Archidu-
cem Austriæ, & Ducem Burgundie
Ioannis Ricij Annoberensis in
vniuersum opus Præfatio.

 Magnam semper dignita-
tem Rodolphe Cæsar ha-
buit sapiētibus sententijs
& verbis grauibus orna-
ta oratio, Nam, cū hoc vno potissimū
anteeamus feris, quòd loqui, & expri-
mere dicendo sensa possumus, qui, quo cæ-
teris animantibus homines præstant, eo
hominibus ipsis antecelluit, facilè ille o-
mni tempore incredibilem sui admiratio-
nem excitauit. Ac, quoniam orationis
vis est duplex vna contentionis, sermo-

P R A E F A T I O.

*nis altera , in utraque excolenda cum
 Græcia omnis, tum in primis illæ cuncta-
 rum artium inuentrices Athenæ initiò
 elaborarūt. nō solū .n. dictionis forēsibus
 in disceptatiōibus versantis studia in illa
 ciuitate vigerunt, sed etiam reliqua eius
 genera, maxime quæ æquabile hoc, lene,
 suaue & pressum in sermonibus, qui dia-
 logi vocantur, diffusum in eadem illa il-
 lustratum, & perfectum est. Extititq; è
 schola Socratis, & quasi clarissimum lu-
 men apparuit ille longè omnium, qui vn-
 quam Græcè scripserunt, copia, & gra-
 uitate dicendi princeps Plato, qui etsi
 oratorijs ornamentis interdum, & ner-
 uis redundat, tamen magna ex parte ita
 de rebus disserit, vt dialogos se scribere,
 nō in foro causas dicere recordetur. Mul-
 tique diuini hominis commoti gloria in i-
 dem componendorum dialogorum studiū*

P R A E F A T I O .

si non pari laude, non dispari saltem conatu diu incubuerunt. Sed, cùm ea tempora incidissent, quibus ad dicendi studia Græci pristinis nec honoribus incenderentur, nec præmijs, diligentia in scribendo omnis, omnis scribendi laus ab his ad Romanos translata est. Floruitque vir ille summus M. T. Cicero, qui non modò iudicialibus in concertationibus cunctis Græcis oratoribus, verùm etiam in dialogis Platoni omni eloquentiæ laude se æquavit, imprimisque in his, quibus ad Q. fratrem scribens perfectum oratorẽ informavit. Verùm, quod antè acciderat Græcis, cùm imperij splendore amisso varias calamitates accepissent, idem post extincto senatu, cùm vnius dominantis arbitrio regerentur, euenit Romanis, ut omnis eorum industria facilè languesceret, in studioq; formadæ, & poliendæ omne ge-

PRÆFATIO.

nus orationis minus, quàm superiori tempore fecerāt, ipsi euigilarēt. Qua de causa viri literatissimi prodiderunt, summam temperatæ huius scriptiois laudem penes Platonem, & Ciceronem fuisse. Sed exorti sunt in Italia longissimo post intervallo homines quidam præstanti ingenio, & doctrina præditi, qui rei dulcedine capti, & moti pulchritudine latinam scribendorum dialogorum rationem veterẽ consecrari gloriosum duxerint, eiusquẽ usum post Ciceronis necem diu intermissum nostro seculo reuocarint Alcyonius, Bembus, Sadoletus. Etenim, quod literis Latinis hi effecerūt, ut ex ornatissimis illius dialogis similitudinẽ duxerint laudabilem, idem an lingua vernacula popularis eorum Baldeffar Castilionius posset assequi quatuor suis de aulico libris periclitatus est. Idquẽ ita homini successit,

PRÆFATIO.

Sit, ut non modò docti, & elegantis, sed etiam iucundi, & festiui dialogorum scriptoris laudem intelligētium existimatorum omnium assensu sit, atque approbatione adeptus. Nec id mirum cuiquam debet videri, quandoquidem lingua Italica hodiè sic exculta est, ac perpolita, sic vocibus, elocutionibusq̃ elegantibus ditata, splendoreq̃ue illustrata, & lepore condita, nulli ut penè alij rem quancunq̃ dictione explicandi cedat facultate. Cui rei clarissimo testimonio est, quòd librorum, qui de omnis generis rebus eruditè, & ornatè illa scripti extant, numerus tū Græcorum, tum Latinorū librorum numerum Italicis in bibliothecis penè adæquarit. Quemadmodum itaque M. Cicero de rebus, quibus perfectus orator eua-deret, quamuis ipse earum author esset, Antonium, & Crassum summos in re-

P R A E F A T I O .

publica Romana viros induxit, loquentes, ita Castilionius etiam illum imitatus res suo iudicio perfecto futuro aulico necessarias ab aliorum authoritate repetiuit, quib. illo tempore eruditionis, & iudicij palmam facile Italia dedit, vt, quantò maior existimatio eorum esset, ac dignitas, tantò plus authoritatis haberèt, quæ scriberet, simulquè eximia talium hominum, singularisquè virtus immortalitati his propagaretur. Nam, cum Guidus Vbalduſ Urbini Dux, ingenij, et doctrinae laudem haberet præter cæteros, id in primis operam illum dedisse Castilionius narrat, vt domum suam hominibus repleret, qui nobilitate, & virtute longè cæteris præstarent. Eorumquè in numero fuisse Octauianum Fregosium cum Federico fratre, Iulianum Medicem, Petrum Bembum, Cæsarem Gonzagam, Gasparem

PRÆFATIO.

Gasparem Palauicinum, Comitem Ludouicum Canossam, Bernardum Bibienam, Nicolaum Phrigium, multosquè item alios, qui cuncti dein magnos ad honores ascenderunt, quotquot uitæ naufragium non fecerunt antè, quàm eum portum tenere potuerunt. Atque hos ad Guidi coniugem Elisabetham Gonzagam lectissimam, in omnique genere virtutù excellentissimam fœminam mox à cœna, quod podagræ doloribus ille ardens quotidie id temporis se tradiderit quieti, cunctos commemorat confluere, ibiquè cōsidere, & plenos suauitatis, plenos liberalium facetiarum sermones inter se varijs de rebus habere fuisse solitos. Anno igitur M. D. VI. cùm Pontifex Iulius II Bononia recepta Vrbinum aduenisset, postridiequè, quàm is Romam illinc esset profectus, cuncti homines nobiles ad Eli

P R A E F A T I O.

Sabethã se vesperi collegissent, &, quodnam ad colloquendum sumerent argumētum singuli cæpti fuissent sententiam rogari suam, Federicum Fregosium (qui postea Pōtifex est factus Salernitanus) sermonem quendam intulisse, quo assuevarit, qui res ad perfectum aulicum fingendum pertinentes scirent iudicare, quique, ut aulici dicerentur boni, ipsi mererentur, difficiliter in omni Italia homines nobiles posse reperiri tot, quot adessent præsentes, proptereaquē uisum illi fuisse faciendum, ut cuiquam ex his onus imponeretur aulicum talem informandi, enunciandi quē omnia, quæ in homine requireret, &, siqua parum aptè requirere videretur, parumquē congruerentur, contra ea liberè dicendi cæteris esset potestas. Idquē cū omnibus placuisset, Comiti Ludouico Canossæ (qui ex in pontificatum

P R A E F A T I O.

tificatum est Baionensem adeptus) istas
 datas fuisse partes, cumque hic omnia ex-
 prompsisset, quæ, ut perfectus esset, in
 illo inesse oporteret, ab eoque in plerisque
 alij dissensissent, res ab ipso prolatas in
 medium varijs agitas fuisse disputatio-
 nibus, ut plus incūditatis sermo haberet,
 & delectationis. Quibus disputationibus
 vespera prima (nam vesperis quatuor vi-
 ri clarissimi quos aiebam, & præstantis-
 simi de omni ratione qua perfectus aulic-
 us existeret, disseruerunt) consumpta
 est, eaque primo huic sunt libro mandatæ.
 Postridiè, cum iterum à cæna ad Elisa-
 betham esset ventum, quo modo, qua ra-
 tione, & quo tempore aulicus rebus, qui-
 bus à Comite fuerat instructus, uti debe-
 ret, Federicus Fregosius copiosè expo-
 suit, quòd, ut id faceret, pridie vesperi
 placuerat. Ac, quoniam hic voluit bene
 aulicum

P R A E F A T I O.

*aulicum loquentem (quod quomodò face-
 ret, inter alia à Comite didicerat) certa
 quadam suauitate perfundere, facètys-
 què delectare audientes nunquam fasti-
 dium afferendo, aut satietatem, postula-
 tum ab eo fuit, vt, quomodò facètys vti
 oporteret, ostēderet, ad artē què quādā re
 uocaret omnē varietatem iucundè loquē-
 di, qua quis inducere auscultantes posset
 scitè, atque venustè, toti vt leticia effer-
 rentur, & riderent, siquidem hoc facere
 posse, magni referret, admodum què auli-
 cum deceret. Sed, cùm ipse, quæ de rerū
 aliarum huic conuenientium vsu probò
 iam attulerat, dixisset diffusius, propte-
 rea què par visum esset, vt fandi labore
 paulum leuatus quiesceret, relaxaret què
 animum, Bernardo Bibienæ (qui postea
 in collegium summorum antistitum est
 coaptatus) vt de facetiæ vsurpatione*

ne

PRÆFATIO.

ne decora verba faceret, prouincia fuit data, quòd non modò multò facetissimus esset, sed etiam de facetijs ipsis aliquid scripturum se promississet, atque ideò idoneus visus esset, qui de his loquens perfectissimè omnibus, cumulatissimequè posset satisfacere. Is itaque, postquam ad duo illa facetiarum genera, quorum alterum in omni sermone æquabiliter fusum, in què narrando aliquid venustè positum cauillationem, alterum peracutum, & breue in iaciendo ridiculo consistens, dicacitatem Latini vocant, addidisset genus tertium, eiquè ab animo amico proficiscentis, & rebus cum nulla, vel cum leui coniunctis offensione per iocum aliquem fallentis imposuisset nomē ludificationis, præcepit inter alia videndum esse, ne fœminarum ipso lederetur honestas. Verū duo mulieribus parum beneuoli, Gaspar Palauicinus,

P R A E F A T I O.

Palauicinus, & Octavianus Fregosius
 (quorum hic Dux Genuensium postea fa-
 ctus, ille, cum integerrima ætate, & spe
 honorum maximè floureret, vi immatu-
 ræ mortis consumptus est) à Bibiena dis-
 sidentes, non placere sibi, ostenderunt,
 ut viri ad fœminarum honestatem ludi-
 ficando haberent respectum, quòd, si ha-
 berent, risus ijs illudendo moueri non pos-
 set, siquidem re duntaxat, quæ dedeceret,
 hic concitaretur, res autem, præter im-
 pudicitiam, in ipsas dedeceret nulla.

Nam, cum nihil, aut parum mulieres,
 si viris compararentur, haberent digni-
 tatis, in eas etiam, ut quicquam sua spõ-
 te cum virtute facerent, non caderet,
 verecundia ipsas, & metu infamiæ còér-
 ceri oportuisse inuitas, ut pudicitiam co-
 lerent, à vinculis virtutum reliquarum
 ijsdem ipsis laxatis quasi potestatem fuis-
 se

P R A E F A T I O.

se permissam semper eius, quod facere deberent, faciendi cōtrarium sine macula. A qua calūnia Bibiena, et Iulianus Medices (qui dein Dux Nemurensis fuit) fœminas vindicantes virtute, & dignitate eas nihil affirmarunt viris cedere, planumquē hoc fore asseuerarunt, si quispiam tanto ingenio, et eloquentia pollēs fœminam aulicam rebus cunētis muliebrem decentibus sexum perfectam nunc informaret, quanto Comes, & Federicus præditi marem in aula viuentem rebus omnibus sexui aptis virili perfectum antè informassent. Quod cū fieri Elisabetha planè vellet, vt Iulianus ipse id faceret, desiderauit. Atque hęc sermonis partem libro Castilionius tradidit secundo. Tertia vespera Elisabetha Iuliano institit, vt, qualem erat iussus, fœminam aulicam fingeret.

Sed

PRÆFATIO.

Sed Nicolaus Phrignius perinde, ut Gaspar Palauicinus, & Octavianus Fregosius, mulieribus inimicior alienum à proposito esse perhibuit de his verba facere, quòd de aulico institutus sermo esset, & ut multa ad eius perfectionem pertinentia dicerentur, restaret. Quem Cesar Gõzaga magno in errore versari dixit, siquidem, ut aula nulla vel ornamentũ, & splendorem habere, vel affici læticia sine fœminis, aulicus etiam nullus aut gratum, acceptumquẽ se præbere, aut se præstare animosum, aut opera equestria tractare concinnè, nisi fœminarum amore concitatus, harumquẽ fauorem cõsequendi incensus studio posset, ita sermo de eo imperfectissimus esset, cui eadem hæ non interessent, & ad quem venustatis illius, qua humanitatem ipsa, urbanitatemquẽ aulicam condiret, nulla proficisceretur

P R A E F A T I O.

ficisceretur pars. Iulianus igitur de rebus omnibus, quas fœminæ in aula vitam degenti ad hoc, ut perfectâ esset, putauit necessarias, ornatè, copioseq; disseruit. Cui cùm in initio sui sermonis potissimũ conuenire statuisset lepidam quandam, & iucundam affabilitatem, qua cum cuiuscunque ordinis viris pulchrè sciret, & venustè traducere tempus ad hoc ipsum tempus, locumq;, & hominem, cui loqueretur, accommodans orationem, promptamq; ingenij vim ostendens cum moribus placidis, & modestis, honestateq; ea, qua cunctas semper componere deberet, & conformare actiones, coniunctam, Federicus Fregosius petiuit, ut, quomodò in colloctionibus de amore affabilitate eiusmodi vti illa deberet, demonstraret. Quod Iulianus Federico gratificans, quo pacto ipsam tum erga verè

PRÆFATIO.

*amantem, tum erga amantem simulatè in
 ijs se gerere conueniret, docuit, simulquè
 ob argumenti cognationem viam tradi-
 derunt alij, qua, dum amaret, & acqui-
 rere aulicus, & acquisitam conseruare
 posset fœminarum gratiam. Sed, cùm to-
 tam hanc de aulicæ mulieris perfectiõne
 disputationem variæ contentiones proue-
 xissent longius (multi. n. in primisq; ini-
 mici illi: fœminei sexus in plerisque Iulia-
 no contradixerant) displicere id sibi O-
 ctavianus significauit Fregosius, siqui-
 dem concertationibus istis perditum tem-
 pus in auditione multarum rerum aliarũ
 poni potuisset, quæ ad aulicum porrò insti-
 tuendum spectarent. Id, quod creditum
 fuit dici non seriò, existimatumquè, ni-
 hil quicquam talium rerum esse reliquum,
 cùm Comes, & Federicus, quæcunque
 sapuissent, ad hunc absoluendum attulis-
 sent,*

PRÆFATIO.

*sent, ad eaque, quæ attulissent, accessionẽ
 videretur Octavianus nullam posse face-
 re. Sed perseverante hoc, in isto, quem ij
 instruxissent, multò, quàm hætenus re-
 quisita essent, se requirere plura, Elisa-
 betha flagitavit, vt, an pluribus ipsum
 sciret augere, vires sanè periclitaretur in-
 genij, nisi. n. id faceret, arbitraturam se
 cum cæteris, quòd nihil aliorum addere
 posset dictis, sed, quòd aulico fæminam
 à Iuliano fictam dolens esse parem multò
 perfectiorem illum fieri posse simularet
 muliebris honoris inuidia, vt per id lon-
 gè hæc inferior ipso esse videretur. Ea-
 quæ libro author custodiuit tertio. Vespera
 quarta, quæ fuit vltima, vt suspicionem
 ab se istam Octavianus remoueret, post-
 quam aulicum omnibus, quibus hætenus
 institutus fuisset, cumulatam de illis re-
 bus vnã esse dixisset, quæ bonæ cum*

P R A E F A T I O.

*essent, non simpliciter, ex suaquæ vi cõs-
sideratæ essent bonæ, sed propter finem,
ad quem possent referri, cuiusmodi exi-
sterent leges, diuitiæ, liberalitas, & id
genus aliæ, finem eius esse statuit, his,
quæ à Comite, & Federico esset edoctus,
benevolentiam sibi conciliare principis,
quicum esset, ita, vt, quod hunc conue-
niret scire, id semper auderet dicere, sem-
perq; diceret nunquam mentiens, cumq;
diceret,, minimè metueret, ne ei displice-
ret, tum, si ipsum animaduverteret habe-
re in animo facere, quod dedeceret, vt
non reformidaret corripere hominem,
à viaq;, quæ ad vitia pateret, abducere
in viam verò, quæ ad virtutem ferret,
inducere aptè, atque decorè. Ac, cùm
sua ætate principes praua consuetudine
essent, ignorationeque sui, & falsis de se
persuasionibus corrupti, nec facilè verũ
sibi*

PRÆFATIO.

sibi dici paterentur, multi etiam mendacis, & adulationibus illorum aucuparentur gratiam, debere aulicum monuit eniti, ut istiusmodi benevolentiam principis, cuius esset minister, sibi adiungeret, qua collecta non solum veritati liberum ad eum aditum facere, sed & consequi posset, paulatim ut continentia, fortitudine, iusticia, temperantia scite ipsius imbueret animum. Finem igitur aulici potissimum Octavianus sentiens in institutione positum principis, cum quo esset, qualem hunc ille ea ipsa institutione reddere deberet, eleganter, disperseque docuit. Cumque Aristoteles, & Plato alter Alexandrum Magnum, alter Dionem Syracusium instituendo ad illum finem habuissent respectum, videri sibi dixit, non respuisse eorum aures perfecti nomen aulici.

Sed hoc Gaspar Palauicinus eludens

PRÆFATIO.

scire se negavit, an posset credere, Aristotelem, & Platonem unquam saltasse, aut voce, fidibusque cecinisse, aut opera equestria nauasse, quæ inter cætera eum, qui illo aulici perfecti esset nomine dignus, facere oportere traditum antè fuerat. Cui contradicens Octavianus cum homines illos diuinos scisse omnia, secusque opinari penè nefas esse censuisset, atque ideò credi posse ostendisset, fecisse etiam ipsos, quod boni sciuisent esse officium aulici, minimeque esse putandum, in finem, cuius ipse meminisset, huic intuenti non conuenire cuncta, quæ in eo essent requisita, quantumuis seuerissimus esset, sanctissimusque philosophus, idem Palauicinus hoc verbis oppugnans Federicum Octauiani fratrem cum alijs amare aulicum pridè dixit voluisse, ex ijs verò, quæ hunc facere Octavianus nunc ipse voluisset,

P R A E F A T I O .

Voluisset, penè confici, necessariò eum oportere esse senem. siquidem sapientia, rerumq; usus, quibus principem, apud quem esset, ut virtutem amplexaretur, posset inducere, in etatem prouectam duntaxat caderent, atque ideò, ut amaret, ipsi haud conuenire, cum amor senibus non succederet, rebusq; cunctis, quibus iuuenes, qui amarent, grati, acceptique essent mulieribus, hi mulieribus essent odio, ludibrio viris. Eaq; de causa, si Aristoteles ille Octauiani aulicus natus grandis nunc viueret, deditusq; esset amori, se vereri, ne accideret, ut principem ad virtutem erudire obliuisceretur, puerique eum insequerentur cachinnis, fœminæ etiam, nisi, quòd homini illuderent, voluptatem ex ipso nullam caperent. Verùm Palauicino se opponens Petrus Bembus (qui in amplissimum sum-

P R A E F A T I O.

morum antistitum senatum postea est lectus) si maturioris ætatis aulicus sciret, quod cum cunctis, qui coram adessent, ipse poneret, forsitan eum ita significauit posse amare, ut non modò in vituperationem nullam caderet, sed multam etiam sibi laudem pareret, summæq; felicitatis, quæ cunctæ offensionis, ac fastidij expers esset, fieret compos, id, quod rarò, fereq; nunquam contingeret iuuenibus, proptereaq; ipsum non commissurum amando, ut principem ad res laudabiles instituere omitteret, puerorumq; irrisione luderetur. Cuius oratiõis nouitate Elisabetha mota magno desiderio arsit audiendi, quomodò hoc fieret, ideoque, cum parum laboris hætenus Bembus sustinisset, præcepit, ut id aulicum ipse doceret. Qui argutè, grauiterq; hoc fecit ad sanctissimum illum omnium literis celebratum

P R A E F A T I O.

bratum amorem eum traducens Platonicum, de quo tanta animi contentione verba fecit, ut, postquam conticuisset, quasi à se discessisse, oculisq; immotis in cœlū conuersis obstupuisse videretur. Quæ ut extrema sermonis fuere pars, ita vltimo etiam consignata sunt libro. Atque ex his facilè nunc puto posse intelligi, quid Castilionius tractet, & quo artificio id tractet, quaq; occasione, ac ordine. Nō solūm .n. toto opere virum aulicum perfectum, & libro eius tertio perfectam aulicam fœminam fingit, verūm etiam libro quarto, dum, qualem institutione ille sua principem, cum quo sit, efficere debeat, docet, principem informat excellentem ex procreatrice illa, & quasi parente laudandarum præceptionum omnium philosophia repetita doctrina varia, passimq; pro more, & consuetudine dia-

P R A E F A T I O.

logorum omne genus salibus huic asper-
 sis, & facetijs, vt cum multis scriptori-
 bus antiquis tam lepore, quàm eruditio-
 ne certare profectò posse videatur. Ac
 non difficile homini doctissimo fuisset,
 quæ sua persona suppressa disputari facit
 ab alijs, literis Latinis mandare præcla-
 rè, nisi, quo sermone narrat esse dicta, eo-
 dem scribenda ea putasset, fœminisque
 æquè, ac viris scriptione gratificari sua
 voluisset, quarum sciebat Latinè scire
 non multas. Verùm, cùm magis virorũ
 interesse ego putarim, quàm mulierum,
 nosse res, quas ciuium suarum causa lin-
 gua Italica ille scripsit propterea, quòd
 harum pauca lingua latina scriptas intel-
 lexissent, feci, vt Germani, quorum pau-
 ci lingua Italica scriptas intelligunt, lin-
 gua eas legere possint scriptas Latina.
 Nam superioribus annis Romæ cùm es-
 sem,

P R A E F A T I O.

*sem, gratiam me confidens ab hominibus
initurum nostris authorem bonum in pri-
mis, & dulcem ex Italico cæpi conuerte-
re, utquæ oratione veterem illam Lati-
norum simplicitatem, & gravitatem re-
dolente eum exprimerem, laboravi, quã
interpretationem diu intermissam, dum
otium sum naactus, nunc reuocaui, et quã-
tùm facultas mea tulit, eliminaui. Quod
verò sub tuo Caesar nomine hoc opus, sub
quo eius nunc exit pars, emittere decre-
uerim, causæ non leues extiterunt. Nam,
cùm de officio id sit scriptum non quidem
hominis cuiusuis de populo, sed eius, qui
stirpe nobili ortus in domibus principum
ætatem agat, quiq; illo ita cumulâtè his
possit, & abundè satisfacere, ut nume-
ris omnibus perfecti mereatur nomen au-
lici, tu profecto summus princeps ut sum-
mo dignus es aulico, ita etiam ille
esse*

PRÆFATIO.

esse es visus, ad quem hos libros, quibus
 is instruitur, mittere deberem. Iam miri-
 ficam non sperem te percepturum volu-
 ptatem, cum principis excellentis in li-
 bro quarto virtutes posthac legens virtu-
 tes leges tuas? Quis .n. te, qui summo lo-
 co natus non solum avum paternum, &
 maternum, itemque patrem habuisti clarissi-
 mos Imperatores, sed etiam Imperator
 nunc ipse es inclytus, aut bonis literis,
 quamprimum per ætatem intelligere ali-
 quid potuisti, accuratius erudiri cepit?
 aut à teneris unguiculis probatissima e-
 ducatione vigilantius institui? dum pa-
 rens, avunculusque tuus sapientissimi
 principes exquisitissimis, gravissimisque
 hominibus te in virtutum, & officiorum
 disciplinam maturè tradiderunt. Nam,
 cum ex ignorantia falsæ in hominibus, qui
 bus peccarent omne id, quod peccarent,
 nascerentur

PRAEFATIO.

nascerentur persuasiones, ut arte illa viuendi, quam sapientiam vocamus, te inficerent, studio acri hi euigilarunt, hi, cum virtutes singulae mediocritates quaedam existerent inter duo posita vitia, illisque haec ita vicina essent, ac finitima, saepe ut specie honesti mortales decepti in turpia ferrentur, quomodò res expetendas à fugiendis internoscendi scientia, quam prudentiam usurpamus, te imbuerent, quantum maximè potuerunt, fuerunt enisi, ijdem cum scirent, tales in te viro futuros esse habitus, qualibus exercitationibus adolescens, ac iuuenis assueuisses, ut citò temperantia appetitus regere, recta que cupere, ac agere, praua fugere, ab ijsque te abstinere inciperes, cunctos nervos contenderunt. Omitto loqui de continentia, de mansuetudine, de lenitate, de clementia, de humanitate, & comitate temperata

P R A E F A T I O.

*rata gravitate, virtutes hæ sunt familiæ
 tuæ propriæ, vt, qui principem Austria
 cum dicat, is principem dicat virtutibus
 his omnibus exornatum. Quis non idem
 affirmet de bonitate? cuius cum parens
 in te tuus quandam quasi stirpem semina-
 rit, educatio eam aluit, doctrina firma-
 vit. Hac populos, quibus imperaturus o-
 lim esses, amandos tibi didicisti, vt libe-
 ros parenti, hac cum regina illa, ac domi-
 na virtutum reliquarum omniũ iusticia,
 quæ suum cuique tribuēs probos præmijs,
 malos pœnis afficeret, sociata eosdem ti-
 bi cognouisti esse regendos. Quid dicam
 de fortitudine, de magnanimitate, de cõ-
 stantia, de cupiditate gloriæ? quæ vt non
 mediocres in te inessent, sed planè maxi-
 mæ, id verò illi, qui educauere te, &
 erudiere, vel in primis operam dederunt.
 Ac, cum virtutum harum omniũ omnis
laus*

PRAEFATIO.

laus in actione consistat, tu earum specimina haecenus dedisti praecleara, cumque id feceris non modo Ungarorum, & Boemorum, sed etiam Romanorum Rex factus, siquidem (quod scite dixit Bias) magistratus ostendit virum, simul documentata dedisti illustria, Imperatorem te nobis futurum, quo praestantiorem optare, & meliorem nullum plane possimus. Maeste igitur virtutibus Caesar tatis toto animo, & studio omnibus ad gloriam contendere sempiternam, ad quam magnus campus est, magnus cursus tibi apertus. Quis familiae tuae, quis totius Christiani nominis hostis sit, vides, hic ne in Germaniam usque imperium dilataret suum, non modo sapientia, & consilio, sed etiam armis, ipsarumque laterum suorum oppositu pater tuus praecavit, et, qualemcunque se ei praebere nunc putabatur fortuna, si in vita longius mansisset, res gessisset maiores.

Sed

PRAEFATIO.

Sed firmissima in spe sumus, diuinitus tibi hanc reſeruatam eſſe palmam, hanc tibi deſponſam eſſe et deſtinatam laudē, quem à progreſſu in patriam perēni cum gloria ille arcuit, eum ut tu maiorum ex tuorū regnis præcipitem mox exturbes, eius tu ſic vires frangas, ſic comprimas ferocitatem, ſic domes audaciam, ut à reditu perpetuò refrenetur. Id quod dies, nocteſque machinanti, & molienti tibi cū præſto futuræ ſint tot gentium imprimisq; Germanorum validiſſimæ legiones, & inſtructiſſimus, inuietiſſimusq; equitatus, re vna Cæſar ne deficiaris, etiã, atque etiam tibi memento providendum. Lapsa militiæ diſciplina veteri vehemēs in animos hominum noſtro tempore inuaſit opinio, hæc illis inhæret, penitusq; eſt inſita, pecuniam eſſe ualde expetendã. Cuius cupiditas maior cupiditatem omnē

in

PRAEFATIO.

in ipsis restinxit gloria, ut auidum laudis esse in uitio propemodum corrupta haec aetas ponat. Sed maiores eo, quod ad honestè cum coniugibus, liberisque viuendum satis esset, contenti libertatem, patriam, & parentes se protegere, se hostem ferire, se murum scandere, dumque haec facerent, se conspici, diuitias esse putabant, virtutisque inter illos, & gloriae, non pecuniae, & opulentiae erat certamen. Aliquidne autem effrenata nostrae aetatis, inexplebilisque auaritia reipublicae Christianae est importatum detrimenti? animusue, viresque creuerunt hosti, dum pecuniae coaceruandae magis, magisque studium creuit huius temporis militibus? non est mihi propositum hoc nunc differere, ingrata forsitan esset, forsitan odiosa ea oratio. Sed, cum disciplina militaris apud illum vigeat, cum legionibus ille, cum belli ille ner-

P R A E F A T I O .

uis abundet, Vt maximum hoc, & Vno tempore simul multis possit diuersis in locis facere, diuq; trahere, si, ex quibus exercitus erit contra ipsum tibi comparandus, ij omnia in pecunia semper ponent, quid per deum immortalem futurum tandem est aliud, nisi, Vt vel pauci in militiam, quò cupiditatem se ibi expleturas diffidant suam, tecum proficiscantur? Vel, si multi proficiscetur, quò plures illi erunt, hoc citius ne ærarium exhauriatur, metuant, belliq; sua coniectura non lucrosi pertæsi segniter, socorditerq; rem gerant, & per id crudelissimo tyranno in manus venientes fædissima morte maectentur, demumq; Christiani populi curæ commissi nunc tuæ in seruitutem ei tradantur sempiternam? Quod ut ne eueniat Cæsar, huc omni cogitatione, curaq; tibi putes incumbendum, hoc dies, noctesq; meditandum, quomodò

P R A E F A T I O .

quomodò antiqua disciplina restituta as-
sue fieri homines possint, id ut pro certo
habeant, id crebris inter se sermonibus
vsurpent, ad id aliud aliud cohortetur, in
bello patriæ commodis, non proprijs esse
seruiendum, pro huius salute, & liberta-
te in ediam, atque egestatem, si necesse sit,
tolerare, pro hac mille pericula adire, in
ferrum ruere, sanguinem deniq; vitamq;
profundere omnibus diuitijs, omnibus
omnium Regum gazis, omnibus rebus
fluxis, atque caducis cæteris longè esse
anteferendum. Eoq; animo ut affecti
sint, quorum opera in bello vteris, ratio-
nem inire non difficile tibi erit pro exi-
mia Cæsar sapientia tua, sed ad id efficiẽ-
dum magnum etiam habebit momentum,
si ingenua in illis, ardensq; sitis accende-
tur gloriæ, quod cum rebus alijs, tum in
primis bonis literis, & historicorum, poe.

P R A E F A T I O.

*tarum, similiumq̄, scriptorum evolutione fieri, primo hoc libro grauter Castilioni-
 us putat. Quis .n. à Cæsare, ab Alexandro, à Scipione, ab Annibale, à tot alijs res gestas legit, & his partam immortalē gloriam considerat, qui dulcedine nō captus laudis incredibili inflammetur cupiditate, vt præclara illorum facinora, quantum maximè possit, imitando consec̄tetur? patriæq̄ incolumitatem cariorē non habeat, & antiquiorem sua? Sic si animati fuerint milites Cæsar tui, erit, erit profecto dies illa, qua potentissimo hoste deuicto, longissimeq̄ imperio prolato tibi redeunti, qua eundem tibi captiuū ducenti cunctis ex oppidis omnium generum, omnium æatum multitudo prodibit obuiam, tibi victoriam, tibi famam, laudemq̄ perennem hac adeptam gratulabitur, te patrem patriæ salutabit, tibi*

Vitam,

PRÆFATIO.

*Vitam, tibi salutem suam, tibi sublato
omni bellimetu pacem, tranquillitatem.
quæ acceptam referet, quod ut faustè,
prosperèq; tibi eueniat, à Deo optimo ma-
ximo optimi quique Cæsar precantur.*

BALDESSARIS CASTILIONII AD ALPHON-
SVM ARIOSTVM DE AVLICO,

IOANNE RICIO ANNOBERENSI

interprete, Liber primus.

Trum difficilius Alphonse
esset, denegare tibi sæpius i-
dem flagitanti, an facere id,
quod flagitares, diu, ac mul-
tùm dubitavi. Nam & denegare ei, quẽ
ego summo amore amplecterer, cuiq;
me carissimum esse sentirem, rem lau-
dabilem præsertim vehemẽter cupien-
ti, multò durissimum mihi videbatur,
& sumere faciendum, quod difficile effi-
cere esset, atq; absoluerè, non existima-
bam esse hominis, qui iustam reprehen-
sionem, quantùm deberet, vereretur.
Sed post multas cogitationes tibi obse-
quens, laboremq; quem toties impo-
nere mihi voluisses, suscipiẽs statui ex-
periri, quantum in hoc adiumentum af-
ferre diligentiaẽ meã possent studium il-
lud, & desiderium ardens gratificandi,
quã cæteris in rebus industriam homi-

B. CASTILIONII

num augere tantoperè, atq; acuerè so-
lerent. Petis igitur, vt aliquid scribam
de morum, officijq; genere, quod ego
potissimùm rear conuenire in aula æta-
tem agenti homini nobili, & quo om-
ni in re honesta putem principi, qui cū
sit, ita abundè eum posse satisfacere, vt
huius consequatur gratiam, & aliorum
adipiscatur laudem, exquirisq; planè iu-
diciū meum, cuiusmodi debeat esse
is, qui summi mereatur nomen aulici,
omninoq; ita perfecti, vt nihil penitus
ipsi deesse videatur. Quam petitionem
consideranti mihi nisi maiori dignum
vituperatione visum esset, beneuolen-
tiam abs te meam requiri, quàm ab a-
lijs omnibus desiderari prudentiā, de-
fugissem hoc munus, quòd essem veri-
tus, ne, si eo fungerer, temerè facere vi-
derer cunctis, qui sciunt, quàm sit diffi-
cile, è tanta, tamq; multiplici varietate
officij, & quibus in principum domi-
bus nunc viuatur, morum absolutissi-
mam, & pulcherrimam speciem tan-
quam florem posse excerpere. Nam sæ-
pe facit consuetudo, vt idem arrideat
nobis,

nobis, & sordeat, utque mores, habitus, ritus, modos, quos vnum tempus in rebus quasi pretiosis habuit, aliud in vilibus numeret, & quos despexit vna ætas, pro nihiloque duxit, alia suspiciat, magnique æstimet. Ex quo est perspicuum, ad res novas in morem inducendas, abducendasque à consuetudine tritas plus usum valere, quam rationem, quarum vtræ sint alteris perfectiores, qui dijudicare conatur, & statuere, is sæpe falsa opinione ductus allucinatur.

Quam argumenti ad scribendum nunc mihi dati cum cognitam habeam difficultatem, multas alias etiam esse, non sim nescius, excusare me cogor, & relinquere testatum, hunc errorem (modò muneris tam ardui susceptio error potest dici) tecum mihi esse communem, ut, si ob eum incurrendum mihi sit in reprehensionem, huius etiam homines intelligant ad te pertinere partem. Neque enim existimari sanè debet, minori in culpa esse te, qui onus mihi imposueris, quod sustinere, & ferre non possim, quam me, qui in humeros id

extulerim, & acceperim. Sed veniamus ad hoc, quod nobis est propositum, aggrediamurque fingere (si fieri potest) aulicum talem, ut princeps, qui dignus erit, apud quem sit, etsi prouincia, & ditione sit non magnus, longè maximum tamen esse illo se dicere possit ministro. Non utemur autem in his libris certo aliquo ordine præceptionum distinctarum, cuius in rei cuiusque institutione, & disciplina crebrior solet esse vsurpatio, sed ad morem multorum veterum gratam memoriam, iucundamque renouantes sermonem quendam exponemus, quo summi pridem, singularesque homines perfectum aulicum informarunt. Cui cum non interfuerimus ipsi, sed vir amicissimus ad nos è Britannia, in qua, cum haberetur, fuimus, post aliquantò reuersos fidelissimè eum, vberimeque retulerit, conabimur penitus, quoad facere potuerimus, ad memoriam ipsius reuocare animum, ut cognoscas, quid senserint de hoc, quod quæris, & statuerint digni summa laude homines, quorumque iudicio,

dicio, dum vixerunt, cuncta in re sine vl
 la dubitatione facilè omnium stare po-
 tuit assensio. Minimè verò alienum in-
 stituto fuerit nostro, vt ad finem, atque
 exitum, quem spectamus, ordine fiat
 progressio, si originem illius sermonis,
 ansamque paulò altius repetamus. In
 Apennini appendicibus, quæ ad mare
 vergunt Adrianum, media quasi Italia
 Vrbinum (vtri neminem fugit) positum
 est vrbs parua. Quæ etsi undique cincta
 est montibus, & quidẽ non æquè amœ-
 nis, ac fortè sunt aliqui, quos multis in
 locis cernimus, tamen tanto fauore in
 eam, & benignitate propensi fuère cæ-
 lites, vt nõ modò saluberrimo circun-
 fusa aere, sed etiam fertilissimo, vberri-
 moque frugum circundata solo abun-
 dantia circunfluat, & copia omniũ om-
 nino rerum ad vitam propagandam ne-
 cessariarum. Sed felicitatum, quas me-
 minisse de ea, & commemorare possu-
 mus, maiorum hanc reor esse præcipu-
 am, quòd inde à longo tempore ad no-
 stram vsque memoriam optimi sem-
 per principes ciuitatem in ipsa rexerũt.

quanquam in cōmuni calamitate bel-
lorum Italicorum quoddam tempus
hanc etiam illis vidit orbatam. Planum
id facere, ne longius abeamus, illustri
possumus, & gloriosa memoria Ducis
Federici, qui sua tempestate lumen Ita-
liæ fuit. In vita manent integerrimi, at-
que amplissimi etiam nunc testes de e-
ius prudentia, de humanitate, de iusti-
cia, de liberalitate, de animo inuictō, in
primisque de disciplina militari, quæ
qualis fuerit, indicio sunt tantæ victo-
riæ, tot castella expugnata habita inex-
pugnabilia, tanta in expeditionibus ce-
leritas, toties exigua manu maximi, for-
tissimiq; fusi, & fugati exercitus, nul-
lo vnquam deniq; victum fuisse in præ-
lio, vt non sine causa conferre ipsum,
atque æquare possimus cum multis an-
tiquis, qui rerum gestarum gloria flo-
ruerunt. Is inter alia hoc etiam fecit di-
gnum laude, quòd in montoso Urbini,
asperoq; situ domum ædificauit, quæ
opinione multorum reliqua omnis I-
talię domicilia pulchritudine facilè vin-
cat, eamq; cuncta opportuna re, atq;
idonea

idonea ita instruxit, vt non domus, sed sub specie domus, ac figura vrbs esse videatur. Etenim non modò reb. in quotidiano collocatis vsu vasis argenteis, & pretiosissimis auleis ex auro, è serico, materieq; è simili eam instruxit, verum etiam innumeris ex marmore, æreque statuis antiquis, diuinissimisque picturis, & omne genus instrumentis musicis exornauit, rei que planè nulli, nisi rarissimæ in ipsa, & præcellentissimæ locum esse voluit. Congregauit in eandem maximis impensis, & sumptibus non paruam porro vim præstâtissimorum, minimeque vulgarium librorum Græcorum, Latinorum, Ebraicorum, quos cunctos auro decorauit, atque argento in hoc summam excellentiã ponens magni domicilij sui. A tenim quinque, & sexaginta iam annos natus, cùm curriculum viuendi à natura datū confecisset, laudatissimam vitam cum gloriosissima morte cōmutauit, prolemque, quæ decem annos compleuisset, quamque solam marem, & matre orbam haberet, vt Vrbinatibus impera-

ret, Guidum reliquit Vbaldum. Qui vt prouinciæ, ita cunctæ quasi virtutis paternæ hæres esse videbatur, incipiebatque ab ipsa statim pueritia mirifica indole tantarum rerum expectationem de se cōcitare, quantas de homine mortali sperare, fas esse non putabatur ita, vt existimaretur, inter egregia facta Ducis Federici nullum præstabilius esse, atque maius, quàm, quòd talem natum genuisset. Sed fortunæ inuidia tantæ virtuti, tam illustri cum gloria primùm velut pubescēti omni conatu mox obstitit, ante vicesimum enim ætatis suæ annum Guidus tetris podagræ cæpit ardere doloribus, quibus magis, ac magis manantibus latius breui tempore cunctis artubus vsqueadeò, fractus fuit, & debilitatus, vt nec stare, nec loco mouere se potuerit. Ita vnum de corporibus summa tum pulchritudine, tum firmitate præditis in ipso ætatis flore deformatum fuit, & vitiatum. Nec verò tanta hominis afflictione contenta fortuna, & satiata ita porrò infensa ei, atque aduersa in omni instituto, & conatu fuit.

fuit, vt, quæ efficere cupiuerit, rarò facultate fuerit cōsecutus. Etenim, quam consilium sapientiæ plenissimū, animusq; inuictissimus in eo inessent, tamen, cū res obijt seu bellicas, seu alias vel paruas illas, vel magnas, atque arduas, nulla vnquam ipsius incapta prosperos exitus, secundosq; habuerunt. Testantur hoc multæ eius, & varię calamitates, quas tam vigenti animi robore semper ita tulit, vt nunquā virtutem à fortuna passus sit vinci, quin potius tempestates huius, & procellas fortiter, sapienterq; despiciens in morbo vt sanus, in rebus aduersis vt fortunatissimus cum summa dignitate apud omnes, atque existimatione vixit. Etsi enim corpore ita infirmo esset, (vt dixi) & debili, honestissimis tamen conditionibus sub clarissimis regibus Neapolitanis Alphonso, & Ferrando minore, sub Alexandro VI. Pontifice, sub Venetis item, & Florentinis militauit. Dein, cū Iulius II rerum potitus esset, bellorum regni Pontificij nomine gerendorum dux fuit creatus. Quo tempo-

re, vt antea semper confueuerat facere, in hanc potissimum cogitationem, curamque incumbibat, vt domum suam hominib. & nobilitate, & ingenio præstantissimis repleret, quibuscum admodum viuens familiariter mirifica iucunditate perfundebatur. Nec verò minore voluptate ipse afficiebat alios, quàm ab alijs afficiebatur, quòd Græcè, & Latinè doctissimus cum affabilitate, & lepore sermonis noticiam rerum innumerabilium sociarat. Quid dicā, quanto stimulo excelsitas eum animi concitaret, vt, etsi opera equestria, quemadmodum ante id tempus fecerat, nauare non posset iam ipse, tamen incredibili cum voluptate nauari videret ab alijs? quorum vnumquenque pro eo, ac merebatur, nunc increpans, nunc collaudans luculenter ostendebat, quàm intelligens de illis, & præstans omnino haberet iudicium. Itaque in ludicris certaminibus, seu eminus hastis, seu cominus gladiis in hæc descenderetur, in equitando, in tractando omne genus arma, similiter in lætis virorum, mulierumque;

rumque conuentibus, in ludis, in vocum, neruorumque cantibus, in cunctis denique exercitationibus, quæ hominem decerent nobilem, quisque magno studio nitebatur se præbere talem, vt in tam lectorum hominum numero, & cōsociatione qui esset, dignus haberetur. Erantque singulæ diei horæ singulis honestis, atque iucundis tum corporis, tum animi exercitationibus destinatæ. Sed, quoniam Guidus semper à cœna ob infirmam valetudinem mox somno se dabat, vnusquisque id temporis ad illum locum, in quo vxor eius Elisabetha erat Gonzaga, quotidie se conferebat, eodem perpetuò veniebat Emilia Pia, quæ tam acri ingenio (vt scis) & iudicio fuit, vt quasi dux, & magistra omnium existere, sapientiamque ab illa haustam ad se transfundere, ab illius ingenij lumine sui ingenij lumen accendere singuli viderentur. Ibi igitur sermones pleni suauitatis, pleni liberaliũ facietiarum audiebantur, quædamque in facie singulorum quasi depicta videbatur iucunda hilaritas ita, vt Guidi V-

balda

baldi domus propria reuera domus læ-
 ticiæ posset, sedesque appellari. Mini-
 meque credo, alio vnquam in loco æ-
 què, ac aliquãdiu illic, fuisse gustatum,
 quanta sit ex hominum se mutuò arctè
 complectentium societate, & coniun-
 ctione nascens iucunditatis suauitas.
 Nam, vt silentio nunc transeam, quan-
 to honori cuique nostrum fuerit, talis
 se principis, qualem dixi, esse familiarē,
 quasi rebus omnibus ad voluntatē no-
 stram fluentibus cuncti perbeati nobis
 esse videbamus, quotiescunque ad vxo-
 rem eius redibamus. Tenebatque hæc
 velut cathena quædam tanta nos cari-
 tate inter nos deuinctos, nunquam vt
 maior voluntatum consensio, nunquã
 maior amoris ardor inter germanos
 fratres extiterit, quàm inter nos erat.
 Pari coniunctiōe inter se nexę, & iuga-
 tæ erant fœminæ, quibuscum liberris-
 mum commercium, honestissimumque
 erat, cuicunq; enim assidere, cum qua-
 cunque & colloqui, & iocari, & ridere
 cuiuis licebat. Verùm omnibus volun-
 tas vxoris erat tanti, vt ea ipsa licentia
instar

instar freni esset, quo in officio omnes retinerentur, nemoque erat, qui huic placere non summam voluptatem, displicere non maximum dolorem esse putaret. Quamobrem honestissimi mores cum laxissima libertate ibi erant coniuncti, iocaque, & risu tum argutissimi sales tum grauis, grataque omnibus maiestas ea praesente condiebat. Nam modestia illa, illa grauitate, qua cunctos actus suos, & verba, & gestus componebat, facetè aliquid, ioco seque dicens facile ipsa faciebat, vt etiam ab eo, cui non esset ante id tempus visa, summa omnino foemina, & praecellentissima esse cognosceretur. Atque ita in animis circumstantium velut formam insculpens sui omnes quodammodo ex se videbatur fingere, tum cuncti vel dicendo aliquid, vel faciendo ad consuetudinem, & modum, quo ipsa utebatur, studiose se referebant quasi exemplar morum pulcherrimorum sumentes à tanta, tamque eximijs virtutibus cumulata muliere. Cuius diuina bona hoc tempore commemorare non est nobis in animo, cum

neque

neque instituti id sit nostri, & quasi alto in loco ea posita omnium oculis cernantur, sintque planè notiora, quàm vel dicendo nos, vel scribendo ipsa possimus facere. Etenim & illa, quæ abscondita fortè aliquantùm, & abdita latuissent in occulto, fortuna raram ipsorum admirata præstantiam multis calamitatibus, & casibus aduersis quasi stimulis concitata in lucem voluit, aspectumque producere, planè ut fidem faceret, vel in tenera muliere cùm singulari pulchritudine formæ prudentiam, magnitudinemque animi, & cunctas virtutes eas, quæ in seueris quoque, durisque viris difficiles sunt repertu, coniunctas posse, copulatasque existere Sed, ut de vxore hæc prædicare nunc desinamus, cuncti homines nobiles domestici ad locum, in quo illa erat, repentè à cœna (quemadmodum dixi) se solebant recipere. Vbi inter cantus, & saltationes, cæteraque oblectamenta iucunda, & assidua bellæ interdum ponebantur quæstiones, nonnunquam ludi existebant ingeniosi diuerso tempore diuersorum arbitratu,

bitratu, in quibus cogitationes suas pluribus sæpe continuis verborum translationibus velatas alij alijs, quibus potissimum vellent, significarent. Aliquando varijs de rebus differebatur, promptisue, & falsis dictis alij ab alijs mordebantur, non rarò symbola etiam fingebantur, quibus ex rebus mirificam voluptatem cuncti capiebant, quòd domum Guidus suam nobilitate, & ingenio præstantissimis (vt dixi) repleuerat hominibus, quorū celeberrimos scis, ac principes fuisse Octavianum Fregosium, Federicum eius fratrem, Iulianū Medicem, Petrum Bembum, Cæsarem Gonzagam, Comitem Ludouicū Cannoniam, Gasparem Palauicinum, Ludouicum Pium, Morellum Ortouitanū, Petrum Neapolitanum, Robertū Barrium, aliosque item homines nobiles complures. Erantque porro multi, qui eadem in domo non omne quidē tempus, bonam tamen eius partem continenter tererent, ex quorū numero fuere Bernardus Bibiena, Vincus Aretinus, Ioānes Christophorus Romanus,

Petrus

neque instituti id sit nostri, & quasi alto in loco ea posita omnium oculis cernantur, sintque planè notiora, quam vel dicendo nos, vel scribendo ipsa possimus facere. Etenim & illa, quæ abscondita fortè aliquantum, & abdita latuissent in occulto, fortuna raram ipsorum admirata præstantiam multis calamitatibus, & casibus aduersis quasi stimulis concitata in lucem voluit, aspectumque producere, planè ut fidem faceret, vel in tenera muliere cum singulari pulchritudine formæ prudentiam, magnitudinemque animi, & cunctas virtutes eas, quæ in seueris quoque, durisque viris difficiles sunt repertu, coniunctas posse, copulatasque existere Sed, ut de vxore hæc prædicare nunc desinamus, cuncti homines nobiles domestici ad locum, in quo illa erat, repente à cœna (quemadmodum dixi) se solebant recipere. Vbi inter cantus, & saltationes, cæteraque oblectamenta iucunda, & assidua bellæ interdum ponebantur quæstiones, nonnunquam ludi existebant ingeniosi diuerso tempore diuersorum arbitratu,

bitratu, in quibus cogitationes suas pluribus sæpe continuis verborum translationibus velatas alij alijs, quibus potissimum vellent, significarent. Aliquando varijs de rebus differebatur, promptisue, & falsis dictis alij ab alijs mordebantur, non rarò symbola etiam fingebantur, quibus ex rebus mirificam voluptatem cuncti capiebant, quòd domum Guidus suam nobilitate, & ingenio præstantissimis (vt dixi) repleuerat hominibus, quorū celeberrimos scis, ac principes fuisse Octavianum Fregosium, Federicum eius fratrem, Iulianū Medicem, Petrum Bembum, Cæsarem Gonzagam, Comitem Ludouicū Canossam, Gasparem Palauicinum, Ludouicum Pium, Morellum Ortouitanū, Petrum Neapolitanum, Robertū Barrium, aliosque item homines nobiles complures. Erantque porro multi, qui eadem in domo non omne quidē tempus, bonam tamen eius partem continenter tererent, ex quorū numero fuere Bernardus Bibiena, Vincus Aretinus, Ioānes Christophorus Romanus,

Petrus

Petrus Montanus, Terpander, & Nicolaus Phrigius sic, vt semper poetæ, musici, omnisque generis homines iucundi, in omni que arte maximè excellentes, qui in Italia essent, illuc confluerent. Cùm igitur Iulius II. anno M D VI. ope, auxilio que Gallorum Bononiam sub ditionem Pontificiam iterum subiunxisset, Romam rediens in itinere Vrbinum aduenit. Vbi, quoad eius fieri potuit, honoratè, & apparatu tam magnifico fuit, splendido que acceptus, quàm accipi in vlllo alio Italiae oppido nobili potuisset ita, vt non ipsius tantum, sed summorum etiam antistitum omnium, cæterorum que aulicorum desiderium rerum exquisitissimarum copia, & varietas fatiarit. Eorum que nonnulli hominum, quos aiebam, inter se coniunctissimorum capti suauitate Pontifice cum comitatu reliquo discedente dies complures ibi consistebant. Quo tempore in lætis conuentibus, atq; oblectamentis vsitatis non modò fieri solita perpetuabatur, verum etiam accessionis ad hæc aliquid facere cuncti studebant

bant maximè in ludis, quibus quotidie ferè vesperi opera dabatur. Eorumque sic ferebat ordo, quamprimùm ad vxorem illi se collegerāt, vel voluntate delectum, vel forte oblatum capiebant locum in circulo, atque ambitu, propterque singulos viros singulæ confidebant foemine, quàm diu quidem eæ suppetebant, quoniam semper ferè illi numero has longè, multumque vincebant. Exin ad vxoris arbitrium regebantur, ex cuius voluntate frequentius per Aemiliam Piam id fiebat. Postridie itaque, quàm Pontifex esset profectus, cùm hora, locoque solito conuenissent, multaque suauissimè inter se locuti essent, ludorum illa voluit planè hanc facere initium. Quæ vbi non nihil id munus defugisset, quoniam, tandem inquit, omnino Dux vis, vt ludorum ego initium afferam, par est morem me gerere cupiditati tuæ. Statuoque initium eorum introducere, ob quod mea opinione non multum reprehensionis habere debeam, minus multum negotij, ac molestiæ, vt nimirùm singuli, qui adsunt præ-

sentes, in medium proferant arbitrato
 suo materiam ludi, quo hoc nos tem-
 pore cupiant oblectari, noui, de in ex-
 multarum dissimiliū quasi aceruo com-
 munis omnium consensio vnam excer-
 pat dignissimam confessu, cętuque hoc
 nostro. Simulque Gasparem intuens
 Palauicinum, tu quidem, inquit, primò
 id facito. Qui repente, tuum est, inquit,
 primò id facere. Quin ego, inquit illa,
 id iam feci, verum tu Dux, vt mihi ob-
 temperet, huic mandato. Tum Dux ar-
 ridens, vt quisque, inquit, dicto sit audi-
 ens tuo, in vicem te meam substituo,
 authoritatemque meam in te omnem
 transfero. Mirum herculè est, inquit
 Gaspar, semper fas esse mulieribus labo-
 rem omnem à se deonerare, & traijce-
 re in viros, eiusque rei causam si planè
 nunc auerem scire, iustum esset, vt arbi-
 tror, desiderium meum. Sed, ne ego
 sim is, à quo imperium Aemilia tuum
 recusandi profiscatur initium, differā
 hoc sanè in tempus aliud, & à necessita-
 tis, quibus astringor, nunc vinculis me
 laxabo. Existimo igitur, animorum no-
 strorum

strorum in amando perinde, vt in factis alijs, cunctisque item rebus, contraria inter se, & pugnancia esse iudicia, ex eoque sæpe euenire, vt idem vni gratissimus sit, odiosissimus sit alij. In hoc tamen eorundem congruentia semper, & conuenientia sunt studia, quòd carissimus nobis, acceptissimusq; sit, quem amamus, vsqueadeò, vt sæpe propensionis abundantia, qui omni excellenti virtute sit præditus, præter eum vnum, prorsus putemus esse neminem, perfectissimumque ipsum, & summum planè hominem esse existimemus. Sed, quoniam nihil in humanam naturam cadit, quod omnibus partibus sit, numerisque expletum, & nemo est cunctorum mortalium, in quo non aliquid desideretur, non errare nos id faciētes, & decipi, quasiq; cæcari amoris magnitudine, minimè profecto possumus dicere. Ego itaque velim, ludum hoc vespere esse, oblectamentumque nostrum, vt quisque exponat, qua potissimum virtute ornatum esse cupiat, quæ amet, cumque cunctos homines vitio-

rum quibusdam quasi maculis notarit natura, cuius ex his labem eidem malit esse aspersam, vt cernere possimus, quis eligere sciat virtutes magis laudabiles, magisque vtilis, vitia minus vituperabilia, minúsque nocentia tam ei, qui amet, quàm ei, qui ametur. Hæc cùm Gaspar dixerat, Constantiæ Fregosiæ, quæ ad illius sedebat latus, signum Aemilia dabat loquendi, eaque iam se parabat ad sermonem suum ordiendum, cùm subitò Dux, quoniam, inquit, à cura hac omni inueniendæ materię ludi noui soluta voluit, ac libera esse Aemilia, ea cessatione par sanè fuerit fæminas vti, atque otuari omnes hac quidem vespera, quo in tanta frequentia virorum, ne argumentis ludorum deficiamus nouorū, minimè sanè puto metuendum. Ita faciemus, inquit Aemilia, & filere iussa Constantia mandauit, vt Cæsar, qui ei assidebat, loqueretur Gonzaga. Acis, qui, inquit, diligenter volet, & accuratè omnes actiones nostras cōsiderare, variè imperfectas eas, & mancas esse reperiet. In causaque est natura, quæ cunctis

ctis

ctis in rebus quasi dispar sui, & dissimilis vni in vna, alij in alia ingenij largita est lumen, quo fit, vt alio sciente, quod alius ignorat, & econtrariò quisque facile errorem alienum cernat, non cernat suum. Etenim cuncti nobis videmur valdè sapere, & fortè magis in eo, in quo magis desipimus, ac deliramus. Ex quo vidimus accidere, vt, multos in hac domo sapientissimos primùm habitos stultissimos esse paulatim comperiretur cura tantummodò, & diligentia nostra. Nam, quemadmodùm Apulos ferunt ex phalangij Tarentini morsu lapsis in morbum multiplices adhibere cantus, latentémque, qui morbum gignit, humorē varijs indagare sonis tantisper, dum ex his aliquem quadã quasi similitudine naturæ sibi cognatum ille sentiens subitò moueatur, simulq; concutere incipiat, & concitare ægrotum, ipsa vt agitatione conualescat, ita nos, si videre nobis sumus visi, occultam in aliquo, atque abditam insidere stulticiam, tam subtilibus, & varijs persuasionibus, tamque diuersis modis tenta-

re studuimus, & experiri, an eam possemus elicere, vt ad extremum, quo tenderet, deprehenderimus, hominémq; in quo inesset, benè, & nauiter agitauerimus, donec in vulgus palam omnibus numeris perfectus semper euaserit factuus. Eaque ratione fecimus, vt stulti sæpe extiterint varij, alij quidem in poetica, in musica alij, quidam in amando, nonnulli in tripudiando, plerique in saltando more, ritúque Aethiopum, multi in equitando, non pauci in palæstra, & exercitatione gladiatoria, pro vena scilicet, naturáq; singuli sua, vnde multiplex dein, vt scitis, mirificaque voluptas fuit percepta. Quibus adducor, vt habeam pro certo, in vnoquoque nostrum semen quoddam inclusum esse stulticiæ, quod varia persuasionum solertia tanquam cultura adhibita oriri possit, & augescere quasi infinitè. Propterea que velim hanc ipsam rem materiam nunc nobis esse ad ludendū, cūque sciam fore, vt palam ego sim stultus, quæ enim vestrum optem dicere, qua in re, & quo in genere fore putet, vt palam

lam sim stultus, ex primis stulticiæ indi-
 cijs, quæ quotidie ex semine eius in me
 sparso tanquam herbescens viriditas e-
 di videntur, iudicio facto. Eiusque rei à
 me ducto initio, vt ordo seruetur no-
 stris in ludis vsitatus, progressionem cu-
 piam fieri ad cunctos, qui adsunt, cæte-
 ros, eumq; , qui quid de alio dicat, eius,
 quod dicat, perspicua signa habere, at-
 que argumenta. Ex quo hoc adipisce-
 mur commodi, vt vitia quisq; sua quasi
 ante oculos sibi posita cognoscens ca-
 uere ea melius possit, ac fugere. Sin ali-
 quis nostrum in fatuitate sua tanto pe-
 re sibi placebit, vt nō inducat animum
 sapere, admouebimus homini ad perfe-
 ctam delirationem quasi ad calcem in
 stadio currenti calcaria, animamque, vt
 monachus docet Marianus, vnam lu-
 crificiemus, quod quæstus erit non pa-
 rum. Risum hic fuit sanè admodum,
 nemoque continere se potuit à loquen-
 do, alius, ego, inquit, si hic esset ludus
 nunc noster, stultus euasurus viderer
 cogitando, ego intuendo, alius, eratq;
 qui se iam stultū euasisse diceret aman-

do, non nisi de stulticia sermo erat omnibus. Tum Seraphinus monachus ridens more suo, produceretur, inquit, qui de stulticia nostra institueretur, sermo sanè longius, sed, si ludum vultis oppidò pulchrum, efficite, amabo vos, vt quisque enunciet, quamobrem putet mulierib. quasi cunctis in odio esse mures, in amore serpentes, & ad verum accedere propius me videbitis planè neminem, qui mira quadam via reconditam hanc rem, & absconditam inuestigauit, iamque ordiebatur mysteria sua aperire, cùm illico Aemilia silere eo iussu signum loquendi Vinco dedit Aretino foeminam inter hunc, & illum intermediam prætergrediens. Qui non expectans mandatum aliud, ego, inquit, vellem me esse iudicē, cui potestas permitteretur omni tormentorū, cruciatuumque genere exquirendi veri à maleficis, vt fraudes patefacere possem cuiusdam ingratae, quæ animum malevolentia suffusum beneuolo aspectu tanquam velo quodam obtendit, nec vnquam dicit, quod sentit, cōmiserationemque;

nemque erga sui obseruantes simulans plenam fuci, & fallaciæ in aliam cupiditatem nullam incumbit, nisi more medicorum membratim incidentium humana cadauera scalpello secandi illorum corda. Etenim tam venenata, tam fitiens humani sanguinis serpens in ipsa non reperitur Libya arenosa, quam hæc est fallax, quæ non solum suauitate vocis, & melle dulcioribus verbis, sed etiam oculis, risibus, nutibus, modisque omnino omnibus vna verissimarum est Sirenum. Sed, quoniam, quod cuperem, nec cæthenis, nec funiculis, nec flammis indagare verum mihi est fas, indagare id mihi libet hoc ludo, ut quisque nostrum exponat, quid significare putet litteram S, quam in fronte gestare conspiciamus Ducem. Etsi enim sine dubio hæc quoque artificiosum est ad fallendum aptum integumentum, tamen quiddam fortè ea ostendetur significari, quod nunquam illa cogitauit, perspicieturque; fortunam hominum cruciamentis motam, quasi que misericordia captam fecisse, ut tam paruo signo contra volun-

tatem ipsa proderet suam occultam cupiditatem occidendi, ac potius tanquam calamitatis tumulo viuos obruendi, à quibus vel spectaretur, vel obseruaretur. Risit Dux, & animaduertens Vnicus, quòd depellere à se hanc vellet criminationem excufatione, tace, inquit, Dux tace. non enim, vt tu loquaris, postulat nunc locus. Tunc Aemilia ad eum se conuertens, nemo est, inquit, nostrum Vnice, quin palmam libenter tibi deferat rerum planè omnium, inprimisque Ducis animum multò magis tibi esse, omnes fatemur, quàm nobis, perspectum. Et, quemadmodum plus alijs in intimos huius recessus, ac latebras penetras acumine diuini ingenij tui, ita amore etiam eius vincis, antecedisque ceteros. Quorum, ne intelligètia comprehendere, & assequi possint, quàm perfectus idem sit, perinde, vt illarum auium, quæ solem intueri nequeunt, imbecilla acies, retunditur, hebescitque ingenium. Quarè interpretatio, quam quæris, è fonte hauriretur iudicij duntaxat tui, aliunde eam conari haurire,

tempus

tempus esse puto, operamque omnem perdere. Hic Vnicus aliquantum siluit, sed loqui omnino iussus, quid litera illa S designaret, carmine tandem explanauit, quod etsi fustum ex tempore, factumque subito videbatur multis, tamen, quia magis ingeniosum esset, magisque excultum, quam, ut fieri tam brevi tempore potuisse putaretur, cogitabatur vti que factum cogitatem. Ideoque, cum laetus omnium plausus id esset, & nonnullus sermo consecutus, Octavianus Fregosius, cuius erat post Vnicum loqui, si ego affirmare vellem, inquit arridens, nunquam me flagrasse amore, scio certo, Ducem, atque Aemiliam, quantumvis mihi non crederent, ficturas tamen, & simulaturas se credere, dicturasque hoc accidisse propterea, quod, ut me amaret, mulierem aliquam desperarim posse inducere. Quod an facere posse, nondum reuera tanto periclitatus fui conatu, ut diffidere merito debeam, aliquando id facultate me consecuturum, nec experiri idem id omisi haecenus, quod dignas non putarim multas, quas amarem,

rem, & colerē, sed, quòd deterritus fuerim lamentis quorundam amantium continuis, qui pallidi, mæsti, taciti oculos habent indices, ac testes semper cū fortuna exoptulantis animi, & , si loquuntur, singula verba comitantibus, tēq; iteratis suspirijs meras lachrymas loquuntur, meros cruciatus, meram desperationem, mera mortis desideria, vt, si sanè scintilla aliqua amoris me contigerit incēdi, restinguere illam omni industria sim conuisus subitò mi nimè quidem mulierum odio, vt hæ opinantur nostræ, sed cura, & studio expediendæ salutis. A` quibus queribundis planè diuersas dein, & discrepantes cognoui quosdam, qui non solùm beatos se esse prædicant grato aspectu, verbisque caris, & nutibus suauibus mulierum, quas amant, sed, quicquid etiam in amore est amarum, id vltro condientes dulcedine rixas, iras, indignationes multò sibi dicunt esse suauissimas. Atque hi plus, quàm felices mihi esse videntur, quoniam, si in muliebribus indignationibus, quas alteri illi morte pu-

tant

tant esse acerbiores, ipsi tantam gustāt dulcedinem, videntur mihi in animi beneuoli significationibus summam eam sentire debere beatitudinē, quam nequicquam in hac vita quærimus. Quare velim, vnumquenq; nostrum nunc dicere, si futurum sit, vt irasci sibi sentiat, & succēdere, quam amet, quam rem indignationis, qua tanquam æstu quodam ea efferuescet, esse cupiat effectricem. Nam si qui nostrum sunt, qui muliebrium illarum indignationum suauitate aliquando fuerūt perfusi, minimè dubito, quin pro humanitate sua desiderio flagrabunt audiendi inter eius generis res aliquam, quæ hęc suauitatem progignat, & ego fortassè confidā, paulò, quàm hactenus feci, in amore me progressurum longius, ibique eandem hanc suauitatem gustaturum, vbi nonnulli sentiunt acerbicatem, desinentq; ita deinceps infamiam mihi inferre hæ nostræ, quòd ab amando scilicet refugiam, & abhorream. Plurimùm arrisit hæc materia ludi omnibus, iamque singuli se parabant, vt de eo, quod Octavianus

uianus scire auebat, sententiam aperirent suam, sed, an id fieri vellet, non indicante Aemilia Petrus Bembus, cui ordo imponebat loquendi necessitatem, non modicam, inquit, animo meo dubitationem attulit de mulierum indignationibus Octauiani sermo. Quæ etsi multiplices sunt, & dispares, mihi tamen omnes acerbissimæ semper extiterunt, nec ex me puto condimentum aliquod posse disci, quo penitus dulcescant, sed fortassè vel magis sunt, vel minus amaræ pro rerum ipsas efficientiû varietate. Memini enim me videre aliquando eam, cui seruiebam, magna animi perturbatione aduersum me commoueri vel vana fidei erga se meæ violatæ per seipsam concitam suspicione, vel falsa opinione inductam alia magno meo cum damno ex obrectatione profecta maleuolorum ita, vt crederem, in maiori, quàm me, dolore esse neminem, videbaturque mihi cruciatus meus hic esse maximus, ferre me, ac perpeti, quòd non essem meritis, afflictarique non mea culpa, sed, quòd eius, quam

quam summa mei cupiditate inflammatam esse, incensamque considerem, amorem comperirem multum refrixisse. Vidi eandem alio tempore indignari errore quodam offensam meo, ob eumque iracundia contra me, & stomacho exardescere, inq; ipso puncto temporis, quo hoc perspexi, atque articulo statui, multo acriorem morsum esse eius doloris, quo tunc afficiebar, quam illius fuisset, quo affectus essem antè, qui que mihi iam esset leuatus. Imo displicuisse me ei, cui soli placere cuperè, cuique vt placerem, omni ope, atque opera eniterer, & quidem meo merito me ei displicuisse, & culpa, id verò ego omnium rerum acerbarum rebar esse acerbissimum, cunctorumque cruciatuum aliorum, quibus angerer, vim iudicabam, sensumque superare. Ego itaque nos singulos nunc velim ediffere, si futurum sit, vt contra nos excandescant, quas amore amplectimur, à semetipsis ne malimus, an à nobis, illæ excandescendi habeant causam, vt cognoscere possimus, vtrum cum dolore

sit

fit coniunctum maiore, nosne facere, quod displiceat ipsis, an facere ipsas, quod displiceat nobis. Hoc ut Bembo Aemilia assentiretur, expectabant omnes, sed ea verbum faciens nullum Federicum intuebatur Fregosium, qui signum loquendi sibi dari vidēs, ego, inquit, fas mihi esse cuperem, in sententiam ire cuiuspiam alterius, quemadmodum interdum facere mos est, quoniā libens probarem ex superioribus ludorum materijs vnam, cū nulla earum sit, quin mea opinione plena iucunditatis esset, & voluptatis, siquidem ad nos oblectandos aliquam ipsarum hoc placeret tēpore sumere. Sed, ut ego quoque afferam nouam, minimeque communem mihi cum alijs, eū, qui vel Ducis merita ad ingenia quanuis infima illustranda sua diuina virtute contenta silentio transiens laudibus celebrare hanc vellet aulam, sine adulationis statuo suspicione posse dicere, tot homines nobiles, tam singulares, tam rebus non solū ipsorum professioni proprijs, sed omnino varijs excellentes, quā

quàm nūc sunt nobiscum, in omni fortè Italia difficiliter posse reperiri. Quare si vspiam homines florēt, qui merentur, vt aulici dicantur boni, quiq̃ue iudicare queunt res ad perfectionem morum, & officij aulici pertinētes, eos hic versari, par existimo esse credere. Ad reprimendam itaque multorum stulticiam, qui, quòd arrogantes sunt, atque inepti, bonorum se aulicorum credunt adipisci nomen, velim quenpiam ex nobis nunc deligi, cui onus imponatur fingendi, & formandi oratione aulicum perfectum, explicandiq̃ue membratim cuncta corporis, animi, externaq̃ue bona, quæ in illo, qui hoc dignus sit nomine, requirat, tum fas velim esse vnicuique nostrum, si qua parum aptè requirere videatur, parumq̃; appositè, in his contra eum dicere liberè, quemadmodum in scholis philosophorum aduersari licet ad disputandum propositas sustinenti quæstiones. Producebat sermonem Federicus suum longius, cùm Aemilia eum interpellans, hic, inquit, si Duci placet, erit ludus nunc noster.

Mihi verò, inquit Dux, placet. Tūc quasi cuncti circumstantes & Duci cœperunt, & inter sese dicere, hunc ludū omnium fore pulcherrimum, Aemiliæq; institerunt, vt deligeret, qui initium eius poneret. Quæ ad Ducem referens aspectum, tu, inquit, delige, qui plus tibi est cordi, nolo enim ego vnum potius huic muneri præponens, quàm aliū quasi iudicare videri, quem ad eius functionem aptum esse statuam ante cæteros, & horum cuiquam id faciens iniuriam facere. Age, inquit Dux, delige Aemilia tu, & caue, ne obedientiæ fines transiens imitationem exempli prodas alijs. Tunc Aemilia subridens, ne itaq; temporis plus etiam perdamus, tibi Comes Ludouice has, inquit, partes impono ea conditione, ac lege, qua cuiquam dari Federicus eas voluit, non, quia iam rerum, quæ aulico bono conueniunt, nihil te putemus latere, sed, quòd, si omnia cōtra, quàm veritas postulet, dicas, vt facturum te speramus, ludus videatur futurus certè pulchrior, cuncti enim habebunt, quo tibi refragentur,
cūm

cùm, si alij hæc prouincia daretur, qui plus, quàm tu, illarum rerum saperet, omnem contradicendi aditum eius vera, quam ederet, præcluderet oratio, ludusque sanè esset frigidior. Hic subito Comes, nō esset, inquit, periculum, ne deesset, qui contra verum dicentem diceret te Aemilia præsentē, deq; eo cùm aliquantùm esset risum, sed ego, inquit idem pergens, perlibenter sanè laborē hunc fugerem, plus nimio enim difficilis mihi videtur esse, sentioq; , quod tu dixisti ioco, id esse longè verissimum, præterire scilicet me, quæ aulicum bonum deceant, quod planum nunc facere equidē non laboro, cùm ex eo, quod nihil agam illo dignum, quid agendum illi sit, me nescire, existimari possit, habeoq; persuasum, minus hoc mihi posse verti vitio, nolle enim facere, quod sit rectum, quàm, quomodò faciendū sit, ignorare, cùm sit peius, magis etiam vt vituperetur, nō dubito mereri. Sed, quoniam omnino Aemilia vis, vt hoc onus ego sustineam, recusare id ne licet mihi, ne libet, vt & legem ludi no-

stri obseruasse videar, & iudicio non esse tuo aduersatus, quod ego longè antepono meo. Tum Cæsar Gonzaga, quæ, inquit, pars non parua iam noctis est cõsumpta, suntque hic multa apparatus genera oblectamentorum alia, fortè expedierit, sermonem Comitem suum differre in crastinum, dabitur enim spatiũ certè ei, quid dicendum sit, secum meditando, quoniam de re, atque materia ad differendum ipsi subiecta verba facere improuiso, difficile meherculè esse puto. Nolo ego imitari eum, inquit Comes, qui, cùm tunicam exuisset, minus saltabat, quàm ea fecerat indutus, proptereaque percommodè arbitror cecidisse, quòd hæ partes mihi datæ sunt ferius, potero enim non nisi pauca loqui temporis exclusus angustijs, cumque non meditatus aggrediar, paratusque ad dicendũ, fas mihi erit, quicquid primùm venerit in buccam, edisserere, omni que id faciens reprehensione, vt spero, carebo. Ne itaque quasi debitũ, quo teneor obstrictus, soluere cuncter diutius, statuo, quæ cuiusque rei vera sit, germanaque;
perfe-

perfectio, sepe ita difficile esse ad cognoscendū, penè vt humano ingenio à natura denegatum videatur, in causaque varietatem puto esse iudiciorum. Quafit, vt inueniantur multi, quibus non nisi loquaces placeant, & garruli, sintque alij, quibus magis arrideant modesti, alij, qui actuosos probent, & nunquam quietos, alij item, qui omni in re tranquillis delectentur, & cōpositis, quidq; deceat, hominum circumspectantiū pre se ferentibus speciem. Laudatque, & vituperat quisque alios pro eo, ac ipsi videtur, semper aut vitium virtutis finitimæ tegens nomine, aut virtutem vitij, veluti loquacem vocās festiuum, arrogantem apertum, modestum frigidū, ignorantem probum, malitiosum prudentem, aliosque verbis alijs. Existimo tamen cuiusque rei suam quandam esse perfectionem licet retrusam, atq; abditam, illumque, qui quid cognitum habeat, ac perceptum, eius, quod cognitū habeat, absolutionem iudicare aliquo modo posse rationibus puto, atque argumentis. Sed cūm, quæ reuera hæc sit,

lateat (vt dixi) in occulto, egoque, quæ in aulico inesse debeāt, minimè me gloriæ intelligentia tenere comprehensa, non possum laudare genus aulicorum aliud, quàm, quod pluris æstimo, nec probare, nisi id, quod quam similitimum puto esse veri, p̄ paruo iudicio meo, quod sequemini, si bonum vobis esse videbitur, vel stabitis vestro, si abhorrebit, & discrepabit à meo. Neque enim nunc pugnabo, atq; enitar, vt meum conuincam melius esse, & certius vestro, quia fieri potest, non solùm, vt vobis videatur quippiam diuersum ab eo, quod videtur mihi, verùm etiam, vt idem nunc rem vnã probans, pòst aliam dissentiam à meip̄se. Volo itaque aulicum nostrum parētibus nobilibus esse natum, generosãque profectũ stirpe, nam multò minus in hominem ignobilem dederet nihil cum virtute facere, quàm in nobilem, qui, nisi vestigia persequitur maiorum suorum, labem infert familiæ, & non modò gloriam ei nullam acquirit, sed etiam amittit ab ipsa acquisitam. Nobilitas nanq; clarus quasi splendor

dor est, qui, quoniam, quæ honestè, turpiterque homines nobiles faciunt, omnium ponit in oculis, ad studium virtutis eos incitat tam metu infamię, quàm spe laudis, ignobiles verò, cùm ipsorū facta splendore illo careant, nec veniāt sub aspectum, quibus ad virtutem amplexandā stimulentur, spe laudis, & formidine infamię vacant, iidem nulla necessitate astringi se, alligarique credūt, quos ætate sequuntur, hos virtute anteeundi, cùm claro loco orti maculæ sibi esse, & vituperationi putent, res gestas maiorum non assequi saltem, & adæquare. Itaque semper ferè accidit, vt, qui in bellicis, alijsque actibus honestis virtute eminent, suntque insignes inter alios, hi homines sint nobili genere nati, quoniam natura in cunctam planè rem occultum illud semē sparsit certam quandam vim, & proprietatem primi sui initij propagās ei omni, quod ex se edit, semperque hoc simile faciēs sui, quemadmodum fieri videmus non solum in diuersis generibus equorum, cæterorumque animantium, verum etiam

in arboribus, quarum furculi quasi perpetuò similitudinē habent, ex quo trāslati sunt, trunci, & si interdum ab hoc degenerant, id culpa olitoris, non vitio occulti illius fit feminis. Eodem modo homines, si liberali educatione sunt, doctrinaque exculti, plerunq; similes existunt eorum, à quibus sunt procreati, sæpe etiam his euadunt meliores, sed, si cura caruerunt, & disciplina educatrice, quasi syluestres facti, ac feri nunquā moribus respondent, & virtute maioribus, quanquā non inficior, siue astro-
rum, siue naturæ concessu id fiat, ac munere, aliquos nasci ita venustos, & habiles, cunctisque tum animi, tum corporis bonis ornatos, vt non nati, sed alicuius Dei manib. ficti esse appareant, quēadmodum ecōtrariò multi cernuntur ad eò inepti esse, atque insulsi, vt natura eos produxisse non nisi per contemptū credi, ludibriumue possit. Qui vt plerunque proficiunt non multum, quantumuis educatio eis, atque institutio diligens adhibeatur, ita illi paruo labore, & contentione ad summum excellen-
tiæ

tiæ ascendunt gradum. Ac, vt ea, quæ dicimus, cuiusmodi sint, demonstramus exemplo, en Hippolitus Estensis antistes Ferrariensis, qui cum felicitate hac susceptus est in lucem. Nam & figura corporis, & facie, & sermone, & cunctis motibus præditus est ita scitè ab ipsa natura, & venustè cõformatis, vt inter homines sui ordinis natu maximos ipse iuuenis grauissimam representans auctoritatem magis ad docendum idoneus, quàm doctrinæ indigens esse videatur. Idem in cõgressu, & sermone, qui cum cuiuscunque ordinis viris, & fœminis ei est, & iocando, & facctè, urbaneq; ludendo sic dulcis est, sic amabilib. ornatus moribus, vt, qui compellet hominem, vel videat saltem, atque aspiciat, is summa in ipsum, & perenni beneuolentia propendere cogatur. Sed inter excellentem hanc venustatem, & illam stolidam insulstatem quoddam reperire licet interiectum quasi medium, posuntque ij, in quibus natura quidem venustas inest, sed non ita perfectæ, & absoluta, magna ex parte studio eam, & labo

re quasi limare, & perpolire. Sit itaque aulicus in hoc mihi felix, vt super nobilitatem, & splendorem generis nō solū ingenium habeat, figuramq; corporis, & faciem pulchram, verū etiā certam quandam venustatē, quendāq; (vt nos loqui solemus) sanguinem, qui primo statim aspectu acceptū eum reddat videnti, atq; amabilem, quiq; velut ornamentum componat, & cōmendet omne id, quod agat, in fronteq; hominis lucens dignum ipsum esse ostendat omnis planè magni principis cōsuetudine, ac gratia. Hic diutius non expectans Gaspar Palauicinus, ne legem, inquit, ludo nostro constitutam negligere, potestatemq; contradicendi nobis permissam parui ducere Comes videamur, in aulico aīo claritatē generis mihi videri non vsque ad eò esse necessariam, & si dicturum me putarem rem nouam, nostrumq; alicui incognitam, commemorarem multos, qui natalibus illustribus orti vitijs redundarunt, & e contrariò non paucos proferrem ignobiles, qui posteritatem suam virtute illustrarunt.

Iustrarunt. Ac, si verum esset id, quod tu modò dicebas, cuncta in re inesse occultam illam vim primi feminis, omnium certè hominū par esset, indifferentēque conditio, si quidem idem principiū habuerint planè cuncti, nec vnus nobilior existeret et alio. Ego autem discriminum inter hos, quibus tanquam gradibus quibusdam superiores distāt, & inter noscuntur ab inferioribus, multas alias causas esse credo, earumque principatum puto tenere fortunā, cū omni in re dominari hanc cernamus, quasi que ludentem sæpe velut ad coelū extollere, quos velit, etiā indignissimos, dignissimos verò, qui extollantur, tanquam ad inferos deprimere, atque demergere. Probo quidem, quod de felicitate dicis eorum, qui bonis tum animi, tum corporis ornati nascuntur, sed id cum nobilitate plebi cernitur esse cōmune, quoniam in naturam non cadūt distinctiones istę tam subtiles, quinimò sæpe (vt dixi) in infima fortuna hominibus summa illius, & illustrissima dona apparent. Proinde, cū nobilitas hæc

nec

nec ingenio, nec vi, nec arte comparetur, ipsumque esse nobilem laus sit maiorum potius nostrorum, quam nostra propria, nimis absurdum, & auditu mirabile mihi esse videtur, velle te, quæ in aulico nostro sint præclara, ideò perire, quòd parentibus sit natus ignobilibus, nec satis esse, vt summus possit, perfectissimusque euadere, alia illa, quæ aiebas, eum habere, ingenium, faciem, & figuram corporis decoram, venustatēque, quæ primo statim aspectu gratissimum ipsum, acceptissimumque; vnicuique semper reddat. Tum Comes, non inficior, inquit, in hominibus humili loco ortis easdem posse lucere virtutes, quæ in nobili splendent genere natis, sed, ne repetam, quæ iam diximus, ne multa afferā alia, quæ ad nobilitatis posent redundare laudem, cui, cùm cōsentaneum sit, à bonis vt nascantur boni, ab omnib. honos est habitus omni tempore, quoniam fingendum nobis sumptuosissimum aulicū detractis vitijs omni laude cumulatam sic, vt nihil desiderari in eo possit, & requiri, mihi videtur nobilis

lis faciendus necessariò cùm alias ob causas complures, tum in primis propter vnã opinionem omnium, quæ de nobilitate, vbicunque ea apparet, subito existit. Facenim in aula aliqua esse duos, qui benè, aut secus factis iudicia de se hominum nondum vlla concitarint, quàm primùm palam fiet, & percrebrescet, alterum patre nobili procreatum esse, ignobili alterum, lōgè minoris ab omnib. hic, quàm ille, æstimabitur, multoq̃ue labore necesse erit, & sensim longo tempore in animis hominum vt idē hic opinionem de se imprimat bonam, quam ille vnico temporis puncto erit, solaq̃; ortus sui fama cōsecutus. Quanti autem referat, quanti que momenti sit, eiusmodi de aliquo opinionem semel haberi cæptam, unicuique non difficile est ad intelligendum. Nam, vt verba de nobismetipsis faciã, vidimus hãc domum venire quosdam, qui etsi insipientes fuerunt, summeq̃ue inepti, in omni tamen Italia permagnum in aulicis nomen habuerūt, & quanquam stoliditate sua tanquam indicio quodam,

qui

qui homines essent, tandem ipsi patefecerunt, tamen multos de nobis fefellerunt, inque animis nostris opinionis de se semel insitæ, quasi que signatæ vestigia reliquere sempiterna, quâ tumuis, quæ agerent, facile cerneremus ex virtute proficisci nō magna. Vidimus alios minimi quidem initiō fieri, sed ad extremum stare præclarè. Atque horum errorum causæ existunt variæ, quarum vna obstinatio est, & pertinacia principum, qui, vt faciāt, quod omnibus moueat admirationem, nonnunquam beneuolentia complectuntur, & beneficijs eos, quos ipsi dignos putant odio, sæpe etiam se fallunt. Sed, quoniam æmulos semper, atque imitatores habēt innumerabiles, quædam de ipsorum beneuolentia longè, lateque diffunditur fama, quam in iudicando ferè homines sequuntur, si que in his, in quos beneuolentia illa nauatur, offendunt quippiā, quod communi sermoni opinentur, & commendationi non respondere, metuunt, ne opinione fallantur, semperque expectant reconditum aliquid ab ijs, ac
singul-

fingulare, quòd necesse vtique esse existiment, vt vero nitatur, ex iustisq; causis manet, quæ omnium mentibus sit comprehensa, opinio. Ac, quoniam animi nostri facilimè tum amorem suscipiunt, tum concipiunt odium, id, quod cernere licet in his, qui, aliquos vel dimicare, vel ludere, vel quoquo modo inter se certare dum vident, in vnam sæpe partem sunt propensiores, vt que ea vincat, & vincatur altera, summo studio cupiunt, tametsi manifesta, cur id faciant, causa nulla appareat, fama seu bona de hominibus, seu mala statim, vt auribus est accepta, illarum perturbationum mentibus nostris affert alterutrã, propterea que frequentius benè, maleue de his opinamur, prout vel amore, vel odio impellimur. Quarè etiam, atq; etiam omnes videte, quãti referat, quaquis de se opinione hominum animos primùm imbuat, quanto que studio debeat, & cura eniti, statim ab initio vt imbuat non mala, qui in aulicis haberi volet, & numerari bonis. Sed, vt de officio aulici dicere incipiam & quidem articulatim,

latim, ac distinctè, quod potissimum p-
fiteri is debeat, existimo esse rem belli-
cam, voloq̄ue, hanc viuida cum alacri-
tate vt obeat plus, quàm cunctas cæte-
ras, volo, fortitudine, eiusq̄ue datis spe-
ciminibus, & fide erga illum, cui nauet
operam, vt sit notus, & inclytus inter a-
lios, quarum virtutum famam ita de-
mum colliget, si actionibus earum se
probauerit hominibus omni tempore,
atque loco, neq; enim, nisi summa cum
labe, atque infamia de hoc curriculo ip-
si vnquam deflectere est licitum. Ete-
nim, quemadmodum sexus fœmineus
maculam, quam pudicitiaẽ semel inuf-
fit, nunquam potest eluere, ita, si homo
nobilis, qui cum telo est, de se famã vel
minima in parte ignauia, vitioque, quod
opprobrio illi sit, alio semel maculauit,
cum vituperatione ea, ignominiaq̄ue
coniuncta est sempiterna. Quantò ma-
gis itaque aulicus noster ceteris præsta-
bit arte militari, tantò magis, vt laude
afficiatur, merebitur. Non existimo ta-
men perfectam huius, & absolutam co-
gnitionem, cæteraque, quæ in militum
præfe-

præfecto requiruntur, illi esse necessaria, sed, cùm ingenti hæc, immensoque pateant campo, satisfaciet nobis spectata fidei integritate, (vt diximus) & animi robore, siquidẽ omni tempore constare in eo sibi videbitur. Sæpe enim in rebus paruis magis animus fortis cernitur, quàm in cõtrarijs, nam aliqui, cùm res geruntur plenæ periculi, & magni momenti, præsentibusq; geruntur multis testibus, etsi cunctis artubus tremunt, atq; exalbescunt penè moriẽtes metu, tamen vel turpitudinis stimulatì verecundia, vel instigati à socijs quasi cum clausis oculis feruntur in discrimina, faciuntque (si dijs placet) officium suum, ijdem rebus, vt in discrimina se obijcere habeant necesse, non vsque adeò prementibus cùm declinare ea, & vitare se posse putant sic, vt macula, ignominiaque nulla notentur, facilè in tuto collocari se sinunt ab animo paruo. Verum enim uerò qui tunc quoq; , cùm, vt vel spectentur, vel videantur, vel cognoscantur, neutiquam cogitant fore, animosi sunt, & fortes rem nullam etiam mini-

mam prætermittentes, quæ omiffa infligere ipsis posset turpitudinē, hi sunt, qui virtutem illam habēt animi magni, & excelsi, quam in aulico nos inesse nostro volumus. Qui idcirco tamē se præbebit non ita ferum, vt continenter magnificis glorians verbis loricam se dicat duxisse vxorem, horrificisque illis vultibus minetur, quos sæpe fingere vidimus Bertum. Nam id genus hominibus iure potest dici, quod in nobili conuentu, ac coetu præstanti virtute foemina lepidè dixit, & festiuè cuidam, quem nominare nunc non mihi est in animo. Is & saltare, & sonis musicis aures præbere, & plurimis oblectamentis alijs, ad quæ honoris causa ab illa inuitabatur, vacare recusans cū eiusmodi rebus leuibus operam dare professionis dixisset esse non suæ, idque repetiuiisset sæpius, & quidnam ergo professionis suæ esse diceret, ab eadē illa interrogatus trucicū vultu respondisset, pugnare, tandem ipsa, cū, inquit, nunc non sis militiæ, nec, vt pugnes, postulet tempus, feceris sanè perbenè, si te probè vngi, cū-
 que

querebus tuis omnibus ad pugnandū
 pertinentibus in armamentario aliquo
 reponi curaueris tantisper, dum pugna
 re habeas necesse, ne, qui antè rubiginosus
 es plus fatis, rubiginosus fias etiam
 magis, sicque hominem irrisione om-
 nium lusum cū inepta dimisit, & amen-
 ti arrogantia sua. Sit ergo hic, quē quæ-
 rimus, in hostium conspectu ferus, & a-
 sper, in eosque se immittere semper pa-
 ratus cum primis, in alio loco omni sit
 humanus, sit modestus, sit tranquillus,
 ac sedatus, fugiatque super omnia oster-
 tationem, impudensque illud laudare
 seipsum, quo semper quis odium in se
 concitat, & indignationem eorum, qui
 auscultant. Hic Gaspar, ego verò, in-
 quit, homines præstantes, in quacunq;
 etiam re excellant, noui paucos, qui si-
 bi ipsi non tribuant præconia, facillime-
 que remitti hoc illis, & condonari pos-
 se arbitror. Qui enim re aliqua valere
 se sentit, ex ijsque, quæ facit, qui vir sit,
 non cognosci videt ab inscientibus, gra-
 uiter, molesteque fert, virtutem perpe-
 tuò ignorari suam, ac necesse est, vt no-

tam hanc faciat alijs quoquo modo, ne honore scilicet fraudetur, qui verū est, propriumque præmium, & merces honestarum actionum. Quocirca inter veteres scriptores hi, qui longè plurimum antecunt cæteris, rarò admodum à laudatione sui ipsius sibi temperant. Fateor quidē intolerabiles esse illos, qui nullo merito se laudant suo, sed nō iam facimus, nostrum id facere aulicum. Si animaduertisti, inquit Comes, ego non posui in vitio, si quis seipse laudaret, sed, si quis impudenter, nulloque ad id, quod deceret, habito respectu hoc faceret, de eo enim, qui virtutibus est præditus eximjis, non meherculè debent, quod tibi dicenti assentior, opinari homines male, si modestè de seipse prædicet, & pudenter, ac poti⁹ ex huius ore exiens præconium longè certiori testimonio esse debet, quàm, si ex ore exiret cuiusquam alius, pollere ipsum, quibus gloriatur, rebus. Etenim, qui seipse afficiens laudibus nec errore aliquo ducitur, nec fastidium affert audientibus, nec inuidiã horum vllam sibi conflat, cum ego prudentif-

dentissimum esse iudico, dignissimum-
 que, quem ornet, & cumulent laudi-
 bus etiam alij, sanè enim perdifficile id
 est factu. Quomodò id fiat, inquit Ga-
 spar, tuæ sunt partes, nos docere. Fuit,
 inquit Comes, etiã inter scriptores an-
 tiquos, qui id docuerit, verùm, vt mea
 fert opinio, summa rei in hoc consistit,
 vt, dum nos prædicemus, minimè appa-
 reat, nos instituisse id facere, sed etsi ali-
 ud nobis sit propositum, in mentionẽ
 tamẽ laudum nostrarum videamur in-
 cidere necessariò sic, vt neutiquam has
 præterire possimus silentio, semperque
 præ nobis feramus, fugere nos prædica-
 tionem nostri, prædicemus nos tamen,
 sed non ita, vt gloriosi illi faciunt, atque
 superbi, qui aperiunt os, & inconfide-
 ratè sinunt, temereque euolare verba.
 Quemadmodum paucis ab hinc dieb.
 quidam ex nostris, cùm Pisis hasta eius
 transisset coxã, visum sibi esse dixit sen-
 tire, quòd pungeretur à musca. Alius
 speculo se vti in cubiculo negavit suo,
 quòd, cùm irasceretur, tam truculētus
 inciperet, & terribilis esse aspectu, vt, si

in illo se videret, ipse sibi afferret metū. Hic risum edentibus cunctis, quid, inquit Cæsar Gonzaga, ridetis? Alexandrum Magnum ignoratis, cum philosophi cuiusdam opinione mundos accepisset esse innumerabiles, illachrymatum, interrogatumque, cur id faceret, respondisse, quia ex illis ne vnum quidem adhuc cœpisset perinde, quasi in animo haberet, capere ad vnum omnes? Nonne vobis videtur hæc maior fuisse gloriatio, quam, quod ille, cum grauius esset saucius, se punctum esse dixit à musca? Etiam meherculè Alexander, inquit Comes, illo, qui hoc dixit, erat homo maior. Sed reuera præstantes viri, & singulares veniam merentur, cum sibi plusculum ipsi tribuunt, quoniam, cui res magnæ sunt gerendæ, is gerere illas audeat, sibi que ipse confidat necesse est, animoque minimè abiectio sit oportet, & vili, verum sermone vtetur verecundo, ac pudenti semper se ostendens minus sibi arrogare, quàm arroget, dabitque operam, vt, quod sibi sumit, consideratè potius sumere, quàm temerè

merè videatur. Ibi. cùm paulùm Comes institisset, Bernardus Bibiena arri- dens, memini, inquit, paulò antè te di- cere, aulicum hunc nostrum forma fa- ciei, & totius corporis pulchra, venu- stateque illa, quæ tantoperè gratum ip- sum omnibus efficeret, à natura oportere esse præditum. Venustatem certè, & pulchritudinem faciei, eamque sum- mam credo ego habere me, quo fit, vt tot fœminæ, quot scis, amore ardeant mei, sed, an figuram corporis habeam talem, qualem tu vis habere aulicum, equidem aliquantùm dubito maximè hæc mea intuens crura, quæ mediusfi- dius non mihi videntur perinde esse ap- ta, ac vellem, in corporis trunco, & reli- quis, non sanè habeo, quod desiderem. Magis incisè itaque, magisq; membra- tim nobis explica, cuiusmodi corporis formam in aulico esse cupias, vt hæsit- atione hac omni leuatus in iudicio ac- quiescam tuo. Hic risum paulisper cùm esset, certè, inquit Comes, faciei venu- statem, quam quæro, habere Bibiena te, verè dici potest, nec ad declarandū,

quæres ea sit, exemplo nunc vtar alio, nisi ipsa facie tua, gratissimã enim eam esse videntur, & placere omnino omnibus, quamuis lineamenta habeat nõ admodum delicata, & tenera quippe virilis. atque hæc venustas in multis reperitur, & diuersis faciebus. Eiusmodi ergo aulici nostri volo esse faciem, cuiusmodi est tua, minimè ita mollem, & fœmineam, vt habere student multi non solùm calamistris sibi intorquentes comam, è superciliis que euellentes pilos, sed etiam omnibus illis, qui lasciuissimis, turpissimisque mulierculis vsitati sunt, se fucantes modis, in stando item, in eũdo, in omniq; actu alio adeò teneri esse apparentes, & languidi, vt parum abesse videatur, quin iam, iamque soluta eorũ dilabantur membra, in loquendo etiam verba efferentes sono ita debili, & imbecillo, vt inter fandum spiritus ipsos defecturus putetur, eóq; hæc facientes magis, quo altiori in dignitatis gradu collocati sunt homines, qui adsunt præsentis. Quos, cùm fœminæ, quas videri se velle ostendunt, atque esse
se, non

se, non facti sint à natura, par erat non perinde, vt foeminas honestas haberi, sed vt vulgaria scorta nō modò ex principum domibus eijci, sed etiam à societate hominum nobilium, & communitate omni segregari. Verùm, vt veniam ad id, quod Bibiena quæris, iudico figuram corporis nec nimis parua esse debere, nec nimis magnam, quoniã, quæ horum quasi finium excedit alterutro, in certam quandam vidētes traducit cum despicientia coniunctam admirationē, etenim, qui ea sunt præditi, hi perinde spectantur, ac res monstroſæ, quanquã, si in alterutram partem hic peccauit natura, minus mali sit, extra constitutum à nobis terminū paruitatis ipsam egresſam peccasse, quàm magnitudinis, qui enim corpore sunt ita vasto, nō solūm ingenium sæpe habent hebes, ac tardū, sed etiam habilitate destituuntur ad omnem agilitatis exercitationem necessaria, quam ego admodum sanè ab aulico nostro flagito. Propterea que volo firma corporis constitutione, membrísq; aptè conformatis ipsum esse præditum,

vt & robore, viribúsq; valeat, & prompta agilitate ad exercitationes corporis, quæ propriæ militum sunt, cunctas habilis sit, atque aptus, in cunctisq; his versatus. Ac earum mea opinione debet esse prima, vt tam humi, quàm in equo probè tractet omne genus arma, hisque alteram vincendi rationem calleat, atque artem, in primis verò mihi vti norit armis, quæ plerunq; homines nobiles vsurpant, nam & in bello hæc sunt vsui, vbi non tam delectus habetur armorum subtiliter, quàm cum hoste pugnatur fortiter, & sæpe inter duos ex illis rixa orta, ac dissidio res venit ad pugnam nullis alijs armis, nisi, quæ eo ipso in temporis articulo habentur ad manus, vt vti his scire pro certissima custodia salutis sit, & tuitione putandum. Neque enim cum illis facio, qui artem tunc, cùm est necessaria, dicunt excidere, nam, qui memoriam eius amittunt in periculo, significationem dant certè, se lapsos animis sensum omnè mentis antè amisisse metu. Magni porro mea opinione refert, aulicum scire lutari,

Etari, nam multum ab hoc adiuuabitur
 in vsu armorum omnium pedestrium.
 Cui illud quoque est necessarium, vt,
 quoniam inter duos, quibus de vita, &
 honore dimicent, incidere possunt cer-
 tamina, ad suam, amicorumq; vtilita-
 tem controuersiarum, ob quas ad ea
 certamina venitur, ipsorumq; adeò cer-
 taminum peritus sit, ac gnarus, cun-
 ctasq; capitalem inimicum ijs vincen-
 di cognitas habeat opportunitates, &
 si ipsi talis dimicatio sit cum aliquo, ob-
 seruet has attentus vbique semper &
 animosum se præbens, & prudentem.
 Nec verò, nisi honorem suum agi vide-
 at, & dignitatem, in huiusmodi vitæ, &
 existimationis discrimen facilè ipse de-
 ueniat, vt enim taceam, cum magno pe-
 riculo incertum pugnæ, & ancipitè con-
 iunctum esse exitum, qui præceps ad il-
 lud fertur, nullaque coactus necessita-
 te, quantumuis fortunæ concessu vin-
 cat, discedatq; superior, maxima est di-
 gnus, & summa vituperatione. Sed, qui
 dimicationem hanc alicui iam denun-
 ciauit, vel ab aliquo sibi denunciata ac-
 cepit,

cepit, ad eamq; progressus est tam longè, vt regredi sine macula, referre q; nequeat pedem, is, & in rebus decertationem antecedentibus, & in ipsa decertatione quid agere debeat, statutum cum animo, deliberatissimum q; habeat, alacrem q; se esse ostendat, & animosum, nec imitetur eos, qui disputationibus, atque argutijs decernunt, & cum potestatem habeant arma eligendi, quæ velint, ea sumunt, quæ nec scindunt, nec pungunt, tum, quasi expectandæ ipsis sint globorū coniectiones maioribus ex tormentis, ita se armant, ac muniunt, cunq; esse arbitrentur satis, non superari se, ac vinci, ad vnicam defensionem incumbunt, & tuitionē sui, nec, vt vulnera infligant, afferant q; necem laborant hosti, sed ictus huius duntaxat declinantes vsque cedunt, eunt q; retro summæ dantes signa timiditatis adeò, vt ludibrio sint ipsis pueris, quale certamen non ita pridē inter duos Anconitanos fuit Perusij cachinnos tollētib; cunctis, qui id spectabant. Et, qui nam erant illi, inquit Gaspar Palauicinus.

nus. Duo, inquit Cæsar, fratres conso-
brini. In dimicando, inquit Comes, vi-
debantur esse fratres germani, & per-
gens, sæpe item, inquit, dant locum ar-
mis pax, atque otium in exercitationi-
bus varijs, inque spectaculis ante popu-
li, foeminarum, & procerum ora homi-
nes nobiles illis vtentes apparent in e-
quis. Quarè aulicum nostrum volo ef-
se perfectum in omni genere equitan-
di, volo eum non solùm equorum, eo-
rumque, quæ ad equitandum pertinēt,
habere noticiam, sed etiã acri eniti stu-
dio, vt omni in re paulùm alijs antece-
dere, interq; cunctos vnus semper emi-
nere videatur. Etenim, quemadmodũ
Alcibiades omnibus nationibus, qui-
buscum vixit, in eo præstitit, quod sin-
gularum maximè propriũ fuit, & præci-
puum, ita noster hic antecellat alijs vni-
cuique ea in re, cuius potissimùm peri-
tum se esse profiteatur, & gnarum. Ac,
quoniam laus est peculiaris Italorum,
fræno vti ad voluntatẽ equitandi be-
nè accommodatè, ratione regere, & tra-
ctare equos maximè feroces, & indomi-
tos,

tos, per annulum pertingere hasta, eademque alicui cōcurrere, in his vincat Italos, in certando conflictu ludicro, in feruando passum, in pugnando interfistente repagulo superet Gallos, in ludēdo canna, in ferro aggrediēdo irritatos tauros, in iaciendo pila, & iacula ante eat Hispanos. In primis verò ad cunctū omnino motum corporis iudiciū adhibens bonum seruiat venustati, si mereri vult fauorem illum, qui tanti æstimatur, hominum omnium. Sunt præterea non pauca exercitationes aliæ minimè illæ quidem directò pendētes ab armis, sed quibus tamen cum his multa sit cōuenientia, quibusque satis se quis præstet virum, inter quas vna ex primis mihi videtur esse venatio, cū certā quadam similitudinē hæc habeat belli, oblectetque reuera proceres, & conueniat aulico, in vsu crebro quoque eam acceperimus fuisse antiquis. Quin idem etiam mihi sciat natare, salire, currere, saxa iacere, non solū enim à talibus exercitationibus multū iuuari poterit in bello, sed sæpe etiam incidet, vt extra

bellum

bellum specimen in his dans sui ad estimationem dimanet bonam maximè vulgi, & multitudinis, cui necesse est vti que hominem se accommodare. Nobilis item est exercitatio, & conuenientissima aulico ludus pilæ, in quo multùm videtur constitutio corporis, solutaque illa agilitas membrorum omnium, & totum id, quod cernitur in exercitationibus quasi cunctis cæteris. Nec minore laude dignam puto in equo desultorio ligneo, quæ in volutationibus, & saltibus varijs consistit, corporis exercitationem laboriosam quidem illam, & difficilem, sed agilitatis summæ in humanis artibus, & habilitatis effectricè ante cæteras, quæ exercitatio, si venustatem sibi habet adiunctam, super utilitatem hanc spectaculum præbet mea opinione omnium pulcherrimum. Atque in his exercitationibus cum plus, quam mediocriter aulicus erit noster versatus, contemnendas ei, & omittendas esse censeo alias illas volutationibus, saltibusque iisdem vtendi in terra, ambulandi in fune, & rerum similium iocularium.

larium quasi, parumque homini conuenientium nobili. Sed, cum actus hi pleni tanto labore, & contentione virium neutiquam possint esse continui, vt si leam, fatietatem parere vsu nimis assiduum rei eiusdem, hancq; priuare admiratione illa, quam res habent omnes vsurpatæ rarius, relaxare se aliquando ex ijs, aliisque, atque alijs exercitationibus temperare ipsos, & variare aulicū oportet. Quare volo interdum ad paulò remissiores hunc descendere, & quietiores, vtque inuidiam cunctam euitet, & placidissimè viuat, amantissimèque cum omnibus, faciat, quæ alij faciunt, omnia, attamē de curriculo nunquam deflectat longius laudabilium actionū, optimoque iudicio se tanquam nauem gubernans, quod ad scopulos ipsum nō sinat, quasi que saxa appellere ineptiæ, rideat, iocetur, cauilletur, saltet, sed ita, vt semper ingeniosum se esse ostendat, & prudentem, omnique eo, quod dicat, vel faciat, gratus cunctis sit, atque amabilis. Non iam herculè, inquit Cæsar Gonzaga, retardare te quasi in viâ debere

rem

rem hūc verborum cursum Comestentem, sed, si ego fileā, potestate, quā habeo, non vtar loquendi, cumque rei cuiusdam discendæ sim cupidus, expectationem non expleam desiderij mei, ac veniā mihi dari peto, quòd, cūm contra te dicere deberem, rem illam ex te percontabor, ac quæram, quoniam factu mihi credo fore fas, quod antè Bernardo nostrò non fuit nefas, qui plus nimio cupiens haberi homo bellus, interrogando te, non tibi aduersando legem ludi perfregit nostri. Videte, inquit Dux, erroris fecunditatem, cūm ex vno nascantur plures. Quarè, qui errat, & perinde, vt Bernardus fecit, nocet exemplo, ei non solùm pœna peccati proprij debetur, sed etiam alieni. Mihi ergo, inquit Cæsar, pœna debetur nulla, & suā enim Bernardus sustinebit, & meam. Imò, inquit Dux, vterque vestrum pœnam sustinebit duplicem, Bernardus, quia peccauit ipse, & te, vt peccares, induxit, tu, quia peccasti, & imitat' es, qui peccauit, alterum. A' me, inquit Cæsar, peccatum adhuc est nihil, quarè, vt pœ-

nam hanc omnem Bernardus sustineat solus, tacebo, iamque verbum amplius faciebat nullum, cum Aemilia arridēs, dic sanè, inquit, quæ vis, ignoscam enim (quod pace tamen fecerim Ducis) & ei, qui commisit, & ei, qui cōmissurus est deinceps culpam tam leuē. Facias hoc sanè, inquit Dux, bona mea cum venia, sed vide, ne te fallat in maioris meriti laude clementiam, quàm iusticiam, ponens opinio, si enim nimiùm ignoscitur nocenti, iniuria fit innocenti. Sed nolim ego indulgentiam accusans nūc tuam seueritate mea efficere, vt, quod scire cupit, omittat Cæsar sciscitari, confestimque hic signo loquendi à Duce, & Aemilia accepto, si benè, inquit, memoria teneo, inculcasti Comes hoc vespere sanè sæpius, aulicum oportere actus, gestus, habitus, motus deniq; suos omnes grata aspergere venustate, hanc quasi condimentum quoddam vis esse rerum, quas in illo requiris, aliarū omnium, vt, si eo careant, funditus perire in ipso has statuas. Et meherculè crediderim, facilè vnumquenquè passurum
hoc

hoc sibi persuaderi, cùm vi, & potestate verbi possit dici, eum esse gratū, in quo venustas insit grata, sed, quoniam asseuerasti, sæpe naturę hanc, stellarumque beneficio, ac munere homini contingere, & si contingat nō vsque adeo perfecta, mirificè eam studio posse, & labore expoliri, qui tam sunt fortunati, vt ipsa aucti edantur in lucem, quemadmodum editos esse nonnullos cernimus, alia eiusdē ipsius magistra non magno perè indigent, nisi, à qua proficiscitur, benignitate illa coeli, quippe cuius ductu etiam quodammodò inuiti euolēt, quàm cupiant, altius, quaque nō solùm grati existant, sed etiam admirabiles omnibus omnino mortalibus. Quarè de huius generis venustate, cùm, vt eā nobis cōparemus, in potestate nostra non sit, verba nunc nulla facio. Qui verò natura tantūmodò sunt idonei, vt, siquidem laborem, diligentiam, & studium adhibeant, possint esse venusti, hi, scire aueo, qua arte, qua disciplina, & quomodo queant assequi, vt sint tales non modò in exercitationibus illis corpo-

ris, de quibus sermo tibi fuit hætenus, in quibusq; tantoperè tu necessarium id esse putas, sed etiam in omnibus ijs, quæ vel dicant, vel faciant. Quarè, cùm hanc, quæ industria acquiritur nostra, tantis laudibus extuleris venustatem, vt eius adipiscendæ in nobis omnibus ardentissimam mihi videaris accendisse sitim, assignati ab Aemilia tibi muneris etiã astringeris necessitate, quomodò adipisci ipsam possimus, nos docendi, cupiditatisque incendiũ restinguendi, quo nos inflammaſti. Docere vos, quomodò venustatem, resque, quas ab aulico flagito, cæteras assequamini, nõ meæ, inqt Comes, sunt partes, tantùm onus sustineo ostendendi, cuiusmodi, vt perfectus sit, esse ille debeat. Neque me vobis nũc dabo ad docendum, quæ ratione eiusmodi efficiamini, cùm paulò antè dixerim, eundem illum scire oportere luctari, in equo illo ligneo volutationibus, & saltibus se probare, & tot porro res alias, quas qui ego possem docere vos, cùm, quod omnes scitis, nunquã eas didicerim ipse? sed, quem-

admodùm

admodum miles peritus potest dicere fabro, qua forma, qua elegantia, qua bonitate debeant esse arma, neque tamen faciendi ea, aut cudendi, aut temperandi arte illum instruere potest propterea, ita ego forte vobis potero dicere, quale oporteat esse omni perfectionis laude cumulatum aulicum, qua vero tales euadatis, viam vobis monstrare, & rationem potero non item. Sed, ut morem tamen geram studio, & cupiditati vestrae, satisfaciamque etiam hac in re vobis, quantum possim, etsi quodammodo in proverbio est, venustatem non inferi, & donari ab arte, tamen, qui in actibus corporis illa olim debet esse praeditus, ei, siquidem natura sit idoneus, in quem hoc possit cadere, rudimenta ipsius, & incunabula mature percipienda esse dico, & a magistris optimis. Ac, quanti hoc referat, intelligi potest ex eo, quod Philippus Rex Macedonum ab Aristotele philosopho tam claro, & forte omnium, qui unquam vixerunt, principe Alexandrum filium suum voluerit clementis primis imbui literarum. Et

considerate obsecro , quàm Galeacius Seuerinas princeps in Gallia præfectus equilis Regij mortalium omnium , qui quidem hac nobis ætate sunt cogniti , optimè , & venustissimè cunctis exercitationibus corporis vtatur propterea , quod non modò omnes artus habeat natura ad hoc aptos , atque habiles , sed etiam vnicè studuerit exquisitissimis magistris se dare instituendum , hominesq; secum habere semper præstantes , & , quod in singulis fuit optimum , eius ex illis imitatione ducere similitudinem. Nam , quemadmodùm luctãdi , in equo illo ligneo se exercendi , multaq; armorum genera tractandi ducem habuit , & magistrum Petrum nostrum Montanum , qui , vt scitis , vnus est omnis extrinsecus accedentis roboris , atque agilitatis verus , germanusque artifex , ita in equitando , in concurrento alicui hasta , inque omne genus rebus alijs obundis semper intuitus est in eos , qui in professione harum longè cæteris præstiterunt. Iam , qui discipulus volet esse bonus , is nõ solùm in hanc curam incumbet,

bet, vt faciat, quod docetur, benè, verùm etiam omni euigilabit studio, vt similis euadat magistro, quin vellem, si fieri posset, in hunc totum vt se conuerteret. Ac, vbi iam sentit, aliquid se profecisse progressionè discendi, iuuerit multùm, homines, qui venustatis laude floreat, videre diuersos, prudenti- que illo, quod semper ducis ei volo esse loco, adhibito iudicio iam in vno, iam in alio obseruatas seligere ad imitandũ, & coaceruare res varias. Et, quemadmodùm in viridi prato apes semper inter herbas delibat flosculos, ita aulicus noster, dum venustatem quasi furabitur ab his, qui ipsa videbuntur affluere, ex vnoquoque excerpit, quod laudabilissimum in eo erit, & optimum, nec faciet, quemadmodùm amicus quidã fecit noster notus vobis omnibus, q̄ Ferrando minori Arragonũ Regi multùm se credebat esse similem, cùm nihil, nisi sæpe extollendi caput, simulque ad aurem vnã intorquendi os imitatus in illo consuetudinem esset profectam à morbo. Et verò id genus homines re-

periuntur multi, qui facere se putāt magnū, si viro alicui magno similes se præbent re aliqua, cū sæpe imitētur eam, quæ vna in illo est vitiosa. Verūm, vt venustatem, quæ à stellis defluit ad homines, nunc omittam, vnde altera illa nasceretur, quam suo Marte hos dixi posse se acquirere, dum sæpe, diuque cogitavi, regulam quandam ipsius inueni generalissimam, inque omnia, quæ vel fiant, vel dicantur, latè patentem plus, quàm cunctas cæteras, vt nimirū, quantum omnino fieri possit, tanquā asperimus, periculosissimusque scopulus fugiatur affectatio, inque omni re vsurpetur certa quædam veluti contemptio, quæ occultet, & abscondat artem, indiciumque det, quicquid fiat, vel dicatur, nullo labore, negotioque id fieri, vel dici, quasi que non posita in ipso cogitatione. Ex hoc fonte existimo ego venustatem fluere affatim, quoniam si præclaræ res, & raræ, quarū omnes scimus difficultatem, paulò facilius fiunt, & precipuius, maximam in illis efficit admirationem confectio facilis, sin difficulter fiunt,

fiunt, & operosè, summam eisdem illis adiungit deformitatem ipsum hoc facere laboriosè, quod semper est in causa, vt res etiam alia omnis, quantacunque sit, parui ducatur. Proptereaque potest dici, eam demum veram, & germanam esse artem, quæ ars esse non appareat, estque nulla in re plus studij, atque operæ ponendū, quàm in tegenda hac, atque abstrudenda, quoniam, si patet, estque aperta, fidem cunctam derogat homini, à quo adhibetur, facitque; vt existimatio eius sit non magna. Ac legisse me nunc recordor, antiquos quosdam præcellētissimos extitisse oratores, qui inter cætera, quæ fecerunt industriè, ope fuerint, & opera omni conuisi adducere cunctos, vt crederent, omnis omnino eruditionis expertes se esse, atque ignaros, hacque dissimulata præ se tulerint, orationes suas ad vnus naturæ potius, & veritatis simplicem ductum se scripsisse, quàm studio, arteque elaborasse, quæ si animaduersa fuisset, & notata, tanquam machinatio quædam ad fallendum instructa metum sui populo

attuliffet. Quare considerate, quàm res cunctas deformat ars se ostendens, studiumque nimium. Quis vestrum est, cui risum non moueat Petrus noster Paulus saltibus illis paruulis, cruribusque in pedum digitos extensis tripudians more suo, totus quasi lignum sit, nihil moto capite, tantaque cum attentione, certo vt videatur cunctos dinumerare passus? Ecquis est tam cæcus, vt in hoc non videat affectationis deformitatem, & econtrariò illius ad motus corporis adiunctæ contemptiois pulchritudinem nō cernat, & venustatem in multis viris, & fœminis hic præsentibus tum loquendo, tum ridiculè, face teque iocando, tum ad aliquid se applicando ostendentibus, parum se attendere, quod dicunt, aut faciunt, potiusque aliud quodcunq; , quàm id, agitare animo, vt hanc opinionem scilicet afferat spectantibus, nec scire se, nec posse labi, atque errare? Ibi derepente Bernardus Bibiena, ecce, inquit, etiam Robertus noster inuenit, à quo laudabitur more saltans suo, cum, quando id facit, vobis
alijs

alijs omnibus, vt apparet, fit nō magni. Nam, si excellens hęc decentia, de qua tu Comes differis, in contemptione est posita, consistitque in significatione data, parum nos attēdere, quod facimus, potiusque aliud quodcunque, quā id cogitare, Robertus certē in saltando parē omnino habet neminem, qui, vt a fatim prorsus ostendat, à iactatione ea corporis abstractas alio ferri cogitationes suas, sæpe ab humeris sibi patitur defluere pannos, crepidasque excidere de pedibus, & neque has, neq; illos tollere curans vsque pergit saltare. Quoniam sanē, inquit Comes, omnino hoc velle Bernarde te video, de vitijs nostris dicam etiam plura. Quod in Roberto contemptionem tu vocas, id videsne illam ipsam, quā tantoperè damno, esse affectationem? Nam penitus prospicitur, toto animo, ac studio omni huc eum incumbere, vt non attendere se ostendat, quod agit, & hoc est, quod agit, attendere nimum. Imo, quoniam certos fines, terminosque mediocritatis transit illa contemptio, affectata est,

atque

atque dedecet, cumque hoc vnicum sibi habeat propositum, vt occultet, atq; abdat artem, planè eius, quod efficere nititur, efficit contrarium. Quo fit, vt existimem, in contemptione, quæ per se est laudabilis, non minus peccare affectando de corpore in terrâ labi sinentem amictus, quàm in cura illa apparendi habitu, & vestitu eleganti, quæ & ipsa per se digna laude est, caput tenentem ita firmum, vt metuere videatur, ne, si id moueat, compositus ipsa motione turbetur capillus, in fundoue tegminis circumferentem speculum super vertice, & pectinem in manica, habentemq; semper in plateis puerum cum spōgia, & scopula à tergo. Nam huiusmodi & cōtempcio, & accuratio ad duo illa, inter quæ quasi sedem suam, & domiciliũ res omnis habet laudabilis, plus nimio accedunt extrema semper vitiosa, puræque illi simplicitati inimica, quæ vsque adeò grata est, atq; accepta animis humanis. Quis non videt, quàm deforme sit, si quis laboret, vt, quasi ad perpẽdiculum, lineamque directus, & quasi
flecti

flecti nequeat, equitet, moreq; , vt nos sum⁹ loqui soliti, Veneto, si alicui comparetur, qui, cùm in equo sedeat, quomodò in eo sedeat, animo nihil anxio videatur, & sollicito, sed perinde securo, & soluto esse, ac si incedat pedibus? Quantò magis arridet omnibus, quantò magis ab omnib. laudatur arma portans homo nobilis, qui modestus est, q̄ parum loquitur, parumq; se iactat, atq; ostentat, quàm is, qui assiduè se extollit gloriando, semperq; execrãdo superbè cuncto videtur minari, quasiq; bellum indicere terrarum orbi? id, quod nihil est aliud, nisi affectatio quædam, qua videri cupit animosus. Ad eundemq; modum in cunctis exercitationibus, ac potius in omnibus ijs, quæ vel fieri, vel dici possunt, affectatio dedecet, in iisdẽ decet contemptio. Hoc ita se habet, inquit Iulianus, etiam in concentibus, in quibus duas nullo interuallo facere voces perfectè consonantes, maximo ponitur in vitio ita, vt eiusdem generis sonum statim repetitum fastidientes respuant, abhorreantq; aures, sæpe verò cædem

eadem vocem secundam ament, aut
 septimam, quæ numerum efficiunt as-
 perè discordantem, & intoleranter. In
 causaque est illa perfectè cõsonantium
 continua iteratio satietatem afferens,
 dansque significationem harmoniæ op-
 pidò nimium affectatæ, quod imperfe-
 ctè, & perfectè concordantium tempe-
 ratione quadam quasi earum collatio-
 ne facta vitatur. Idque cum fit, magis su-
 spensæ tenentur aures, avidiusque ex-
 pectant, atque hauriunt consonantes
 perfectè, & interdum illo ex secunda,
 septimaue quasi per contemptionem,
 de qua verba Comes habes, nascēte so-
 no delectantur discordi. En ergo, inquit
 Comes, etiam cantibus affectatio offi-
 cit, vt rebus cæteris. Quid? quòd quo-
 rundam quoque præstantissimorum pi-
 ctorum veterum sermone tritum fer-
 tur fuisse prouerbiū, nimiam diligen-
 tiam nocere, reprehensumque ab Apel-
 le esse Protogenem quòd nunquā ma-
 num sciuerit tollere de tabula. Tū Cæ-
 sar, idem, inquit, non scire mihi videtur
 Seraphinus noster monachus saltem,
 cum

cùm epulas videt nondum esse penitus sublatas. Risit Comes, & volebat, inq̄t, Apelles dicere, in pictura Protogenem nescire, quod esset satis, idq̄ue carpere eum erat rerum imagines pingentem affectatè. Atque hæc virtus, quam contemptionem nunc sanè vsurpamus, cõtraria affectationi super venustatem, cuius verus, vberq̄; fons est, affert, quod hominem, in quo inest, ornet, præterea aliud, idq̄ue cum actionibus huius quibuscunque est etiam minimis coniunctum. Non solùm enim statim indicio est, ipsum, siquid faciat, eius, quod faciat, esse peritum, verùm sæpe etiam est in causa, vt multò, quàm reuera sit, idem ipse habeatur peritior. Opinionem enim illa inserit circumstantium animis, siqua nullo labore quis facit benè, longè plura ipsum scire facere, quàm faciat, sique in his, quæ facit, curam poneret, & industriam, longè ea facere posse meliora. Ac vt iisdem vtar exemplis, si quis, qui tractat arma, quasi ad missile aliquod iaciendum, aut pugno tenēs ensẽ, armorumue genus aliud quasi ad pugnand-

pugnandum se accommodat nulla in eo posita cogitatione tam solutè, tam prompta cum habilitate, tamque facile, vt quasi ipsa à natura toto corpore, artibusque cunctis sic accommodari videatur nullo labore, ac negotio, etsi, nisi quòd sic se accommodat, aliud agit nihil, tamen id, ad quod quasi faciendū sic se accommodat, perfectissimè indicat, cumulatissimeque se posse præstare. Similiter passu vnico, vnico motu corporis concinno, non laborioso, & coacto subito peritum se esse ostendit saltandi, qui saltat. Musicus item voce vnica, quam in cantando nunc elatam, nunc depressam, variatisque modis coloratam terminat suaviter cum tanta facilitate, planè vt fortuitò hoc ei ita succedere videatur, significationē dat, multò, quàm facit, plus se scire facere. Ad eundem modum pictor quoque linea vna, vna alia re vel minima, quā penicillo ponit in tabula neutiquam operosè adeò, vt, quo ire debeat, eo non studio, arteue vlla videatur, sed vnus nature ductu ferri manus ad voluntatem artificis

tificis accommodatè, excellentiam in pingendo suam patefacit, de qua vnus quisque dein statuit pro intelligentia, iudicioque suo. Eademque contemtionis vis est in rebus quasi cunctis cæteris. Habebitur ergo aulicus noster excellens, affluétque venustate in re omni, & maximè in loquēdo, siquidem fugerit affectationem. Qua vt peccent, faciunt multi, interdúmque quidam Insulares nostri plus cæteris, qui, cùm annum vnum domo abfuere, reuersi subito sonare (si dijs placet) incipiunt quiddam Romanum, nonnunquam quiddam Hispaniense, aut Gallicum, idque faciunt nimia cupiditate ostendendi, & sapiant affatim, sic studium, curámque homo ponit in vitij odiosissimi confessione. Ac ego sanè laborem sustinerem non paruum, si in sermonibus his nostris vsurpare vellem verba illa Thufcorum veterū, quæ apud posteros eorū de cōsuetudine hodiè sunt sublata, derideret; credo id faciens à cunctis. Tum Federicus, certè, inquit, si inter nos colloqueremur, quemadmodum nunc fa-

facimus, fortè nostra erraret oratio antiquis Thuscorū vtens vocabulis, quoniam non solùm, quod tu dicis, loquentibus, verùm etiam audientibus illa exhiberent negotium, essentq; multis fanè difficilia intellectu. Sed, qui componeret aliquid, ac scriberet, eum ego crederem facere rectè, si vetusta potius, quam recentia, verba vsurparet, afferunt enim certè multum venustatis illa scriptis, atque authoritatis, suaq; adeò linguam quancunque vocabula antiqua longè, quam his opposita, reddunt grauiorem, quasiq; maiestate eam cumulant, atque adaugent. Equidem non video, inquit Comes, quam venustatem possint, vel authoritatem scriptis accersere vocabula, quæ fugienda sunt, & vitanda non solùm in sermonis genere hoc nostro, in quo quidem fugienda tu ipse ea fateris, verùm etiam in genere quocunq;. Si enim aliquis iudicio præditus bono in senatu ipsius Florentiæ, quæ princeps Thusciæ est ciuitas, de rebus grauibus haberet orationem, vel de negotijs magni momenti loqueretur

tur cui, qui cum dignitate esset, vni in ea vrbe priuatim, vel etiam cum familiarissimis lepidos conferret, & iucundos sermones cum foeminis, virisue nobilibus de amore garriēs, venustēue ludificans, aut iocans in lætis conuentibus, in ludis, in quibuscunque oblectamenti alijs, in quocunque tempore, in quocunque loco, in quacunque re proposita, minimè (certò enim hoc scio) committeret, vt illa à Thuscis antiquis mutuaretur vocabula, sin mutuaretur ipsa, & sumeret, non solùm faceret, omnium vt risu luderetur, verùm etiam fastidij non parum afferret cunētis, qui au scultarent. Ponere itaque scribēdo probonis verba illa, quæ vitiosa in omni putantur, & declinātur genere sermonis, statuereque, ac velle, sensa mentis explicandi modum, qui nunquam deceat in locutione, multò maximè decere in scriptione, alienum admodum, abhorrensque ab eo, quod ratio postulat, esse puto. Est enim, vt mea fert opinio, scriptura nihil aliud, nisi forma quædam loquendi permanens, quasi que imago, ac

potius vita verborum. Proptereaque in locutione, quæ subito, cum vox est emissa, disperit, fortè res aliquæ sunt tolerabiles, quæ non item sunt in scriptione, quia hæc conseruat, & custodit verba, vt iudicium subeant legentis, diutiusque considerandi ea, & ponderandi secum affert spatium. Quæ de causa merito etiam plus studij in eadē hac emendanda collocandum est, & perpoliēda, non tamen vt è calamo verba hauriat charta similitudinem nullam habentia exeuntium ex ore, sed, vt ex illis, quæ usurpamus, cum loquimur aliquid, elegantiora deligamus, & venustiora, cum aliquid scribimus. Sanè, si, quando hoc facimus, fieri fas esset, quod, quando facimus illud, fieri est nefas, res existeret mea opinione multò absurdissima, haberent enim laxiores licentiæ habenas homines ea in re, in qua arctioribus studij vinculis sunt astringendi, quæque in scribendo ponitur, vt conducat, noceret industria. Quicquid itaque in scribendo est aptum idem aptum esse in loquendo, certum est, etenim ille demū sermo

sermo est elegātissimus, qui scriptis est elegantibus quàm similimus. Existimo porro multò magis esse necessariū, quæ manus chartis, literisq; mandat, quàm, quæ os, linguaq; effert, percipere, quoniam scriptores nō semper præsto sunt legentibus, quemadmodum audientibus sunt loquentes. Ego itaque laudarem non solùm fugientem multa vocabula Thuscorum veterum propria, verùm etiã tam scribendo, quàm loquendo audacter vsurpantem vsitata hodiè in Thuscia, partibusque Italiæ reliquis, quæ quidem venustatem haberent, voluptateque perfunderent pronunciata aures. Videturq; mihi, qui aliam legem sibi imponat, eū difficulter cauere posse, & declinare affectationem vitium illud, de quo antea dicebamus, tanto opere vituperatum. Ibi Federicus, non possum Comes inficiari, inquit. scripturam modum quendam esse loquendi, atamen locutionem, si in vocibus, quæ ea vsurpantur, non nihil insit obscuritatis, fugere dico, & præteruolare intelligentiam audientis, quasi que præteruetam

cognitionem eius, & perceptionem vanum fieri, inutilemque sonum, id, quod non item usu venit scriptis. Quoniam, si verba, quæ in his usurpantur, aliquid habent significationis, & potestatis reconditæ, minimeque tam apertæ, ac notæ, quàm usitata habent, & trita in loquendo, certa quadam illa donant, maioreque, quàm hæc, orationem auctoritate, & faciunt, ut magis suspensus teneatur lector, magisque attentus in rerum, quæ ipsis significantur, contemplatione, utque ingenio delectetur, & doctrina scriptoris, iudicioque bono ad considerandi laborẽ paulum adhibito sentire incipiat, & gustare voluptatem illam, quæ cum difficilium est, & abstrusarum rerum comprehensione coniuncta.

Quod si inscientia eius, qui legit, ignorantiaque est tanta, ut vincere hanc difficultatem ingenij nequeat lumine, atque acie, in culpa non est scriptor, nec inelegans, qua hic usus est, haberi idcirco debet lingua. Ego itaque credo, in scribendo ponenda esse verba propria

Thuscianæ, eaque ab antiquis duntaxat
huius

hui⁹ vsurpata habitatoribus. Ipse enim vsus verborum vetus magnū testimonium dat approbatum tempore, bona illa esse, quodque ipsis subijcitur, id ritè exprimere. Quin eadem venustatem etiam, & venerationē illam habent, quæ ab antiquitate proficiscitur non solum ad vocabula, verūm etiam ad ædificia, ad statuas, ad picturas, ad remque omnino cunctam, quæ quidem nō ipsa intercidens tueri ad se profectam, & conseruare potest. Sæpe item hoc solo antiquitatis splendore, & dignitate elocutionem reddunt bellam, cuius vi, ac potestate res omnis quantumuis humilis ornari potest, & illustrari, vt summam laudem, amplissimamq; mereatur. Tua verò ista consuetudo, quam tanti facis, ac æstimas, admodū periculosa mihi esse videtur, sæpenumerò fieri etiā potest, vt sit praua, nec, si apud multos imperitos increbuit mos vitiosus loquendi, idcirco hunc vt regulam puto habendum, ad quam aliorum componatur, & formetur ratio. Præterea consuetudines multum variæ sunt, ac dispares, nec

est sanè ciuitas vlla Italiæ nobilis, quæ non propriam habeat, & peculiarem rationem loquendi, discrepantemque à rationibus reliquarum omnium. Quare non suscipiente te onus aperiendi nobis, & declarandi, quæ ex his anteponenda sit, & anteferenda ceteris, posset quis tam ei, quæ Bergomi vsitata est, quam ei, quæ vsitata est Florentiæ, adhærescere, & neutiquam erraret iudicio tuo. Ego itaque puto, qui, an scribat rectè, vacare omni dubitatione voluerit, & scrupulo, ei necesse esse, vt vnum è multis sibi proponat ad imitandum, qui consensione omnium bonus sit, ac potius princeps cæterorum, huncque tanquã ducem sequatur, & instar scuti habeat aduersus cunctos, siqui existant, reprehensorum impetus, atque cum in lingua nostra vernacula, nisi Petrarcham, & Boccacium, statuo debere esse neminem, vt, qui ab horum duorum deflexerit vestigijs, illum tanquam in tenebris vagantem absque lumine pedetentim ingressurum putẽ, & tardè semper metuentem, ne vsipiam incurrat, nec rarò

à viarecta arbitrer aberraturum. Sed nos præfractiores sumus, & obstinatior, quàm, vt in imitationem, quod antiqui illi scriptores fecerunt boni, omni studio dignemur, industriaque incumbere, sine cuius adminiculo statuo benè scribere posse neminem, eiusque rei testis locuples mihi videtur esse Maro, qui, etsi ingenio illo suo, iudicioque tam diuino posteris omnibus spem cunctã feliciter imitãdi sui præcidit, imitari tamen, & effingere ipse Homerum, cuiusque similis poemate condendo haberi voluit. Tum Palauicinus, hæc disputatio, inquit, quid, vt scribat benè, facere debeat aulicus, reuera perdigna est auditu, sed magis ad propositum nostrum tua Federice, Comitisque quadraret oratio, si, quomodò loqui ille deberet, nobis ostenderet, existimo enim opus ipsi esse, lingua, quàm calamo, vti sæpius. Imo dubium non est, inquit Iulianus, quin aulicum tam præcellentẽ, & perfectum vtrunque scire oporteat necessario, & si harum facultatum careat laterutra, reliqua omnia in eo præclara pa-

rum futura sint digna laude. Quarè, si officio suo Comes, ac munere nobis volet satisfacere, viam bene non modò loquendi, verùm etiam scribendi aulico monstrabit. Tum Comes, has partes, inquit, ego Iuliane mihi non sumã, valde enim essem ineptus, si docere vellẽ alios, quod nescirem ipse, vel, vt maximè scirem, paucis me posse verbis confiderẽ assequi, quod tanto studio, tamque multa opera vix homines eruditissimi effecerunt, ad quorum monumenta reiicerem aulicum nostrum, si deuinctus sanè essem necessitate docẽdi eum scribere, ac loqui. De vernacula, inquit Cæsar, non de Latina locutione, & scriptione Iulianus, quod dixit, sensit, quarè monumenta illa hominum eruditissimorum nihil sanè pertinent ad institutum præsens, sed necesse est, vt, quomodò loqui, & scribere debeat, ipse aulicũ Comes erudias, sin huius te fugerit aliquid, ac præterierit, dabimus veniã tuã de re ignota conticescenti orationi. Quin id iam feci, inqt Comes, sed, quoniam de lingua Thusca inter Federicũ,

& me est controuersia, fortè ad Iulianũ magis spectet, quàm ad alium neminẽ, iudicis sustinere partes. Ego, inquit Iulianus, nec possum, nec debeo, qui linguam Tuscam elegancia dicat anteire linguis reliquis, ei meritò, ac iure reclamare, quanquam est sanè verum, multa vocabula in Petrarcha, Boccacioque reperiri, quæ ab vsu nostro tẽpore sunt intermissa. Ea que ego nunquam committerem vt vel ex ore meo exirẽt, vel fluerent è calamo, crederemque, hos ipsos etiam duos, si in vita adhuc manerent, eadem neutiquam amplius esse vsurpatorios. Quinimò ea vsurparent, inquit Federicus, vosque Tusci alij incumbere debebatis ad linguæ vestrę instaurãdas reliquias, nec sufferre, ac perpeti, quod facitis, hanc ita concidere, quoniam dici potest, minorem eius in ipsa vrbe Florentina, quàm in multis locis Italiæ alijs, hodiè existere noticiam. Voces, inquit Bernardus, quas Florentia desijt vsurpare, apud rusticos residēt in pagis, quasi que corruptæ senio ab hominibus pridem nobilibus spretæ sunt,

ac reiectæ. Tum Dux, non egrediamur, inquit, declinemusquè à proposito, sed faciamus, vt loqui Comes doceat aulicū, & scribere benè, siue id lingua Thufca fiat, siue alia sanè quacunque. Ego, inquit Comes, iam Dux expoſui. quæ ſapio, ſtatuoquè regulas eadem, quomodo ille loquatur, valere ad docendum, quibus, quomodo ſcribat, doceri poſſit, ſed, quia iuſſu hoc factur⁹ ſum, mandatoquè tuo, reſpondebo ſanè id, quod in mentem mihi veniet, Federico, cuius opinionem diſſidere video, ac diſcrepare à mea, & fortè paulò, quàm cōueniat, diſperſius verba faciam, & diſſuſius neceſſariò, ſed hoc erit, quicquid afferre poterò, ac dicere. Principiò itaq; ſic iudico, linguam hanc noſtram vernaculam, quam vulgarem uſurpamus, primùm nuper velut natam eſſe, ac nouam, quantumuis Italia diu ea ſit locuta, quoniam cùm non ſolùm vexarent hanc quondam, & depopularentur, ſed etiam longo tempore habitarent gentes barbaræ, infuſæ in eam peregrinitatis commercio lingua Latina corruppi

pi cœpit, & inquinari, ex qua corruptione ortæ sunt linguæ aliæ, & quemadmodùm flumina in Apēnini iugo diuortium faciunt, inque duo maria influunt superum, atque inferum, ita hæ ipsæ etiam separate fuerunt. & seiunctæ linguæ, quædamque Latinitate tinctæ diuersis vijs in varias terrarum partes quasi decurrerunt, vna barbarie turbida cursum suum Italię finibus terminauit. Hæc diu incondita fuit, vtrumque, & elocutionum vndique arreptarum vsurpatione sui dispar, & anceps, cùm nemo in ea ad constantem loquendi, & scribendi rationem traducenda elaboraret, nemo quicquam ea scriberet, nemo splendorem ei vllum afferre euigilaret, aut leporem accersere, sed excoluit ipsam dein, & expoliuit aliquantùm Thusciam præ prouincijs Italiæ alijs, videturque propterea flos eiusdem ipsius inde à primis temporibus ad nostram vsque memoriam semper apud Thuscos remansisse, cùm venustos quosdã, suauesque in pronuntiando sonos, inque oratione tum loquendo, tum scribendo

bendo aptè ſtruenda, & decenter leges, regulasq; Grammaticas hi ſeruauerint præter cæteros, habuerintque tres eximios ſcriptores, qui ingenioſè, & uocabulis ſuo ſæculo tritis cogitata mentiũ expreſſerunt, quod in uerſibus ſcriptis amatoriè multò felicius, quàm alijs, Petrarchæ arbitror ſucceſſiſſe. Naſcente dein non ſolùm in Thuſcia, ſed in omni planè Italia, creſcenteque cum tempore ipſo inter homines nobiles & in aulis, & in caſtris, & in literis uerſatos ſtudio quodam loquendi, & ſcribendi elegantius, quàm prima illa ætas fecerat rudis, atque horrida, cum calamitatum quaſi incendium à barbaris excitatum nondum etiam tunc eſſet reſtinctum, plurima uerba reiecit tam Florentia ipſa, & tota Thuſcia, quàm Italia reliqua, eorumque in locum aſciuit alia, & facta eſt eadem mutatio uerborũ, quæ fieri ſolet rerum humanarum omnium, eaque non noſtræ fuit linguæ uñi propria, ſed communis huic cum reliquis omnibus cuncto tempore. Sic enim priſco ſermone Latino ſcriptos libros

bros à vetustis temporib. quasi per manus traditos nostra memoria accepisset, cerneremus profectò aliter locutos fuisse Euandrum, & Turnum, cæterosque Latinos illorum æquales, ac dein locuti sunt reges Romanorum vltimi, & primi consules. En versus, quos olim cecinerant Salij, vix intellexerunt posterì, sed, quia à primis Martis flaminibus, vt sic facti canerentur, fuerat institutum, reuerentia, & veneratione religionis à mutatione eorū homines abstinuerunt. Subsecutis pòst temporib. nō minus, quàm reges illi vltimi, & primi consules, oratores quoque, & poetæ plurimis vocabulis vti omiserunt, quæ superioribus ætatibus fuerant vsurpata, multa Catonis vitarunt Antonius, Crassus, Hortensius, Cicero, non pauca Ennij Maro, feceruntque idem alij, qui etsi reuererentur antiquitatē, & dignarentur honore, neutiquam tamen æstimarunt eam tanti, ita vt ipsi deuinctos se esse vellent necessitate imitandi, quemadmodum nos tu Federice vis esse hodie, etenim, vbicunque illis videbatur,

batur, reprehendebant eandem ipsam, & redarguebant, vt Horatius dicit veteres stultè laudauisse Plautum, compararique vult vocabula rerum posse noua. Cicero etiam multos, qui ante ipsum floruerunt, passim increpat oratores, & Seruium vellicans Galbam eius orationes affirmat redolere antiquitatem, testaturque item Ennium nonnullis in rebus despicatui duxisse superiorum temporum poetas, vt, si imitari vellem antiquos, illorum saltem imitatione superfederemus. Quid? quòd Maro Homerum, quem, vt tu Federice vis, imitatus est, non in eadem imitatus est, adumbravitque lingua. Ego itaque verbis antiquis nunquam vterer, nisi certis omnino in locis, in iisdemque rarò, & insolenter, videturque mihi, qui aliter illis vtatur, in errore versari non minore, quàm, qui, vt imitetur antiquos, glaudescatur in vbertate hac, copiaque inuentarum frugum. Ac, quoniam tu asseueras, verba antiqua splendore duntaxat vetustatis adeò exornare res, atque illuminare posse etiã minimas, vt mul-

ta eas reddant dignas laude, ego illa nō puto, sed ne ipsa quidem bona magni facienda esse meritō, si succum habeāt, & sanguinem nullum elegantium sententiarum, nam has ab eis seiungere, & separare, animam diuellere est, & distrahere à corpore, quorum nec hoc, quin homo extinguatur, nec illud, quin inanis, inutilisque sonus existat oratio, fieri herculè potest. Illud igitur, quod in primis ad rem pertinere, aulicoque ad benè loquendum, & scribendum potissimum necessarium esse puto, est sapere res dignas cognitu, quoniam, nisi perceptas has antè, & comprehensas habeat animus, nec lingua eas loquēdo, nec manus scribendo potest exprimere. Dein, quæ dicenda sunt, aut scribenda, ea concinno dispensare oportet, & disponere ordine, tum verò benè eloqui verbis, quæ, nisi me fallo, debent esse propria, lecta, splendida, probè composita, & coagmentata, in primis verò popularia, atque vsitata, quia hæc ipsa gignūt in oratione speciem, & pompam, si, qui loquitur, iudicio valet, adhibetque dili

gentiam, & pollet scientia sumendi ea, quæ ad hoc, quod instituit dicere, significandum maximè apposita sunt, atque idonea, quasi que ceram ad arbitrium suum formans, & fingens orationem al-
 tère quodammodò ipsa extollere, collocare que tam illustri loco, & tam decenti serie nouit, vt, quemadmodùm pictæ tabulæ in suo positæ bono, & naturali lumine, primo statim aspectu dignitatem suam ostendât, & splendorē. Confirmo que hoc tam de descriptione, quàm de sermone, in quo tamen res quædam requiruntur, quæ in illa non sunt necessarie, quod genus primùm est vox bona nec nimi ūattenuata, aut mollis, vt muliebris, nec ita austera, & horrida, vt rustica, sed canora, clara, suavis, scité que composita, dein pronuntiatio cum expedita, & profluente coniuncta celeritate, gestus que aptus, & decorus, qui, vt mihi videtur, in certis quibusdam totius corporis positus est motibus neq; affectatis illis, neque coactis, sed temperatis tum vultu, qui ipsis sit accommodatus, tum oculorum coniectu, qui venustatem

nustatem afferat, concordetque, ac congruat cum verbis, simulque cum gestu ipso, quantum maximè possit, sensa significet, affectionesq; animi in eo, qui loquatur. Sed hæc omnia inania erunt, nulliusque momenti, & ponderis, nisi sententiæ elatæ verbis fuerint belle, fuerint ingeniosæ, fuerint acutæ, fuerint elegantes, fuerint graues pro eo, ac tempus, necessitasque postulet. Hic Federicus, vereor, inquit, ne, si vsque adeo eleganter aulicus loquatur, & grauitè, aliqui nostrum sint, qui, quod dicat, nequeant percipere. Imò, inquit Comes, percipiet hoc vnusquisque, non enim est necesse, vt, qui sit elegans, idem difficilis sit, sermo. Neque ego volo, semper de rebus grauibus eum loqui, & seueris, sed nonnunquam in iucundis, lepidisque versabitur in iocis, in salibus, in venustis, ridiculisque ludificationibus tempori seruiens, & (vt dicitur) scenæ, ad quas res omnes tamen orationem afferet tinctam sensu, huiusque facultatē expeditam, tum copiam nō confusam, & perturbatam, cauebitque omnino,

ne vlla eius in parte vanus videatur esse, aut pueriliter ineptus. Quòd si de rebus obscuris ei, aut difficilibus erit sermo, & verbis, & sententijs probè distinctis, quod vult dicere, explicabit subtiliter, atque argutè, ambiguitatemq; omnem oratione plana vitabit, & dilucida diligentiam adhibens vacuum à molestia. Similiter, quoties opus erit, vehemens, acrisque esse, & vibrare eius sciat oratio, concitareque, & perturbare auditores cunctis motibus, quos animis humanis quedam innata vis inseruit, & inflammare illos, incendereque his tanquam quibusdam facibus, adeoque impellere ipsos, quo velit, vnde autem velit, deducere, & reflectere, sin tempus, resque poscet, sciat remissa eadem esse, ac placida, quasi que loquatur ipsa natura, simplici candore eosdem illos auditores delinire, & facere, vt velut ebrij redditi dulcedine à mente, atque à se quodammodo videantur discedere, hæcque omnia adeò calleat præstare facile, vt, qui adsit, atque auscultet, nullo negotio se confidat similem dicendi posse.

se affequi facultatem, cùm verò experiatur rem, ac tentet, procul ab illa se videat abesse, quasiq̃ue longissimo intervallo ipsam, spatioq̃ue sequi. Vellem ego Federice aulicum nostrum loqui, & scribere hoc modo, nec solùm probarem, si verba splendida, & elegantia ex omni assumeret Italia, verùm etiam laudarem, si dictiones illas Gallicas interdum vsurparet, & Hispanas, quæ in consuetudinem nunc nostram venerunt, siquidem intelligi posse speraret, & percipi res, quas ipsis subijceret. Nonnunquam placeret mihi, si tanquam ab arboribus furculos verba à rebus, quarũ sunt propria, transferret, quasiq̃ue melioribus truncis rebus infereret alijs, vt maiori cum pulchritudine florent, & venustate, ijsq̃ue hæ res ita statuerentur ob oculos, penè vt tangi possent manibus cum delectatione, & voluptate eius, q̃ vel audiret ipsa, vel legeret. Quin vellem, vt idem non refugeret interdũ, & reformidaret vocabula; & orationis ornamenta fingere noua, eleganterq̃; hæc ad nos traducere accepta à Latinis,

quemadmodum Latini ipsi olim ad se transfuderunt hausta à Græcis. Statuorque, si inter homines literatos, ingenioque, & iudicio bono præditos, qui nunc sunt nobiscum, aliqui contendere vellēt neruos, vt nostra in lingua hoc genere scriptionis, & styli res lectu dignas mandarent literis, breui cultā eam nos visuros, & abundantem tum vocibus, tum exornationibus bellis, nec ulli alij facultate concedentem rem quancunque dictione explicandi, quòd si ipsa lingua Thusca antiqua non esset, esset tamen Itala, esset communis, esset copiosa, & varia, quasi que hortus quidam amænus florum, fructuumque varietate refertus existeret. Neque hoc fieret nouo more, atq; inusitato, quoniam ipsi quondam scriptores Græci è quatuor linguis suis, quibus vsi fuerūt, singulis nunc voces, atq; elocutiones, nunc illa verborum, & sententiarū insignia, prout commodè hoc illis cecidit, tanquam riuos quosdam ducentes fecerunt quasi flumen nouum linguam aliam, eamque communem, & has lin-

guas

guas quinque vnus nominis comple-
 xu, & societate coniunctas linguã Græ-
 cam vsurparunt, ac etsi Attica fuit ele-
 gans, fuit pura, fuit ad dicendum copio-
 sa plus, quàm ceteræ, non propterea ta-
 men scriptores boni, qui ortu Atheni-
 enses non fuere, hanc ita affectarunt, vt
 ex ipso scribēdi modo, ex eoque, quod
 sermonis, quo domi matre magistra lo-
 qui didicerant, esset proprium, & natu-
 rale, quodam quasi ex odore nō cogno-
 scerentur, & quanquam id facere omi-
 serunt, non despecti tamen idcirco fue-
 runt, nulloque loco habiti, quinimò il-
 li, qui nīmiūm scitè videri voluerūt, ni-
 miumq; Atticè loqui, in reprehensionē
 omnium incurrerunt. In scriptoribus
 similiter Latinis magnum nomen ha-
 buerunt multi, quibus Roma non fuit
 patria, quanuis in eorum oratione mi-
 nimè eluxerit munditia illa Romanæ
 linguæ propria, quam rarò admodum
 externi, alibique nati assequuntur. In
 mentem tibi veniat Liuij, & Maronis,
 quorū etsi ille lingua Patauina, hic non
 Romana loqui est dictus, haud tamen,

quæ eos carpsit, eadem de manibus hominum excutere potuit, iudicij seueritas. Etenim non paucos præterea scriptores Romæ scis lectos fuisse, magnique æstimatos natione barbaros. Et nos multò seueriores scilicet antiquis certas quasdam nobis ipsi imponimus leges nouas, quæ nihil ad rem pertinent, quasi quæ via recta, quæ ante oculos est, ac trita relicta per diuerticula, flexionesque incedentes in lingua nostra propria, cuius est, quemadmodum cæterarum omnium, officium, ac munus probè, perspicuèque exprimere, quæ animo concipimus, obscuritate delectamur, & caligine, dumque eam nominamus vulgare, vocabulis in ipsa utimur, quorum non solum vulgus, verum etiam ipsi homines nobiles, & literati nullam habent intelligentiam, quæque ab usu quotidiani sermonis vbicunque terrarum iam diu sunt intermissa, nec nobiscum reputamus, atque attendimus, cunctos veteres scriptores bonos reprehendere, ac improbare verba spreta, & repudiata à consuetudine. Quæ quid esset, parum

tu Federice mihi es visus intelligere bene, dum, si apud multos imperitos increbuisse mos vitiosus loquendi, hunc dixisti non esse appellandum consuetudinem, nec ut regulam habendum loquendi, visque, ut aliàs me memini ex te audire, voces quasdam mutatis literis corruptas nos usurpare propterea, quòd ab antiquo aliquo homine Thufco licet ignorante ita scriptæ reperiantur, hodiè que in Thufcia sic illis utantur rusticani. Ego enim consuetudinem loquendi bonam ab hominibus credo proficisci ingeniosis, qui usu cum doctrina coniuncto iudicium rectum sint, & prudens consecuti, quo consentiant, quasque conspirent in deligendis verbis idoneis, eaque lumine quodam, sensuque naturæ dispiciuntur, non arte vlla, regulæ iudicantur. Exornationesne illas vides verborum, quæ tantam venustatem, & splendorem accersunt orationi, vniuersas quasi abusionem esse legum Grammaticarum, sed inductas, & probatas à consuetudine, cum alia ratio, quare id factum sit, reddi nulla queat,

tantūmodò propterea, quòd ipso peccato placeant, & suauitate moueant, profundantque sensum aurium? Hæc est mea opinione consuetudo loquendi proba, eamque tam apud Romanos, & Neapolitanos, & Insubres, & alios, quàm apud Thuscōs, existere posse arbitror. Sunt quidem omni in lingua res quædam semper bonæ, oratio perspicua, & perceptu facilis, ordo in hac, & series rerum venusta, abundantia, & copia affluens, elegantes, & concinnæ sententię, numerosę, iucundęque cadentes clausulæ, supersticiosius verò, sollicitiusque studium, & cura, cunctæque res his rebus contrariæ perpetuò sunt malæ. Id, quod aliter se habet in verbis, quorum alia ad tempus aliquod sunt bona, habenturque in delitijs, post velut senescencia bona esse desinunt, penitusque displicent, & despiciuntur, alia econtrariò quasi ætatis progressu vigere, place-reque, & in rebus numerari incipiunt pretiosis. Nam, quemadmodum aliud anni tempus floribus, fructibusque spoliat terram, aliud eandem induit, ac ve-

stit.

stit nouis, ita illa verba tempus secū au-
 fert, hæc affert, efficitque vsus, vt venu-
 statem ea habeant, & dignitatem tantis-
 per, dum perinde, ac nos cum rebus no-
 stris cunctis caduci ad extremum, mor-
 talesque esse cernimur, ipsa etiam sen-
 sim ætate quodammodò decursa mor-
 tem obeant suam. En lingua Osca, cu-
 ius nullam amplius habemus noticiã,
 en illa Galliæ Narbonensis à nobilibus
 (dici enim hoc sanè potest) illustribusq;
 celebrata scriptoribus, quæ ab habita-
 toribus eius prouinciæ hodiè non intel-
 ligitur. Existimo igitur pro eo, ac rectè
 dixit Iulianus, Petrarcham, & Boccaci-
 um, si in hoc tempore ætatem agerent,
 verba multa non posituros, quæ in eo-
 rum scriptis vsurpata cernimus, pro-
 ptereaque erraturos nos putarem, & fa-
 cturos malè, nisi ab horum vsu calamus
 se noster abstineret. Laudo quidè sum-
 mè, si qui rationem, viamq; callent imi-
 tatione effingendi eum, qui effingi de-
 beat, non tamen in hac nunc sum sen-
 tentia, vt sine ea ipsa imitatione scribi
 negem posse benè, in primisque in lin-
 gua

gua hac nostra, in qua adiuuari à cōsuetudine possumus, quod non idem dicere auderē, & affirmare in Latina. Tum Federicus, obsecro te, inquit, cur in hac minus vis, quàm in illa, cōsuetudinem valere ad scribendum? Equidem, inquit Comes, vtriusque magistram hanc esse reor, ac ducem, sed, quoniam, quibus lingua Latina olim æquè propria fuit, ac nobis hodiè vernacula est, ex orbe terrarum excefferunt, quæ illi à consuetudine didicerunt, ea nos ex ipsorū scriptis oportet, librisque haurire, neque est sanè aliud, antiquo sermone loqui, quàm ad consuetudinem loqui veterē, essetque ineptus, qui orationem vellet suam ad similitudinem vetustatis accedere, vt potius, quo loqui Latini soliti fuissent, quàm, quo solerent, modo loqueretur. Quid? inquit Federicus, neminem ergo imitabantur antiqui? Multi, vt credo, aliquos, inquit Comes, sed non in omnibus. Etenim, si res planè cunctas imitatione illi ex alijs expressissent, nec Hesiodum Maro, nec Crassum Cicero, nec superioris ætatis poetas Ennius

nus superauisset. En Homerus vsque-adeò antiquus, vt opinione multorum non minus oftus vetustate, quàm carminis præstantia Epicis anteciat poetis, & cuiusnam imitatorẽ eum, æmulum-que vis fuisse? Cuiuspiam alterius, inquit Federicus, antiquioris, quàm ipse fuerit, poetę, cuius memoriam temporis deleuerit longinquitas. Quemnam ergo, inquit Comes, imitatos esse ais Petrarcham, & Boccacium, quos quasi ante triduum possumus de vita migrasse dicere? Equidem, inquit Federicus, sum nescius, sed credibile est, hos quoque authorem adumbrasse aliquem, tametsi, quem adumbrarint, ignoremus. Credibile est, inquit Comes, scriptores, qui alios imitandi sui incendunt studio, his, qui ipsos sint imitati, fuisse meliores, essetque res multò mirabilissima, si boni fuissent, nomen eorũ, memoriamque omnem obliuione tam citò fuisse extinctam, sed existimo ego, veram, germanamque magistram ipsos habuisse naturam, secumque esse locutos, & ingenium suum, cùm quid scripserint,

pferint, adhibuisse in consilium, propri-
 umq; iudicium iuuatum, id, quod nulli
 mirum videri debet, potest enim ferè
 semper vijs diuersis ad summum om-
 nis excellentiæ tendi gradum. Etenim
 natura nulla est, quæ non res in suo ge-
 nere plurimas habeat inter se dissimiles
 consimili dignas laude. Animum enim
 mihi refer ad musicam, cuius harmo-
 niæ quanquam aliæ sunt graues, & tar-
 dæ, aliæ festinantissimæ, alijsque, atque
 alijs modis variatæ, cum delectatione
 tamen in aures influunt cunctæ, sed cau-
 sa, rationeque dispari. Cui rei testimo-
 nio est, quo Bido vtitur, canēdi modus,
 nihil enim hoc est artificiosius, nihil ex-
 peditius, nihil vehementius, nihil con-
 citatius, nihil varietate distincti⁹ adeò;
 vt, qui ad eum admoueat aures, illius
 subito permoueri videantur, atque in-
 flammari cuncti sensus, sublatusq; qua-
 si in cœlum rapi animus. Non minus au-
 ditores mouet Marchettus noster Ca-
 ra, sed harmonijs lenioribus, quæ mo-
 do placido, flebilisque pleno dulcedi-
 nis penetrent animos, & molliant, sua-
 uiterque

viterque afficiant iucundo quodam moere.
 Multae etiam res oculis arident nostris
 ita aequabiliter, ut, quae plus placeat
 caeteris, difficile sit iudicatu. Planum id
 facere nobilissimorum artificum possu-
 mus picturis, & statuis Leonardi Vin-
 cij, Mantengae, Raphaelis, Michaelis An-
 geli, Georgij Castrofranci, qui praecel-
 lentissimi arte, dissimilimi sunt opere,
 ut in nullo quicquam desiderari, sed quis-
 que perfectissimus in suo genere, abso-
 lutissimusque esse videatur. Similiter
 multi & Graeci, & Latini poetae dispa-
 res inter se carmine, pares existunt laude.
 Quinetiam singulae propemodum aeta-
 tes peculiare quoddam protulerunt, plu-
 rimi que fecerunt genus oratorum, qui
 non tantum ab oratoribus superiorum,
 inferiorumque temporum discreparunt,
 verum etiam dissimiles inter semetipfos
 fuerunt, quod de Isocrate scribenti cre-
 dimus Graeciae, de Lyfia, de Aeschine, de
 multisque alijs, qui cuncti excellentes
 quidem, sed nullorum, nisi sui, fuere si-
 miles. Quid? Latini illi Carbo, Laelius,
 Scipio Africanus, Galba, Sulpitius, Cot-
 ta,

ta, Gracchus, Marcus Antonius, Crassus, & tot alij, quos longum esset commemorare, nonne omnes boni, ijdemque inter se diuersissimi extiterunt, vt, qui legere possent, & iudicio expendere omnes oratores omnium temporum, is tot dicēdi figuras, ac species, quot eorum nomina, inueniret? Memini præterea Ciceronem quodam loco inducere Marcum Antonium dicentem Sulpitio, multos esse, qui neminem vnum confectentur imitando, ad summam tamen excellentiæ perueniant laudē, eorumq; recordor nominare quosdam, qui nouam introduxerant figurā dicendi bellam quidem illam, & venustā, sed tamen sibi propriam, non communem cum oratorib. æqualibus, ad quam exprimendam neminem imitabantur, nisi ipsos se, propterea que idem etiam affirmat, magistros debere ad ingenia respectum habere discipulorum, singulisque authores esse, & adiutores, vt horū ductu eam viam ineant, ad quam sua pte natura intendant, ac ferantur. Quæ res efficit Federice, vt credam, neminē
 cogi

cogi benè scriptorem aliquem imitari, nisi naturam habeat eius, quem imitari debeat, naturæ confimilem, frangitur enim, debilitatúrque ingenij vis, &, ne aliquid proficiat, impeditur, si de via, ac semita commonstrata à natura contra naturam cogitur deflectere, sin ingreditur ea, nec huc, aut illuc de ipsa declinat, progressus facit admirabiles. Non itaque video, quàm fiat rectè, quòd linguam hanc nostram, quæ locupletari p nos, & ditari omni copia, augerique spiritu, & quasi grandescere posset, incredibilique splendescere lumine, perennibus inopiæ, exilitatis, humilitatis, obscuritatis nitimur astringere vinculis, adducereque in tantas angustias, & compellere quasi in dumeta vnus Petrar-chianæ, & Boccacianæ imitationis, nec permittimus, vt Policiani etiam in ea, & Laurentij Medicis, & Francisci Diaceti, & quorundam aliorum valeat auctoritas, quantumuis sint Thusci, & fortè Petrarchæ ipsi, & Boccacio doctrina se, iudicioque æquarint. Ac mediusfidius res esset multò miserrima, si non proue

heremur longius inueniendi industria, quàm scriptores processerūt primi, sed certos nobis fines, terminosquē conftitueremus, quosdamquē circūdaremus velut cancellos, extra quos egredi effet nefas, & quasi in vetusta tempora vim suam omnem effudisset, ita effætam hodiè, sterilemquē crederemus naturam, vt tanta, tamquē illustria ingenia nostri sæculi diffideremus in lingua sua vernacula, & propria posse formas dicendi elegantes plures progignere. Sed reperiuntur in hoc tempore scrupulosi quidam homines, qui linguæ illi⁹ suæ Thuscæ quadam quasi religione, quibusdã, quæ effari nemo possit, velut mysterijs terrent audientes, vt multis etiam nobilibus, multis doctis viris subita oboriatur timiditas, ne verbum vllum audeant facere, sed nescire se fateantur ea lingua loqui, qua fari ipsis in cunis magistris nutricibus didicerunt. Verùm de his satis, & fortè nimis etiã multa, iamquē sermonem de aulico institutũ persequamur. Tum Federicus, ego, inquit, dicam adhuc hoc paululum. Non infior

cior Comes, opiniones, atque ingenia hominum diuersa inter se esse, ac varia, neque is sum, qui natura vehementes, & concitados benè credam ad res placidas; ac lenes scribendas se dare, minus seueros puto, ac graues, vt iucundas, lepidasque elucubrent, rectè sumere calamus, eaten⁹ enim arbitror cunctis tanquam ducem instinctum sequendū esse naturalem, & proprium, credóq; de eo loquentem Ciceronem magistros velle discipulorum considerare naturas, nec insipiētes imitari agricolas grana interdum, & semina mandantes telluri, quæ ad ferendum tantummodò vinum est apta, cogentésq; eam quasi inuitam suppeditare cibos, quam ad potum præbendum opifex ipse mundi, ædificatórque destinauit. Sed adduci ne utiquam possum, vt credam, in lingua vni nationi præcipua, non communi omnibus, cuiusque vniuersum genus mortalium non existat tam compos, & particeps, quàm commentationum, & cogitationum, multarumque actionum aliarum, sed, quæ certis finibus sit, ter-

minisq̄ue circunscripta, non magis esse consentaneum, vt sibi proponat quis potius ad imitandum eos, qui omnium rectissimè sint, optimeq̄; locuti, quàm, vt fortuitu loquatur, & casu, nec faciendum, vt, quemadmodùm in lingua Latina omni conatu, & studio Maroni potius, & Ciceroni, quàm Silio, & Tacito similes scribendo euadere velle debemus, ita in lingua nostra vernacula ad Petrarcham, & Boccacium, quàm ad alium, proximè accedere malimus, horumq̄ue quasi stylo formata oratione sensa velimus eloqui propria, & in eo, quod Cicero docet, instinctui naturali parere, & nostro. Ex quo conficitur, differentiam istam Comes, qua inter oratores tu bonos dijudicas, non in dictione, sed in rebus huic subiectis contineri. Ibi Comes, vereor, inquit, ne ab aulici fingendi proposito egrediens longi⁹ tanquam ratis in vastum mare hæc prouehatur disputatio, sed dic sanè, qua remetiariis linguæ nostræ bonitatem. Custodita, inquit Federicus, eius proprietate, ad idemq̄ue significandum verbis

in

in ipsa, elocutionibusque usurpatis, ad quod significandum principes hæc usurparunt scriptores, tum eodem stylo, iisdemque numeris oratione facta, quibus velut versibus scripta sonant horum. Scire auerem, inquit Comes, utrum hunc stylum, hos numeros, quos ais, res gignerent, an verba. Gignunt eos, inquit Federicus, verba. Tibi ergo, inquit Comes, Silij, ac Taciti verba alia videntur esse, atque sunt illa, quibus utitur Maro, & Cicero? nec iisdem res easdem signasse putas utrosque? Arbitror, hos, inquit Federicus, verbis iisdem res notasse diuersas. Et, si è Silio, inquit Comes, & Tacito verba omnia eximerentur, quæ alijs rebus ipsi, alijs item Maro, & Cicero imposuerunt, quæ perpauca essent, tumne diceres, Silium Maroni, Tacitum Ciceroni esse parem, recteq; facturum eum, qui horum scriptis simile quasi nere studeret orationis filium? Ibi Aemilia, mihi, inquit, videtur vestra hæc disputatio esse nimis oppidò longa, & molesta, quare præstiterit, in tempus eam reijcere aliud. Ordiebatur ni-

hilominus Comiti respondere Federicus sapius, sed semper eum Aemilia interpellabat. Tandem Comes, multi, inquit, volunt iudicare stylos, & garrunt de numeris, atque imitatione, sed docere me Federice non possunt, quid omnino sit stylus, & numerus, aut in quo imitatio ipsa consistat, quidne sit, quamobrem res multæ ab Homero, aliisque poetis sumptæ ita deceant in Marone, ut potius hic eas illustrasse, quam imitatus esse videatur, nisi fortè in culpa sum ipse, & quod illi afferunt, ego nequeo assequi. Sed, quoniam magno argumento est, atque indicio, scire te rem, si eloqui eam possis, & docere alios, vereor, ut, quod ex illis cupivi cognoscere, satis cognitum habeant ipsi, videnturque mihi Maronis, & Ciceronis laudes celebrare propterea, quòd id facere videant multos, non, quòd differentiam, qua ab alijs hi tanquam colore distinguuntur, intelligant, quod mediusfidius non est, obseruasse duo, triaue, aut decem aliter ab alijs, atque ab ijs, quos laudant, usurpata esse vocabula. Signarunt Salustius,

Cæsar,

Cæſar, Varro, cæterique authores idonei verbis quibuſdam aliud, aliud item Cicero, in vtrorumque tamen apta illa ſunt ſcriptis, quoniam in eiufmodi rebus friuolis non eſt bonitas alicuius, viſque ſita linguæ. Rectè Demofthenes, cum ex ore eius verba quædã exiſſent, & quanuis non eſſent antiqua, mordēs ipſum Aefchines interrogaret, mōſtrane illa eſſent, an portēta, in hoc nō conſiſtere fortunas Græciæ, dixit ridens. Ac ego ſanè parū turbarer, ſi Thuſcus quiſpiam me pungeret, quòd verba pleraq; vſurparem litera, ſyllabaue alia, ac vſurparet ipſe. Hic repente Federicus de ſella ſurgens, conuertensq; ſe ad cunctos, audite obſecro hæc pauca adhuc, inquit, verba. Riſit Aemilia, & loco pœneq; iram, inquit, ſubibit meam, vtercunq; veſtrum plus de hac re verborum nunc fecerit, volo enim eam alio tēpore materiam nobis eſſe veſpertini ſermonis. Sed tu Comes informare aulicum perge, & oſtende nobis bonitatem memoriæ tuę, ſi enim, vbi quaſi ab illo diſceſſiſti, & velut ex aula in Rhetorum intra-

sti officinas, eo referre potueris pedem, erit, quod feceris, meherculè non parū. De proposito, inquit Comes, tanquam de via Aemilia videmur declinasse, nisi tamen me fallo, ante, quàm hanc disputationem ingrederemur, summam deformitatem dicebamus, & fæditatem afferri rebus cunctis à pestifero illo vitio affectationis, easdemque incredibili venustate augeri, & pulchritudine à simplici cura imitatrice naturæ, ab eaque, de qua supra nobis sermo fuit, contemptione, possemq; ego, quæ ad illius vituperationem, ad huius laudem pertinerent, multò, quàm feci, pferre plura, sed hoc vnum porro commemorare habebo satis. Cunctæ mulieres incredibili ardent cupiditate, vt sint formosæ, aut, si esse nequeant, videantur saltem esse, atque appareant. Proptereaque, si in parte aliqua corporis erratum eminet, mendumq; naturæ, corrigere hoc student arte, ex eo tantum fucandæ faciei nascitur studium, ex eo, dum è supercilijs, & fronte extrahūt pilos, interdum doloris sensus, ex eodem totum il

lud

lud vti omnibus ornandi, & comendi modis, totū illud perpeti eas molestias, quas vos, quæ præsentis adestis, foeminae, multū admodū creditis clam esse viros, cū tanquam nomina hi sua cognitas habeant omnes. Tum Constantia Fregosia arridēs, faceres, inquit, Comes humanius, si cursum instituti tui teneres, intendereq; quasi digitum ad fontes pergeres, è quibus amabilem illam venustatem putas aulico haurientem, deque officio, & morib. huic convenientibus verba haberes, quàm, si errata inciperes muliebria aperire à proposito aliena oratione. Imò ad propositum, inquit Comes, peraccommodata, quoniam errata ista, quæ aio, omnē vobis mulieribus tanquam amictū detrahunt venustatis, cū aliunde nō manent, quàm ex affectatione, qua tanquā indicio se patefacit omnibus nimia in vobis, & inexplibilis pulchritudinis quasi sitis. Nonne videtis, quantò venustior sit foemina, ac gratior, quæ, si pigmenta faciei sanè asperfit, ita id fecit parçè, atque restrictè, vt, qui aspiciat eam,

& contempletur, pendeat animi, nec factis queat constituere, à naturane diffusum, an ab arte illitum cernat colorem, quàm alia aliqua, quæ vsque adeò obducta est quasi minio, vt personam ori apposuisse videatur, metuque, ne faciat, vt hæc crepet, fugiat ridere, nunquam etiã, nisi mane, dum vestitur, faciei mutet colorem, reliquo diei spatio tanquã statua aliqua lignea stet immobilis, nec, nisi ad lucem tedarum, vidēdi sui faciat copiam, quemadmodum astuti, callidique mercatores pannos ostendunt suos tenebricoso, obscuroque loco.

Quantò magis etiã arridet præter cunctas cæteras aliqua non deformis, cuius facies cernitur infucata prorsus nihil, quanuis nec candore suffusa sit ita eximio, nec tincta rubore, sed colore quodam natiuo pallidior, cuiq; tum pudor, tum alia euenta interdum colorent ingenuè erubescenti genas, cuius capillus etiam inornatus sit, & malè compositus casu, gestusque simplex, & naturalis, quæ denique nullius industriæ, & curæ det significationem, qua foris accer-

fire

fire studuerit, & adhibere pulchritudinem? Hæc est contemptio illa, quam diximus, hæc illa simplicitas ab omni affectatione vacua, ac pura gratissima oculis, atque animis humanis, qui semper ab arte imponi sibi putant, quasiq; tendi plagas. Placent mirificè in mulieribus pulchri, & candiduli dentes, quoniam, cum non semper, ut facies, hi sint aperti, sed crebrius labris tanquam foribus clausis abdantur, credibile est, minori etiam cura eos, ut belli reddantur, poliri, quàm malas, osque pingi, si qua tamè rideret re nulla mota ridicula, sed studio duntaxat ostendendorum dentiũ, daret indicium ad hos adhibite artis, & quemadmodum Egnatius ille Catullianus, quanuis formosissimis esset prædita, ipsa formositate haberetur deformis. Quid? quòd delicatæ quoque, bellæque manus, si nudantur, & ostenduntur tempore, quo earum usus est necessarius, non, ut ipsarum cernatur, & spectetur pulchritudo, incredibile sui desiderium relinquunt oculis maximè indutæ iterum thecis, quoniam occultas

cas,

eas, & remouens ab aspectu, cernantur-
ne, an secus, parū videtur laborare, cre-
ditúrque; ipsas habere potius natas, quàm
studio, industriaq; factas formosas. Sæ-
pe foemina aliqua, cùm ad templa, alio-
ue it per plateas, aut relaxādi animi gra-
tia inambulat, aut aliquid, cuius occa-
sione id facere necesse habeat, agit ali-
ud, vestem tollit altius incogitans ita,
vt pes vnus, simulque non rarò cruris
pars videatur à spectātibus, quod quo-
niam interdum animaduertisse credo
vos viros, maximane vobis videtur ve-
nustate affluere id faciens, si cum certa
quadam decentia muliebri in crepidis
suis sericis, caligisque politis agilis, con-
cinnaque apparet? mihi certè placet af-
fatim, placetque credo vobis alijs om-
nibus, ab vnoquoque enim nostrū exi-
stimatur elegātia in parte corporis tam
abscondita, raroque patente oculis ab
innata potius illi foeminæ cura profici-
sci, & facili, quàm ab assumpta foris, &
coacta, eaque eadem illa laudem puta-
tur velle nullam venari. Hoc modo fu-
gitur, occultaturque affectatio, & com-
prehen-

prehendere omnes iam potestis intelligentia, quantoperè ea pugnet cum venustate, hacque omni spoliet cunctas tum corporis actiones, tum animi, de quo pauca diximus hæctenus, plura deinceps omnino sunt dicenda. Quemadmodum enim dignitate hic longè antestat illi, sic meretur, vt cultus ipsi adhibeatur, ornatusque maior. Et, vt breuiter pro eo, ac proposito conuenit nostro, perstringam, quomodò in aulico fieri hoc debeat, tot sapientissimorum philosophorum scriptis libris id persequentium, virtutesque animi definientium, & de harum dignitate subtiliter differentium ommissis præceptis satis esse dico, in hanc cogitationem illum, curamque incumbere, vt vir bonus sit, atque integer. Nam, qui talis est, is & prudentiam habet, & bonitatem, & fortitudinem, & temperantiã, & cunctas, quæ tam honorati in ipsum quadrant ratione nominis, virtutes reliquas, existimoque ego hunc vnum esse philosophum verè moralem, qui velit esse bonus, ad hoc autem, vt talis fiat, nulla re magno-

magnoperè indigere eum arbitror, nisi
 hac ipsa voluntate. Proptereaque præ-
 clarè dicebat Socrates, præcepta sua fru-
 ctum iam tulisse vberè, si quis satis con-
 citatus ijs esset ad studium cognoscen-
 dæ virtutis, quoniam, qui nihil magis
 cupiunt, quam se esse bonos, illi facilè
 scientiam cōsequuntur eorum omnium,
 quæ ad id, vt tales euadant, sunt necessa-
 ria, quamobrèm in his diutius non mo-
 rabitur oratio. Secundum virtutem au-
 tem verum, & facilè primum animi cul-
 tum in vnoquoq; reor esse literas, quan-
 uis Galli in rebus, quæ hominem ornēt,
 nihil nisi arma ponant, & militiam, cæ-
 tera cuncta contemnant, atque despi-
 ciant ita, vt non solùm literas pendant
 parui, verùm abhorreant has etiam, ac
 fugiant, ijsque eruditos, & perpolitos
 tanquam vilissimos, abiectissimosque
 homines nullo loco numerent, ma-
 gnumque probrum inferre se credant,
 magnam imponere contumeliam om-
 nibus, quos appellent doctos. Tum Iu-
 lianus, est ita, inquit, vt dicis, longo iam
 tempore in Gallis hic dominatur er-
 ror,

ror, sed, si fortuna, quod in bona spe homines habēt, principi Angolemo cum diademate nomē imponet regium, existimo fore, vt, quemadmodū apud eos magna gloria nunc florent arma, ita breui etiam apud eosdem floreat litteræ, summoque in honore habeantur, & omnibus ornentur, afficianturque beneficijs. Non ita pridem enim in regia illum vidi, & non solū constitutione corporis firma, & decora, faciei que pulchritudine, & dignitate præstanti esse vidi, verum etiam cernere me sum ratus in ore ipsius, ac vultu tantam elationē elucere animi cum certa tamen humanitate sociatam amabili, vt regnum Galliæ licet florentissimum semper infra se ducere, minusque ijs fortunis, quibus dignus esset, putare deberet. Accipiebā postea ex quamplurimis tum Gallis, tū Italis nobili loco natis multa de eximijs eius moribus, de magnitudine, & robore animi, de liberalitate, de ingenio, & inter cætera ad me afferebatur, incredibili ipsum, & planè summo amore flagrare literarum, hasque plurimi facere, vnicęque

unicéque obseruare, & colere ipsos literatos, tum damnare suos populares, quod à studijs humanitatis ita valdè essent alieni, cum domi haberent nobilissimũ gymnasium Lutecianum, ad quod foris ex omni terrarũ orbe homines tanquam ad mercatum literarum, emporiumque confluerent. Tum Comes, permirum est, inquit, in tam tenera, atque imbecilla etate instinctu duntaxat, & admonitu nature per se, & suapte sponte contra consuetudinem patriæ ad veram, solidamque gloriam illum viam tam rectam esse ingressum, &, quoniã ex principibus mores semper suos quasi imaginem imitatione exprimit populus, fieri poterit Iuliane, quod ais, ut Galli etiam literas dignitate metiantur sua, quod ut facerent, si erigere aures vellēt, attenderéq; animum, facile ipsis esset, & procliue persuasum. Omni enim homini ingeneratum est, & insitum à natura, nullius ut rei cupiditate magis ducatur, quam scientiæ, hæc ei est propria, miniméque cõmunis cum reliquis animalibus, hanc dicere, aut putare rem bonã esse

esse non semper, magnæ est amentia. Quod si iisdem nunc loquerer Gallis, aut alijs quibuscunque, quorum quidẽ opinio dissideret à mea, cunctis eniterer viribus, vt ostenderem, quantoperè literæ, quæ reuera summum sunt munus à dijs immortalibus datum generi humano, ad vitam essent, dignitatemque nostrã vtilis, ac necessaria, nec me deficerent tot præstantissimorum ducum veterum exempla, qui cuncti ornamentum illarum ad virtutem bellicam adiunxerunt. Alexander enim (vt te minimè fugit) Magnus vsqueadeò coluit, & veneratus est Homerum, vt Iliadem eius illa lecti parte, qua capite cubuit, positam semper habuerit secum, nec solum poeticis studijs operam dedit, verum Aristotele magistro diligentissimò speculator etiam fuit, venatorque naturæ. Alcibiades bona animi magna literis, præceptisque Socratis fecit maiora. Quanta cura in studia incubuerit Cæsar, ab eo testatur diuinitus scripti commentarij. Quid? quòd Scipionem ferunt Africanum nunquam de manibus esse

deponere solitum libros Xenophōtis, quibus in Cyri persona regem perfectū is instruxit. Possē dicere de Lucullo, de Sylla, de Pompeio, de Bruto, de multisquē alijs tam Romanis, quā Græcis, sed Annibalem tantū commemorabo tam perfectum ducem. licet natura fuerit ferox, ab omnique humanitate alienus, & infidus, contempseritque homines, ac deos, peritum literarū fuisse, linguæque Græcæ. Etenim, nisi erro, legisse me arbitror, librū illum reliquisse Græcè à se conscriptum. Sed apud te Iuliane, vósque alios hæc dicere nihil attinet, quos omnes scio cognoscere, quanto in errore versentur Galli literas putantes nocere armis. Scitis, verum stimulum, quo optimus quisque ad res magnas in bello, & periculosas suscipiendas concitatur, esse gloriam, nam, qui spe lucri inductus eas suscipit, aliāue mercedem desiderans, præter hanc laudis, is nihil vnquam facit præclarè, honorificoque; indignus nomine hominis nobilis meretur, vt vilissimus dicatur mercator, veram autē, germanamque

que gloriam esse eam, cuius memoria monumentis consecretur literarum, exceptis infelicibus illis, & miseris, qui has non gustarunt, cunctis mortalibus facile est intellectu. Ecquis animo est tam demisso, tam timido, atque humili, ut à Cæsare, Alexādro, Scipione, Annibale, tótque alijs res gestas legens, eorumquē in omni genere summam amplitudinem considerans, & dignitatem non vehementissimè, ardentissimèque cupiat, se ipsorum esse similem, huicq; caducæ duorum dierum vitæ illustrem illam, quasi quæ perennem non anteponat, qua possit consequi, ut, cum morte inter homines viuere desierit, inuita morte inter homines uiuat multò, quā tantè, clarior? Verùm, qui dulcedinem non sentit literarum, is nec, quam ab obliuione, & silentio vindicatam tam diu hæc conseruarunt, intelligere potest gloriæ magnitudinem, quin imo, cum longioris non recordetur temporis, hominis vnus, duorumue duntaxat eam metitur ætate, propterea quæ tam breui circumscriptam spatio non potest putare.

tanti, quanti putaret alteram quasi æternam, nisi tam infelix esset, vt hanc non cognosceret, cùmque incognitam minoris æstimet, quàm debeat, meritò etiam potest credi, vt eam adipiscatur, minus, quàm ille, qui cognitam habeat, faceret, in discrimina vitæ ipsum, periculaque se esse obiecturum. Neque nunc vellem aduersarium aliquem; vt dicta mea refelleret, res proferre, quarum literæ fuerint efficientes, his, quas aio, rebus contrarias, obijceréque mihi, atque exprobrare, quòd Itali nostri illis eruditi inde à quodam tempore ad hanc nostram vsque memoriam exiguæ in bello dederint documenta virtutis, id, quod, si verum fateri volumus, est sanè nimiùm verum, quanquam iure posset dici, culpam quorundam paucorum cum magno malo sempiternam infamiam intulisse cunctis, veramq; vastitatis Italicæ, inque animis nostris si non prorsus extinctæ, ac mortuæ, debilitatæ saltem, & prostratæ virtutis ex illis pendere causam. Sed multò magis nos pude-ret, hanc patefacere, quàm Gallos, ne-
scire

scire literas, quarè fatius est, vt silentio prætereat, quod sine acerbissimo non possum recordari sensu doloris, relinquensque rem iniucundam, ad quam me inuito accessit, ad aulicum nostrum reuertatur oratio. Volo itaque hunc plus, quàm mediocriter, studia coluisse literarum, saltem politioris humanitatis, & non modò linguæ Latinæ, sed etiam Græcæ habere noticiam propter multas illas res, & varias, quæ diuinitus hac scriptæ reperiuntur. Multum temporis mihi triuerit in lectione poetarū, non parum in oratorum euolutione, & historicorum, assuefecerit se scribere orationem tum solutam, tum astrictā numeris in primisque in lingua hac nostra vernacula, talis enim exercitatio super magnam voluptatem, quam inde capiet, semper aliquid ei suppeditabit opusculorum, quibus ad fœminas, quæ plerunque incredibiliter his, mirificeq; delectantur, sibi muniat aditum, vt colloqui cum illis possit, suauiterque traducere tempus. Quòd si, quia vel occupationum grauiore pressus fuerit one-

re, vel studia attigerit leuius, tam perfecta non erunt, atque absoluta, quæ elucubrari, vt multa digna sint laude, suppressat hæc cautè, ne irridendi sui cuiquæ offerat anam, tantumque legenda ea, quem fidum habeat, det amico, neque tamen, si laudem ipsa mereantur nō magnam, fructum etiam inde putet se nullum penitus percepturum, exercendo enim seipsc existimare de exercitationibus discet, & operibus aliorum. reuera enim rarò fit, vt, qui ipse scribere non assueuerit. quantacunque etiam præditus sit doctrina, is laborem, atque industriam, qua scripserunt alij, perfectè possit cognoscere, gustarèq; dulcedinem, & intelligere excellentiam styli, reconditaque illa, atque abdita sensa assequi in scriptoribus antiquis, quibus sæpe hi aliud, atque id, quod dicunt, alludendo inueniuntur designare. Tum copiam quoque ipsi eadem illa exercitatio gignet dicendi, præstabitque, vt, quemadmodum Aristippus tyranno illi respondit, vnicuique loqui audeat expers curæ, ac metus. Vnum tamen præceptum

volo

volo penitus in eius infidere memoria,
 vt nimirū in hac re, & in omni alia sem-
 per cautus sit, timidusque potius, quàm
 audax, nec falsò habeat persuasum, sci-
 re se, quod nesciat, quoniā natura cun-
 cti oppidò nimiūm extra modum pro-
 dimus auiditate laudis, multoq; liben-
 tius, multò maiori cum voluptate ver-
 borum de nobis aliquid prædicantium
 audimus quasi musicam, quàm quen-
 uis alium suauissimum cantum, aut so-
 num, proptereaque sæpe illis tanquam
 Sirenū vocibus illecti merguntur, quo-
 rum tam fallaci harmonia nō benè ob-
 structæ personant aures. Ac fuit anti-
 quis temporibus inter homines sapien-
 tes, qui periculum hoc cognoscēs com-
 positis libris verum amicum docuerit
 ab assentatore internoscere. Sed quid
 ille his profecit? si multi sunt, vel potius
 innumerabiles ij, qui apertè sentientes,
 aliquem se adulari, in id faciētem amo-
 rem habent, in verum dicentem habēt
 odiū, imò sæpenumerò, quasi nimiūm
 parcum putent esse adulatorem, nimi-
 umque restrictum in tribuēdis sibi præ-

conijs , adiutores ei in laudatione sui existunt, & focij, de que seipfi gloriatur res, quas audire eundem impudentissimum pudet adulatorem ? Verum hos cæcos in errore relinquamus suo, faciamusq; , vt aulicus noster iudicij sit tam recti, ne persuaderi sibi sinat, quod atrũ sit, id esse album, neue quicquam sibi sumat, quod non certò sciat, se sumere sibi meritò maximè illis in rebus, quarũ Cæsar Gonzaga, si memoria tenetis, in ludo meminit suo, quibusque nos sæpe tanquam instrumentis quibusdam vsi sumus ad inducendos, vt desipere inciperent, multos. Imo, ne errore idem capiatur, etsi laudes sibi concessas minimè vanas esse sentit, & falsas, non tamẽ vel apertè agnoscat has, vel tacitè approbet, sed verecundè potius, pudenterq; eas repudiet, & sibi neget esse debitas semper præ se ferens, & re ipsa statuens, præcipuam scientiam, quam profiteatur, esse armorum, reliqua animi bona cuncta armorum ornamentum maximè inter milites, vt ne faciat, quemadmodum illi, qui apud literatos videri volunt

volunt esse milites, apud milites literati. Ad hunc modum rationibus illis, quas diximus, fugiet affectationem, quodque faciet, licet erit non magnum, apparebit esse multò maximum. Ibi tum Bembus, ego, inquit, Comes nescio, qua ratione tu nostrum statuere velis aulicū, literas, quæ in eo sint, & tot res laudabiles alias ornamentum esse armorum, & non hæc potius, quæque in ipso requiris, cætera ornamentum, decusque literarum, quæ per se solæ nullarum indigentes rerum externarum arma vincunt dignitate, quantum animus corpus, cum horum usus huic, illarum illi sit sanè proprius. Imò, inquit Comes, ad arma utenda utriusque coniunctim est & corporis, & animi necessaria functio. Sed nollem ego apud te Bembe iudicem hanc causam dicere, quoniam nimium suspicarer in alteram te partem fore propensum, ac, cum multum, diuque hæc iam olim sit ab hominibus sapientissimis disceptata cōtrouersia, renouari eam per nos non sanè est necesse, statuoque, lite à literis iam pridè per-

dita in laudis maioris quasi possessionē
missa esse arma, voloque, quoniam fin-
gere hunc possum meo arbitratu, idem
planè iudiciū esse aulici nostri. A quo
siquidem tu dissentis Bembe, hancque
controuersiam putas instaurandā, expe-
ctato sanè disputationem, sed, in qua
tam sit licitum patrono armorū armis,
quàm defensori literarū literis de causa
decernere. nam si vtrique horum id fa-
cere erit fas, illi certè hic vict⁹ dabit ma-
nus. Ah, inquit Bembus, antè damna-
bas Gallos, quòd literas parui ducerēt,
dicebasque, quantum quasi lumen eæ
præferrent hominibus ad cernendam
gloriæ magnitudinem, quamque æter-
nitatem his, & immortalitatem dona-
rent, & nunc mutata sententia videris
tecum ipse pugnare. Alexandrum es
oblitus, cùm ad Achillis tumulum asta-
ret, ò fortunate, dixisse, adolescens, qui
tuæ virtutis Homerum præconem in-
ueneris? Quòd si Alexander Achilli in-
uidit non quidem res gestas, sed, quo ce-
lebrari eas, & illustrari voluit fortuna,
Homeri poema, intelligi potest, pluris
huius

huius literas, quàm illius facta, ipsum estimasse. Quam sententiam ergo expectas, ut literis des palmam, super hanc ipsam ab vno latam de ducibus maximis, quos vnquam terrarum habuit orbis? Ego, inquit Comes, damno Gallos, quòd obstare, atque officere literas putent professioni armorum, quasi que omnes fortitudinis neruos hæ elidant, eundem negent & doctum esse posse, & militem, cum ego contra statuam, cui, ut literatus sit, magis conueniat, quàm militi, esse omnino neminem, volo que idcirco, aulicum nostrum & armorum, & literarum scientiam habere coniunctè, ut, quod vtrorumque congruentissimum est naturæ, mutuò se hæc adiuuent, nec, quòd id vclim, de sententia mea mihi videor discedere propterea, sed (ut dixi) differere mihi nunc non libet, vtra eorum laudem mereantur maiorem. Illud satis habeo dicere, literatos ferè semper non nisi viros magnos sibi sumere laudandos, & facta gloriosa, quæ propter virtutem, vnde rectà proficiuntur, digna sunt laude, argumentumq;

tumq; existunt multò nobilissimū scribendi, ipforumq; scriptorum magnū ornamentum, tum quadā ex parte calcaretiam illud, quo, qui hęc inchoarūt, ad absoluenda ea concitantur. Quæ fortè ita nec tererentur manibus, nec haberentur eximia, nisi subiecta ijs materia ipsa eximia esset, sed inanis existerent, inutilisq; cumulus, atq; acervus verborum. Et, si Alexander Achilli invidit Homeri præconia, non per id conficitur, quòd pluris literas aestimauerit, quā arma, quibus si tantò inferiorem se esse intellexisset laudato, quantò diuinitate scribendi putabat inferiores laudatore futuros omnes, qui facta essent sua mādaturi literis, multò magis certè, se præclarè facere, quàm alium de se præclarè scribere, concupiisset. Credo itaq; eo, quòd Achillis mærare se ostenderit felicitate, tacitè illum laudauisse seipsum, optasseq; ut haberet, quo carere adhuc se putabat, summum, rebusq; omnibus excellentissimum scriptorem, non virtutem bellicam, quippe quam affecutum se iam credebat, quaque anteire

teire neutiquam sibi Achillem rebatur. Quem idcirco etiam nominavit fortuna natum, vt, si dein tanta fama, tantoque omnium sermone apud posteros non celebraretur nomen suum, quanto nomen eius diuinissimo illustratum carmine, id minimè propterea, quòd virtus, meritæque sua minora, & minori digna laude, quàm ipsius, essent, sed fortuna accidere significaret, quæ miraculū illud naturæ Homerū tanto heroi præconem rerum ab eo gestarum antè destinasset. Quinetiam hominem fortè aliquem literatum nobili præditum ingenio ad facta sua memoriæ prodenda voluit excitare, ostendereque, gratum hunc erga se esse debere, quòd vsque adè sacra monumenta amaret, & veneraretur literarum, de quibus nunc verborum fecimus satis. Imò, inquit Ludouicus Pius, plus etiam, quàm satis est, credo enim nusquam gentium reperiri posse vastam capax, quod non his impletum rebus redundaret, quas tu in nostro inesse vis aulico. Tum Comes, expecta, inquit, paulisper, sunt enim, quæ
in

eo debent inesse, etiam plures. Erit igitur ad has capiendas, inquit Petrus Neapolitanus, Crassus Medices aptior, quàm Petrus Bembus. Riserunt hic omnes, & iterum ordiens loqui Comes, scitote, inquit, minimè mihi videri, aulicū perfectum esse, nisi porro sit musicus, & tum de libro voce, tum memoriter fidibus varijs canendi certam, expeditamque habeat scientiam, quoniam, si accuratè perpendimus, nulla laborum leuatio, nulla animorum ægrorū medicina honestior potest, laudabiliorque inueniri in otio, quàm vocum, chordarumque cantus, maximeque in aulis, vbi non solum in omnium molestiarum quasi æstu vnicuique hic affert refrigerationē, sed inter alia oblectamēta multa etiam eo satisfieri solet foeminis, quarum animos teneros, & molles faciliè penetrat harmonia, afficitque dulcitus. Proptereaque non est mirandū, quòd temporibus tam antiquis, quàm nostris illæ semper deditæ fuere cantibus, hosque tanquam cibum quendam animi gratissimum appetiuerunt. Tum Gaspar, musicam,

ficam, inquit, cum multis alijs rebus vanis conuenire arbitror mulieribus, quibusdamque fortè, qui similitudinè potius, & speciem virorum gerunt, quàm viri sunt, ijs verò, qui reuera viri sunt, conuenire reor non item, neque enim delitijs hi debent effœminare animos, simulque metu imbuere mortis. Amabo te, ne id dicas, inquit Comes, in ingenti enim, immensoque musicam prædicans excurram campo, repetamque memoria, incredibili eam apud antiquos semper celebratam esse laude, habitamque pro re sacra, fuisse etiam sapientissimos recordabor philosophos, qui opinati sint, compositum ipsa esse mundum, orbisque, & circulos cælestes motibus suis efficere harmonias, tum animam etiam nostram eadem ipsa formatam extitisse, ob idque moueri, & virtutes eius quasi torpentes excitari cantibus. Quocirca proditum est literis, Alexandrum ab illa tanto animi ardore incensum interdum, inflammatumque fuisse, ut quasi inuitus de conuiuis surgens cœperit arma, post mutante, varianteque
 musico

musico sonos mitigatum eundem, & lenitum fuisse adeò, vt armis positis reuerterit ad pocula. Non possum facere, quin Socratem dicam illum seuerum acta iam, & decursa ætate didicisse canere cithara. Et accepisse me recordor, quòd Plato, atq; Aristoteles velint hominem benè institutum numerari musicum, ostenduntque illi rationibus infinitis, vim in nobis, & potestatem musicæ esse longè maximam, multisque de causis, quas longum esset recitare, statim à pueritia eius inchoandã esse perceptionem necessariò non tam, quàm harmonijs foris feriat aures, quàm, quòd ad nouum etiam habitum bonum, consuetudinemque, quæ ad virtutem tendat, & quemadmodum exercitatio robore auget, & viribus corpus, ad felicitatem capiendam aptiorem animum reddat, in nobis gignendã satis vna valeat. Idem illi philosophi musicam assueuerant rebus vrbanis, & bellicis non modò nihil officere, verùm etiam summè conducere, ac commodare. Taceo Lycurgum in seueris suis, & duris legibus quoq;

quoque eandem probare, Lacedæmoniosque illos bellicosissimos, & Cretenfes in prælijs canere solitos esse citharis, alijsque fidibus mollibus, multos item præstantissimos duces veteres, è quibus Epaminondas fuit, operam musicæ dedisse eosque, qui huius periti fuerint, illis, qui fuerint rudes, inter quos Themistocles nominatur, fuisse antelatos. Inter primasne disciplinas legisti, quibus tenerum adhuc Achillem, cùm penè ab vberibus eum abstractum, sublatumque è cunis ipse nutriret, Chiron senex imbuuit, numerari musicam? voluisseque doctorem hunc cordatum man⁹, quæ tot olim Troianis illaturæ essent necè, easdem in chordis sæpe tangendis citharæ teneri occupatas? Quem militem ergo pudebit imitari Achillem multis alijs, quos proferre possem, silentio præteritis ducibus inclytis? Quarè à rebus aulicis nostrum decentibus excludere non li musicam, quæ non solùm ad lenitatẽ inflectit homines, verùm sæpe ad mansuetudinem etiam traducit feras, vt, qui illam non gustet, illius non afficia-

tur harmonia, concordantibusque sonis, is habere possit pro certo, quasi harmonia se, & cōcordia vacare sensuum. En vis eius maxima, cū piscem iam olim attraxerit, vt tanquam equus tergo acceperit hominem, è fluctibusque euetum maris reddiderit terræ. Hac in templis mundi opifici agimus gratias, hac eius celebramus laudes, hanc credibile est & gratam ipsi esse, & ab eodem ipso nobis esse datam, vt dulcissimum laborum esset, molestiarumque nostrarū leuamen. Aratores nescis duos ardentissimum solis calorem rudi temperare, agrestique cantu? Hoc horrida in pagis puella citius ad nendi, aut texendi operam, quàm lux ad terram, reuersa somnum arcet ab oculis, iucundumque sibi reddit laborem, hoc è pluuijs, è ventis, è tempestatibus cum incredibili sensu suauitatis miseri se recreant, reficiuntque nauæ, hoc tædiū, longitudinemque itineris solantur languentes è via peregrinatores, hoc eodem vincula, durasque compedes afflictī captiui. Etenim in omni omnino labore, & molestia

summum

summum alleuamentum homini esse tantum quanuis incultum, & inornatū argumento est maiori, quòd natura nutritibus eum monstrarit tanquā remedium præcipuum contra continuos fletus comparatum tenerorum infantium, qui sono ipsius pellecti placidissimum somnum capere, à ploratūque sibi temperare incipiūt vsque ad eò eis proprio, vt tanquam præfagitio quædam futurarum in vita miseriarum concessus ipsis esse videatur. Hic cum Comes paulum institisset, ego, inquit Iulianus, non iam facio cum Gaspare, existimo potius rationes ponderans tuas, multasque alias mecum reputās, oportere aulicum non solum, quia ea ornetur, sed etiam, quia sine ea esse non possit, scire musicam. Ac vellem, vt nobis nunc exponeres, ad quem modum hac, rebúsque, quas in eo inesse vis, alijs vti ipsum cuperes, & quo tempore, & qua ratione, multas enim, que per se merentur laudem, ineptissimas vsus facit intempestiuus, & contrariò non paucas, quæ parui videntur esse momenti, quasi pretiosas red-

dit ipsa vsurpatio decora. Tum Comes, antè, quàm hoc facere, inquit, ingrediamur, rem vnam non transiliet oratio mea opinione momenti multi, quam, dum omnia confectatur, quæ conduce re sibi credit ad hoc, vt perfect⁹ euadat, aulicus minimè quasi à tergo debet relinquere, artem pingendi. Neque nunc quisquam vestrum miretur, quòd hac etiam instructum eum esse velim illiberali forsàn, & sordida hodiè habita, parumquè homine digna nobili, quoniã legere me memini, prisca tēpora in omni maximè Græcia pueros loco nobilissimos in scholis ei voluisse operam dare vt rei honestæ, ac necessariæ, collocasset quæ ipsam in primo illarum, quæ liberales dicuntur, gradu, & edicto vetuisse publico eadem ipsa erudiri seruos. Dein à Romanis maximus ei honos est habitus, traxitquè ex ipsa cognomen nobilissima gens Fabiorum, qui enim prim⁹ appellatus est Fabius, eidē cognomen tum fuit Pictor, quòd longè plurimùm pingendi artificio excelleret, eique ita esset deditus, vt, cùm parietem pinxisset

set

set in æde Salutis, huic nomen inscriberet suum, putarétque, quanuis in familia tam clara, totquæ titulis consulatuû, triumphorum, cæterorumquæ honorû decorata natus esset, literas etiam nosset, calleretquæ iura, & haberetur in oratoribus, collectam tamen ex talibus rebus famam augere se posse, illustriorèquæ reddere eo relicto monumento, ex quo pictorem se fuisse, posteri intelligerent. Non pauci præterea alij stirpe clara profecti nomen celebre hac adepti fuerûnt arte, quæ cum sit nobilissima, habeátque dignitatem, multas etiam utilitates affert potissimùm in bello ad regiones, ad situs, ad flumina, ad pontes, ad rupes, ad castella, ad résq; similes penicillo adumbrandas, quæ etsi (quod ipsum ægrè fit) custodirentur memoria, tamen subijci aliorum oculis non possent, nisi beneficio eiusdem huius artis effectis earum imaginibus. Quam qui æstimat nō magni, næ ille mihi videtur multùm abstractus esse à ratione, quia mundus hic, cuius amplum intuemur cœlum claris splendidum syderibus, cu

iusque media in sede terram cinctam mari, montibusque, & vallibus, & fluminibus distinctam, tam varijs etiam arboribus, floribusque amœnis, & herbis ornata conspicimus, nobilis quædam dici potest, ac magna ipsius naturæ, & Dei esse pictura? quam quicumque potest imitari, hunc magna dignum puto laude, idque facere tantum posse eum, qui plurimarum rerum noticia cõpleuerit peccatus, illi, qui rem experiuntur ipsi, ac tentant, minimè sunt ignari. Quamobrèm & pingendi artem, & pictores in rebus maximis habuerunt antiqui, eoque est factum, vt numeris omnibus perfecta illa fuerit, ad summumque perducta, id, quod ita esse, satis certo argumẽto marmoreæ sunt, æneæque, quæ etiam nunc videntur, statuarum antiquarum, nam, quando pingendi ars à fingendi est diuersa, tamen vtraque ex eodem quasi fonte fluit figurationis. Eaque de causa vt statuarum sunt diuinæ, ita credi potest, fuisse etiã picturas, ac potius multò magis propterea, quòd aptæ sint ad artificium capiendum maius. Tunc Aemilia Ioannem

Christo-

Christophorum intuens Romanū, qui affidebat cum cæteris, tibi, inquit, hæc ne placet sententia? in picturas assentiris Comiti, quàm in statuas, maiorē cadere artem? Ego, inquit Christophor⁹, & operosiores, & artificiosiores, & digniores picturis esse statuo statuas.

Quoniam signa, inquit Comes, ad longius durant tempus, dici fortè posset, dignitate ea præstare, cùm enim, vt hominum, quorum simulachra sunt, memoriam conseruent, sint facta, illorū, quorum sunt facta voluntate, magis, quàm eandem ob causam pictæ imagines, expleant desiderium, verùm nō solùm memoriæ, sed etiam ornat⁹ gratia tam pingendi, quàm fingendi extitit ars, qui ab illa multò, quàm ab hac, nascitur maior, neque, si picture (vt ita nunc dicam) non tam diu durant, quàm diu durant statuæ, idcirco non durant per diu, dūq; durant, nō longè has, & plurimùm vincunt venustate. Certè, inquit Christophorus, aliud Comes dicere mihi videaris, ac sentis, vt Raphaeli gratificeris tuo, forsan existimas etiam, perspectam

tibi huius in pingendo excellentiam esse tantam, quantam in fingēdo assequi nemo possit, sed cogita, artificis hanc, non artis, esse laudem. Videtur quidem mihi vtraque harum artium diuina esse imitatio naturæ, sed non iam intelligo, quomodò posses, ad verū, & ad id, quod ipsa natura gignat, in marmoreo quopiam, æneoue signo, cuius membra omnia sint rotunda, formataque, & dimensata, ut ab eadem ipsa natura ficti art⁹, propius inficiari accessum imitando, quā in tabula aliqua, in qua nihil nisi planities quædam cernatur, ij^q; colores, qui fallunt oculos, nec mihi nunc dices, vero nō esse, quod sit, quā, quod esse appareat, vicinius. Existimo quoque, longè difficilius esse, fingere imaginem aliquam, quā pingere, quoniam, si peccat fictor in aliqua inchoati operis parte, corrigi nequit mendum, cū nihil conglutinari sibi patiatur marmor, sed aliud est inchoandū simulachrū, quod non idem accidit pictori, qui mutare aliquid in opere nondum perfectō potest millies, augere, minuere, emendare

perpe-

perpetuò. Risit Comes, & non fanè, inquit, gratificari nunc volebam Raphaeli, neq; putare Christophore me debes esse tam plumbeum, vt nō cognoscam & Michaelis, & tuam, & aliorum in fingendo præstantiam, sed ego de artibus, non de artificibus verba habeo, quas tu quidem benè ambas in imitatione ponis naturæ, verùm illud non item dicis rectè, statuas esse, picturas esse videri, quanquam enim membra in illis vndique existunt rotunda, cuiusmodi viuentium sunt hominum artus, in his, quippe quæ superficies sunt plana tabulæ, solum talia esse apparent, tamen illis multa defunt, quæ nō etiam defunt his, maximeque lumina, atque vmbra, aliud enim lumen efficit caro, aliud marmor, idque illustri, & obscuro pro eo, ac necessitas postulat, aucto, minutove colore imitatur pictor ad naturam accommodatè, quod non item facultate assequi potest, qui fingit, ac etsi pictor non facit figuras rotundas, musculorum tamen, atq; artuum rotundat partes ita, vt ad partes alteras absconditas, atq; cæ-

cas tanquam cum existentibus ipsis se
coniuncturæ ferantur, queatque com-
prehendi intelligentia, eum, qui peni-
cillo illos posuit ante oculos, etiã has,
quæ non videntur, ponēdi habere scien-
tiam. Quin huic alia quoque est multò
maior necessaria facultas membrorum
ad proportionem visus breuiantium
se, & minuentium quadam effectrix ar-
te, quæ vi linearum dimensionum, colo-
rum, luminum, umbrarum in pariete e-
tiam aliquo directo facit, vt tum planũ
aliquid esse appareat, tum appareat ali-
quid esse procul situm plus, minusve p-
eo, ac artificio libet. Parui præterea mo-
menti esse putas, imitari colorem posse
naturalem in adumbrãda carne, ac pan-
nis, cæterisque rebus coloratis omni-
bus? At id facere iam nequit fictor, mi-
nus potest exprimere gratum aspectum
nigrorum, cæsioremue oculorum, lu-
centesque in his amoris radios. Idem
non potest ante oculos statuere colorẽ
capilli flauis, nõ splendorem armorum,
non caliginosam noctem, non tempe-
statem maris, nõ nubium conflictu ex-
pressum

pressum ardorem, eiusque iactus, non alius
 cuius incendium urbis, non in aere na-
 scentem colorem illum rosarum, aureosque,
 & purpureos radios nuncios oritur
 ri solis, non denique coelum, mare, ter-
 ram, montes, nemora, prata, hortos, flu-
 mina, oppida, domos, quorum nihil dene-
 gatum est pictori. His ego rationibus
 adducor, ut credam, nobiliores esse, &
 artificiosiores picturas, quam statuas,
 credoque ipsam pingendi artem priscis
 temporibus, ut res alias, ad summum ex-
 cellentiae peruenisse gradum, quod ex
 reliquijs quibusdam picturarum paruu-
 lis, quae ad nostram usque memoriam re-
 manserunt maximè in caavernis Roma-
 nis, multoque magis ex tot libris com-
 perimus scriptorum veterum, in quibus
 honorifica fit, & crebra tum de pictu-
 ris, tum de pictoribus mentio, intelli-
 giturque ex illis, quanto in honore hi a-
 pud principes viros, resque publicas semper
 fuerint. Alexandrum enim Magnum
 inde didicimus tam arcte complexum
 fuisse Apellem Ephesium, ut non dubi-
 tarit amicam carissimam ei donare, cum
 nudae

nudæ simulachrum pingere hominem iussisset, & admiranda nisi corporis muliebris pulchritudine eum captum, ardentissimoque amore inflammatū esse cognouisset. Ac digna profecto Alexandro fuit liberalitas, quòd non solūm pecunijs, & bonis auxit Apellem, sed amores etiam, & delicias suas, desideriumque ipsum ei concessit. Idque signum est, & indicium amoris ab illo in hunc habiti longè maximi, cum, ut ei faceret gratū, parum curarit, mulieri, quam summè caram haberet, facere ægrè, credibile enim est, iniquissimo hāc tulisse animo, quòd tanti regis amplexus cum connubio pictoris cogeretur, nuptijsque commutare. Narrantur insuper multa documenta alia ab eodem Alexandro in Apellem nauatæ beneuolentiæ, sed, quanti hunc ille fecerit, edictum apertè indicat, quo sanxit, ne vlla, nisi eius, se auderet pingere manus. Possem hic exponere, quanta cum laude, atque admiratione quasi totius orbis multi pictores nobiles inter se certarint de palma, possem narrare, quanta cum cæremonia antiqui

qui imperatores triumphos decorarint suos picturis, dedicarintque has in locis publicis, & quàm carè eas emerint, possem dicere quosdam antiquis temporibus inuentos esse artifices, qui à se picta simulachra omnem pretij magnitudinem credentes superare ea non venderint, sed, quibus voluerint, donarint, possem loq̄ de pictura Protogenis tanti putata, vt , cùm Demetrius obsideret Rhodum , possetque potiri oppido, si id inflammaret parte, qua illam sciebat positam, vnus tabulæ conseruandę cupiditas ab expugnatione totam urbem liberaret, possem commemorare Metrodorum philosophum, eundemque pictorem præcellentissimum ab Atheniensibus missum L:Paulo, vt liberos eius institueret, triumphumque ornaret coloribus, possem multos celebres ostendere authores hac de arte scriptos edidisse libros, ex quo est perspicuum, quanti eà fuerit apud antiquos, sed nolo in his latius sermonem diffundi nostrum. Hoc nunc dicere est satis, aulico scientiam conuenire pingendi quippe
rem

rem honestam, & vtilem, pretiosamq; habitam illis temporibus, quibus multò maior fuit, quàm nūc est, hominum virtus, & vt alium vel vtilitatis, vel voluptatis non præberet fructum, ad iudicandam eam valere antiquarum, & recentium statuarum, vasorum, ædificiorum, omne genus, ex omniq; materia sculptarum, & in ea incisarum imaginū, rerumq; similium excellentiam, ad pulchritudinem item intelligendam tum delicatarum facierum, tum aptè, & concinnè coagmentatorum membrorum omnium in corporibus non hominum solùm, verùm etiã cæterorum animantium viuentiū. Considera igitur, quantæ voluptatis effectrix sit facultas pingendi, considerentq; idem illi, qui pulchritudinis muliebris ita gaudent aspectu, vt esse sibi videantur in cœlo, quantumuis nesciant pingere, quod si facere scirent, gaudio profecto, & læticia perfruerentur maiore, quoniam, quæ mouet hac, afficitq; ipsorum animos, longè perfectius intelligerent pulchritudinem. Hic Cæsar Gonzaga, ego, inquit ridens,

dens, non iam sum pictor, attamen scio certò, cum foeminam quandam video, voluptate me perfundi multò maiore, quàm diuinus ille, si à morte excitatus eandem videret, perfunderetur Apelles, què tu paulò antè nominabas. Tua, inquit Comes, voluptas nō tota ex mulieris, quam ais, manat pulchritudine, sed quiddam ex illa inclinatio animi sibi vendicat, qua fortè in hanc propendes, cùm enim in eam primùm coniecisti oculos, millesimam partem, si verū fateri vis, nō sensisti voluptatis, qua postea tibi visus es frui, quanuis eadē, qua nunc est, pulchritudine tunc fuerit prædita, quare comprehendere potes cogitatione, quantò plus animi tui inclinationi, quàm ipsius formositati, acceptū ferre voluptas debeat tua. Verum esse, inquit Cæsar, quod ais, non sanè nego, sed perinde, vt voluptas ex amore, ita amor ex pulchritudine nascitur, potestque dici, ex pulchritudinis velut agro voluptatis quasi fructus utique demeti propterea. Amoris, inquit Comes, in animis nostris super pulchritudinem res efficientes

efficientes sæpe sunt plures mores, prudentia, sermo, gestus, milleque (quibus ipsis tamen etiam pulchritudinis fortè posset quodammodò imponi nomen) aliæ, in primis verò, qua nos cõplectuntur alij, caritatis sensus ita, vt sine formositate ea, de qua tu Cæsar loqueris, existere possit quidã amoris ardor, sed ille huius quasi feruor, quem tanquam radijs quibusdam porrectis pulchritudo duntaxat efficit corporis, sine omni dubitatione longè iucundior est hanc intelligenti magis, quàm intelligēti minus. Quarè, vt, vnde huc deflexi, eo reuertar, multò magis Apelles, quàm Alexander, gauisus mihi fuisse videtur Campaspes contemplans pulchritudinem, facile enim est creditu, ex hac vna illius amorem natum fuisse in vtróque, fortèq; idcirco eadem hac frui eum, à quo perfectius ipsam, pleniúsq; intelligi posse putaret, Alexandrum voluisse. Quinque illas virgines ignoras, quas ex cunctis Crotoniatis delegit Zeufis, vt omnium corpora tanquam exemplaria sibi proponeret ad vnum excellētissimæ pulchri-

pulchritudinis muliebris pingendum simulachrū, à multis poetis celebratas esse laudibus propterea, quòd ab eo essent probatæ, qui intelligentissimū pulchritudinis iudicium, verissimumq; habere debuisset? Ibi Cæsar ostendēs, nondum sibi factum esse satis, pertinaciusq; negans, quenq̃ vllò modo ex contemplatione, quam dixerat, fœmīnæ tantā posse voluptatem capere, quāta ad sensus suos cum suauitate afflueret, iterū Comiti ordiebatur aduersari, cū ecce ingens pedum crepitus, hominumque clarè loquentium strepitus audiebatur. Ad quem se conuertens cuncti flāmis viderunt tedarū collustrari fores, agnoueruntq; has insequentē aulæ præfectū choro comitatum multorum hominū nobilium, cum quibus is pontificē quadam deduxerat itineris parte, reuersusque in limine sciscitat⁹ erat domus, ecquonam ludo Dux traduceret tempus, acceperatq;, onus impositū esse Comiti Ludouico informandi aulicum perfectum, proptereaq;, quantū potuit, festinauit, vt partem saltē audiret sermo-

nis præclari. Acrepente Duce salutata, cœtuq; toto, qui venienti ei assurrexerat, iterum cōsidere iussō affedit, quem admodum cæteri, ipse etiam in circulo, atq; ambitu, nōnulliq; simul eius comites, inter quos erant Phœbus, & Gerardinus Marchiones Ceuani fratres, Hector Romanus, Vincentius Calmetta, Horatius Floridus, & cōplures alij, cūq; fortè silentiū esset cunctis, plus nimio sanè, inq̄t ipse, aduentus noceret meus, si finem afferret pulcherrimo sermoni, cuiusmodi existimo inter vos hætenus habitum, quare conficite hunc quæso, nec in me estote tam iniuriosi, vt me, simulq; vos ipsos velitis fructu carere suauissimæ voluptatis. Imò, inquit Comes, omnibus iam puto multò debere esse gratius ipsum tacere, q̄ loqui, quoniam, cūm dicere meū sanè hoc vesperare magis fuerit, q̄ aliorum, defessus equidem sum fando, credoq; item alios oēs esse audiendo, siquidem nihil ediderim hoc conuentu, & corona dignum, neq; ad rei, de qua verba facienda mihi fuerunt, magnitudinē parem, & æqualem attule-

attulerim orationem, qua cum parū satisfecerim mihi ipsi, minus ea me arbitror satisfecisse alijs, debesq; in felicitatis numerare præfecte loco tu, & aduenieris huic sermonis parti imposito quasi fastigio, & fiet perbenè, si aliquis nunc vicari⁹ succedet muneri meo, vt partes eius exequatur cæteras, scio. n. neminē esse in confessu hoc nostro, qui nō multò id facere possit præclarius, q̄ possē facere ego, quantumuis iter quasi cupe-rem cōficere instituti sermonis, cū de via (vt dixi) iam langueam. Minimè gentium, inquit Iulianus, feram, vt me fraudes debito. Et quonam, inquit Comes, debito? Ostensurum te, inquit Iulianus, mihi recepisti, quomodò aulic⁹ rebus, quas ipsi dixisti conuenire, deberet vti, quod si feceris, certò scio, & præfecto te facturum gratum. Erat hic iuuenis, sed intelligentia præditus, & iudicio tanto, quantum in iuuenilem videretur non posse cadere etatem, elucebatq; in cunctis eius motib. cum magnitudine animi incredibilis quædam vigentis cōiuncta vis ingenij, ex qua tanq̄ verissima ex

prædictione facilè cognosceretur summæ, excellentissimæq; virtutis diuinit⁹ ipsi despōsa, & destinata laus, itaq;, si restat, inquit, vt totum hoc, quod Iulian⁹ ait, dicatur, equidē fatis mihi videor venisse in tēpore, si audiero enim, ad quē modum aulicus rebus se decentib. debeat vti, ipsas etiam res audiā decentes, vnoq; tempore & quæ hæctenus dixisti Comes, & quæ deinceps es dicturus, cognoscam coniunctè, quarè, ne refugias oro à debito hoc soluendo toto, cuius te iam liberaſti parte. Debitum, inquit Comes, soluendum mihi esset nō sanè tantum, si hoc aulicum formandi equa-liter in nos distributum esset mun⁹, sed erratum à Duce est, q̄ imperium in nos suum dedit foeminæ, quæ laborem hūc vni imponens totum nimiū herculè ei fuit grauis, simulq; Aemiliam aspexit ridens. At hæc, vni me fuisse grauem, inquit, non deberes Comes queri, quia tamen id facis licet iniuria, ex hoc tibi assignati muneris honore, quem laborē tu appellas, quiddam sanè decerptum conferetur in alterum, simulq; ad Federicū

se conuertens Fregosiũ, tu, inquit, princeps nobis extitisti de aulico instituēdi sermonis, quarè par est, huius à te quoque proficisci partem, eaq; in desiderio explendo cōsumetur Iuliani. Fac ergo, vt, ad quem modũ, qua ratione, & quo tempore rebus illis laudabilibus, quas doctore Comite conuenire sibi hætenus didicit, vti aulicus debeat, te nunc discat magistro. Si volueris Aemilia à rebus, inquit Federicus, earumque vsu laudabili in aulico modum, rationem, tempusque segregare, ea, que natura copulauit, frustra conaberis diuellere, quoniam hæc ipsa res, & rerũ vsu laudabilem efficiūt. Quarè, cùm tanto orationis flumine hætenus Comes excurrerit, steteritq; pulchrè hoc ipsum etiã, quod modò dixi, attingens, sitque iam diu secum meditat⁹, quomodò aulicũ, quẽ inchoauit, perficiat, par meherculè esset, quod instituit, illũ absolueret, quasique in stadiũ ingressum decurrere ad calcem. Fingas, inquit Aemilia, te Federice esse Comitem, dicasque, quod illũ putes velle dicere, & nihil erit, qđ desi-

derabitur. Tum Calmetta, quoniã, inquit, ad multam noctem vestra sunt p-
ducta colloquia, ne cælare Federic⁹ nos
possit, quæ sapit, excusationemquæ, si id
faciat, à breuitate mutuari tēporis, diffe-
rendam puto hanc partem sermonis in
craftinum, exiguumquæ, quod reliquū
habemus, spatium in oblectamentū ali-
quod insumendum aliud sine ambitio-
ne. Cui postq̃ omnes essent assensi, Mar-
garetæ, & Constantiæ Fregosiæ, vt saltar-
ent, Dux mandauit. Cōfestimquæ Bar-
letta suauissimus musicus, idemquæ præ-
stantissimus saltator, q, vt tota aula læti-
cia semper personaret, faciebat, admo-
tione digitorum ex neruis sonos musi-
cos cœpit elicere, illæquæ se prehenden-
tes manibus cū semel, atque iterū ve-
nustissimè tripudiaffent, singulariquæ
voluptate affecissent spectantes, & pars
magna esset iam noctis consumpta,
Dux surrexit, eaque honoratè
salutata cubitum cuncti
discesserunt.

DE DIVO MAXIMILIANO
II. LAVDATISSIMO CAESARE
IDEM RICIUS.

MOre patrum regem legerunt Maximilianum
Sarmatici proceres, sed ab his secessio facta
Paucorum fuit, heu odium, & quos liuor adigit,
Vt sibi ne scio quem mallent dominum esse Batorum.
Multa reluctantis patriæ cui tradere habenas
Dum possent, alteq; ipso regnante volare,
Haud veriti auxilium sunt Christi accersere ab hoste,
Semen & exoritur iterumq; iterumq; tumultus
(Di, faciant, errem) Europam dispergere in omnem,
O' audacia perpetuo execrabilis æuo,
Esse diu superi quam non patientur inultam.
Illum igitur contra maiorum scita creatum,
Regio & impositum solio, sceptriq; potitum
Cum rescuisset, voluebat plurima secum
Cæsar, & imperij ordinibus de mōre vocatis
Pandebat, quæ rerum esset fortuna suarum,
Consilium poscens, quid facto opus esse putarent.
Ardua ut in re fit, studia in contraria primùm
His scissis, vno at tandem perhibentibus ore,
Quòd pro tempore præstaret componere litem,
Visus turbari est haud cordatissimus heros,
Pauca sed hæc nato. Tibi mente reposita sit alta
Prais artibus intercepti iniuria regni,
Vlcisci dum tempus eam sinet, interea ipse,
Vt nobis illud, qui præbuit, asserat idem,
Flectere quando homines nequij, flexum ibo tonantē,
Dixit, & è terris est ad supera alta profectus.

Ob. 6. II, 3388

Ob. 6. 11. 3387 - 3388

